

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
**МІЖНАРОДНІ
ВІДНОСИНИ**
Випуск 2

Ужгород-2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Палінчак М.М. – *д.політ.н., професор*

Заст. гол. редактора: Капіган Л.І. – *д.і.н., професор*
Панов А.В. – *к.і.н., професор*

Відповідальний секретар: Зубанич Л.Л. – *к.і.н., доцент*

Члени редколегії: Галда П.П. – *к.і.н., доцент*
Атаманенко А.Є. – *д.і.н., професор*
Бисага Ю.М. – *д.ю.н., професор, Заслужений юрист України*
Вегеш М.М. – *д.і.н., професор*
Дір І.Ю. – *к.ю.н., доцент*
Кіш Є.Б. – *д.і.н., професор*
Лемак В.В. – *д.ю.н., професор*
Мандрик І.О. – *д.і.н., професор*
Офіцинський Р.А. – *д.і.н., професор*
Приходько В.П. – *к.і.н., д.е.н., професор*
Павлишин С.Я. – *к.ю.н.*
Стряпко І.О. – *к.і.н., доцент*
Тодоров І.Я. – *д.і.н., професор*
Федака С.Д. – *д.і.н., професор*
Шніцер І.О. – *к.і.н., доцент*
Ioan Horda – *д.і.н., професор (Королівство Румунія)*
Andrzej Krynski – *доктор габілітований, професор (Республіка Польща)*

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 10 від 29.08.2017 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21014-10814Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: www.visnyk-intrelations.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ..... 5

Капітан Л.І. «ПІДГОТОВКА» ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ
НАПЕРЕДОДНІ ЛІКВІДАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЗАКАРПАТТІ..... 5

Палінчак М.М. РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ.....16

Світлик Н.М. ЗАКАРПАТСЬКІ ВІЗІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....27

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ.....36

Радченко Н.М. ФІНАНСОВА ПУБЛІЧНА ЗВІТНІСТЬ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ
ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ
СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1850–1917 РР.).....36

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.....42

Кулчар Т.Ф. РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СЕГМЕНТ).....42

Кушнір Н.О. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....46

Меренич І.О. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА НА БАЛКАНАХ:
ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....57

Приходько В.П. УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКЕ ПРИКОРДОННЯ:
ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....61

Савка В.Я. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ
ДО ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....70

CONTENTS

SECTION 1

HISTORY OF UKRAINE	5
Капитан Л.І. “PREPARATION” OF PUBLIC OPINION ON THE EVE OF THE LIQUIDATION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN TRANSCARPATHIA.....	5
Palinchak M.M. RELIGIOUS SITUATION IN MODERN UKRAINE: STATE, PROBLEMS, PERSPECTIVES.....	16
Svitlyk N.M. TRANSCARPATHIAN VISIONS OF MIKHAIL HRUSHEVSKY.....	27

SECTION 2

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY AND SPECIAL HISTORICAL DISCIPLINES	36
Radchenko N.M. FINANCIAL PUBLIC REPORTING OF CREDIT INSTITUTIONS AS A SOURCE OF HISTORY STUDY OF CREDIT AND BANKING SYSTEM OF UKRAINE (1850–1917 YEARS).....	36

SECTION 3

INTERNATIONAL RELATIONS	42
Kulchar T.F. REGIONAL DIMENSION OF THE FOREIGN POLICY OF UKRAINE (POLITICAL AND LEGAL SEGMENT).....	42
Kushnir N.O. SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE CARPATHIAN REGION IN THE CONDITIONS OF EURO-INTEGRATION.....	46
Merenych I.O. EUROONTEGRATING POLICY ON THE BALKANS: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	57
Prykhodko V.P. UKRAINIAN-SLOVAK BRIDGE: INVESTMENT AND INNOVATION COMPOSITION OF REGIONAL DEVELOPMENT.....	61
Savka V.Ya. FEATURES OF THE FUNCTIONAL APPROACH TO INVESTIGATION OF INTEGRATION PROCESSES.....	70

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477.87)«1945/1953»

«ПІДГОТОВКА» ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ НАПЕРЕДОДНІ ЛІКВІДАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЗАКАРПАТТІ

“PREPARATION” OF PUBLIC OPINION ON THE EVE OF THE LIQUIDATION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN TRANSCARPATHTIA

Капітан Л.І.,

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті проаналізовано особливості пропаганди як складової системних дій тоталітарного режиму щодо усунення Греко-католицької церкви з суспільно-політичного та етноконфесійного життя Закарпаття і доведено, що цей процес у краї розвивався за сценарієм, аналогічним подіям у Галичині – з тією відмінністю, що темп ліквідації був дещо уповільненим й завершився владним «анулюванням» Ужгородської унії лише у 1949 р. Висвітлено форми і методи «підготовки» громадської думки до лояльного сприйняття ліквідації впливової конфесії у краї. Обґрунтовано, що репресивні заходи сталінського режиму супроводжувалися масштабною пропагандистською кампанією з використанням насамперед друкованих засобів масової інформації, які у тоталітарній державі були наскрізь офіційними й стовідсотково контрольованими.

Ключові слова: громадська думка, публікації, пропаганда, Греко-католицька церква, Закарпаття, тоталітарний режим.

В статье проанализированы особенности пропаганды как составляющей системных действий тоталитарного режима по устранению Греко-католической церкви с общественно-политической и этноконфессиональной жизни Закарпатья и доказано, что этот процесс в крае развивался по сценарию, аналогичному событиям в Галиции – с той разницей, что темп ликвидации был несколько замедленным и завершился властным «аннулированием» Ужгородской унии лишь в 1949 г. Освещены формы и методы «подготовки» общественного мнения к лояльному восприятию ликвидации влиятельной конфессии в крае. Обосновано, что репрессивные меры сталинского режима сопровождалась масштабной пропагандистской кампанией с использованием прежде всего печатных средств массовой информации, которые в тоталитарном государстве были насквозь официальными и полностью контролируемые.

Ключевые слова: общественное мнение, публикации, пропаганда, Греко-католическая церковь, Закарпатье, тоталитарный режим.

Forms and methods of agitational providing of liquidation of Greek Catholic Church in Transcarpathia are elucidated in the article. The author has made an attempt to analyze the peculiarities of this constituent part of system actions of totalitarian regime concerning the removal of influential confession on social-political and ethnoconfessional life of the region.

Key words: publications, Greek Catholic church, totalitarian regime, Transcarpathia.

Постановка проблеми. Закарпатська область традиційно є багатоконфесійним регіоном, в якому на сьогодні проводять діяльність понад 30 конфесій і понад 1600 релігійних громад. Оцінюючи

роль і місце такого складного явища, як церква у суспільно-політичному та культурно-духовному житті краю, потрібно виходити з конкретно-історичних умов її діяльності. Глибоке вивчення та аналіз

діяльності будь-якої конфесії дає можливість переконатися кожному неупередженому досліднику, що в її історії були як позитивні, так і негативні аспекти.

Діяльність уніатської церкви, яка протягом багатьох століть залишалась однією з найбільших конфесій у Закарпатті, привертала увагу науковців завжди. Багато є протилежних, а часто навіть таких, що виключають одна одну, оцінок місця і ролі уніатської церкви в історії Закарпаття. В узагальнюючій праці з історії краю у розвитку історіографії цієї проблеми виділяють навіть кілька етапів [26, с. 562].

Стан опрацювання. Зазначимо, що вітчизняні науковці в умовах проголошення незалежної Української держави та відповідних свобод у ній стали на шлях переоцінки цінностей щодо діяльності уніатської церкви, шлях на якому мають право існувати різні думки, головне, щоб вони не йшли у розріз з історичною правдою. Зокрема, питання партійно-державної політики щодо релігії та релігійних інституцій в Україні післявоєнного періоду, у цілому, та греко-католицької церкви, її ієрархів, зокрема, стали предметами наукових дискусій, підсумки яких знайшли своє відображення у матеріалах конференцій, наукових семінарів, монографічних дослідженнях [3; 6; 7; 8; 15; 16]. Окремо варто виділити узагальнюючі праці та наукові розвідки, в яких дослідники розкрили специфіку державно-церковних відносин у повоєнному Закарпатті [5; 18; 24; 26, с. 559-568; 27; 37].

Метою дослідження, результати якого запропоновані у даній статті, є проведення аналізу особливостей ідеологічної підготовки ліквідації Греко-католицької церкви у Закарпатті як складової системних дій тоталітарного режиму.

Виклад основного матеріалу. Задуми щодо ліквідації («возз'єднання» з РПЦ) Греко-католицької церкви на контрольованих комуністичному режиму територіях Кремль виношував ще з осені 1939 р., але повернулася до цієї ідеї сталінська адміністрація наприкінці війни, прилучивши нові терени – насамперед, Закарпаття,

де радянська (анти)релігійна політика у цілому та ідеолого-пропагандистське забезпечення усунення Греко-католицької церкви, зокрема, мало виразну специфіку.

Очевидно, що репресивні заходи сталінського режиму щодо ліквідації Української греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) на новоприєднаних західних землях УРСР супроводжувалися масштабною пропагандистською кампанією з використанням насамперед друкованих засобів масової інформації (у тоталітарній державі вони були наскрізь офіційними й стовідсотково контрольованими).

Репресії щодо ієрархії та кліру ГКЦ розгорнулися насамперед на теренах Галичини, випереджаючи у цьому відношенні Закарпаття. Майже синхронно з ними була застосована й ідеологічна зброя – вже 8 квітня 1945 р. у львівській газеті «Вільна Україна» з'явився санкціонований владою антиуніатський памфлет «Володимира Росовича» під невибагливою назвою «З хрестом чи з ножем?», спрямований проти Апостольської Столиці – Ватикану й Греко-католицької церкви, яка, мовляв, здійснювала у вітчизняній історії дещо «специфічну», але вочевидь негативну місію [29]. Під псевдонімом ховався відомий комуністичний публіцист, уродженець галицької москвофільської родини Ярослав Галан (1902–1949) [32; 35].

Завершувався памфлет «З хрестом чи з ножем?» закликком-запитанням, адресованим греко-католицьким священнослужителям й (очевидно) вірним УГКЦ: «Перед багатьма уніатськими духівниками історія поставила фатальне питання: камо грядеші?» [12, с. 440]. Далі автор сам дає, на його думку, правильну відповідь-вирок: «Наша Радянська держава в основний свій закон вписала непорушні і незламні слова про свободу сумління. Вона не втручається в особисте життя радянського громадянина, не заважає йому мати свої релігійні переконання. Але не можна спокійно дивитися на те, коли служителі уніатської церкви використовують цю свободу віросповідань

для того, щоб провадити злочинну діяльність проти українського народу, колись на користь фашистської Німеччини, сьогодні – во славу й на благо англосаксонських імперіалістів.

Перед служниками богів свастики і тризуба лежить один шлях: шлях зради народу, шлях злочинів, убивств, потворних підступів, брехні й обману. Цей шлях неминуче призведе до їх загибелі. Народ нещадний до своїх смертельних ворогів, в які б одяги вони не вбирались <...>. Ці вороги українського народу, вдягнені у ряси уніатських священників, є організаторами банд українсько-німецьких націоналістів, є агентами міжнародної реакції. Вони шкодять народу в його святій творчій роботі ...» [12, с. 440-441].

Залишивши на совісті автора твердження про «невтручання» тоталітарної держави в особисте життя й релігійні переконання кожного громадянина, звернемо увагу, що В. Росович / Я. Галан привласнив собі право промовляти від імені усього народу й бездоказово звинувачувати греко-католицьких душпастирів (вдавшись до позаправного принципу збірної відповідальності) як «ворогів українського народу».

Відверто замовний характер цієї публікації засвідчував і її передрук практично усіма часописами західних областей УРСР [30], а невдовзі й поява у вигляді окремої брошури, надрукованої у Львові двома виданнями 1945 і 1947 рр. загальним накладом 151 тис. прим. [31]. У таємному меморандумі НКГБ УРСР першому секретареві ЦК КП(б)У М.С. Хрущову від 26 квітня 1945 р. щодо реагування населення західних областей республіки на вищезгадану замовну статтю й синхронні арешти греко-католицького духовництва, зокрема, йшлося: «Вокруг опублікованої во всех республиканских и областных газетах, выходящих на территории УССР, статьи «С крестом или ножом», а также произведенных арестах руководящего униатского духовенства продолжают вестись различного рода суждения, как среди духовенства и националистических

элементов, так и среди городского и сельского населения.

Появление статьи «С крестом или ножом», вскрывающей антисоветскую деятельность униатской церкви, духовенство, интеллигенция и другие слои населения связывают с предстоящей ликвидацией униатской церкви и воссоединением с православной» [22, с. 262].

За аналогічним сценарієм розвивалися події й щодо пропагандистського забезпечення ліквідації Греко-католицької церкви у Закарпатті – з тією відмінністю, що темп цієї ліквідації (з урахуванням низки історичних обставин, зокрема, пізнішого прилучення регіону до СРСР) був дещо уповільненим й завершився владним «анулюванням» Ужгородської унії лише 1949 р.

20 квітня 1945 р. у «Закарпатській правді» з'явилася публікація за підписом трьох авторів під промовистою назвою «Лиходій у греко-католицькій рясі» [20, с. 3]. Йшлося про о. Миколу Токача, якого, зрештою, 1949 р. влада позбавила права священнослужіння [4, с. 394]. Редакційна примітка лунала суворим попередженням єпархіальній владі – затаврований у публікації, мовляв, вже не мав права до виконання обов'язків священнослужителя: «Визволений народ Закарпатської України ніколи не забуде тих злодіянь, яких причинили йому вороги внутрішні і зовнішні. Лиходіям, в які б шкіри і ряси вони не рядились, не має місця серед нашого народу. І дивно буде, коли лиходій у греко-католицькій рясі Токач не лише у Дубриничах, але й взагалі де-небудь на нашій землі буде допущений єпархією до приходу» [20, с. 3].

29 червня 1945 р. на шпальтах «Закарпатської правди» з'явилася четверта частина історичної розвідки М. Тисина «Наша минулість». Важливий фрагмент публікації присвячувався й відповідному висвітленню запровадження унії у Закарпатті. Після смерті князя Федора Коріатовича Мукачівсько-Маковицьке князівство перейшло до рук угорського короля Сигизмунда. Відтоді, за автором:

«Настали невиносимі часи для нашого народу <...> Священники і церкви грали у той час прогресивну роль. Вони підтримували у народі віру у братські зв'язки з українським народом, підтримували його слов'янські обичаї і звичаї, його мову. Релігія була єдиним знаряддям, при допомозі якого держались неперервні зв'язки зі Сходом.

Ці релігійно-культурні зв'язки нашого народу зі Сходом не терпіли мадярські феодала та магнати. Вони усували українських людей зі своїх місць, з економічного, політично-адміністративного життя. Займаючи наші землі, приносили з собою і свій католицизм, який насильно запроваджували серед українців. Угорські магнати вогнем і мечем примушували українців прийняти «угорську віру» – католицизм. Більш багата частина православно духовництва, побоючись втратити теплі насиджені місця в єпархіях, приймали нову віру без бою. Основна маса духовництва ставила опір і піднімала народ на захист своєї віри.

У 1646 р. високі сановники церкви на чолі з Мукачівським єпископом Петром Ростошинським, зрадивши свій народ, прийняли унію і проголосили римського папу главою церкви на Закарпатській Україні. Це означало великий удар по національним і релігійним чуттям нашого народу, мадяризацію всього життя та обряду і розрив зв'язків зі Сходом. Але попри унію, на зраду високих сановників церкви, зв'язки нашого народу зі Сходом не припинялись, а ще більше зміцнювались, бо селянство ревностно трималося «батьківської віри»...» [36, с. 3].

Подібні публікації у крайовій пресі з'являлися і згодом. Інспіратори їхньої появи, звично для тоталітарного режиму, перебували за лаштунками подій, спрямовуючи звідти дії виконавців. Принаймні, у чергових пропозиціях Уповноваженого у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР (березень 1947 р.) вкотре наголошувалося щодо Закарпатського регіону: «Использовать местную советскую печать для широкого

освещения истории Закарпатья с привлечением исторических документов и иллюстраций борьбы русинского населения против «мадяризации» и за воссоединение с Россией» [38, ф. 4648, оп. 4, спр. 15, арк. 108].

Влітку 1945 р. режим під'єднав до пропагандистського забезпечення дискредитації Греко-католицької церкви й академічних працівників. Так, у липні 1945 р. обласні газети західного регіону УРСР опублікували статтю «З історії боротьби українського народу проти церковної унії» авторства старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР К.Г. Гуслистого (1902–1973) [17]. Механізм віялоподібної публікації цієї розвідки був майже аналогічним випадку зі статтею Я. Галана (В. Росовича) «З хрестом чи з ножем», за винятком того, що Кость Григорович виступав під власним прізвищем, а не під псевдонімом.

У січні 1946 р. друкований орган Спілки радянських письменників України (по суті неофіційний рупор республіканського наркомату закордонних справ) часопис «Сучасне і майбутнє» вирішив поквитатися з Папою Римським Пієм XII. Приводом слугувала енцикліка глави РКЦ у зв'язку з 350-річчям прилучення церкви Закарпаття до католицизму. Автором виступив О. Корнійчук – дивна суміш офіційного драматурга й урядовця, перший повоєнний нарком закордонних справ УРСР (1944). У статті йшлося: «19 січня у Римі була опублікована енцикліка папи у зв'язку з 350-річчям переходу церкви Закарпатської України до католицизму. Енцикліка ділиться на три частини. У першій розповідається історія унії, у другій перераховуються усі «вигоди» від неї і у третій частині папа проливає сльози над сучасною долею Закарпатської України. Він закликає закарпатських українців до каяття і обіцяє їм випросити у бога кращі дні. Всі нещастя Закарпатської України папа вбачає у здійсненні віковичної мрії українського народу про возз'єднання» [21, с. 4].

Автор у звичній манері офіційної радянської публіцистики часів «холодної війни» наголошував: «Папа проливає сльози в енцикліці над долею возз'єднання народу Закарпатської України в єдиній українській державі, бо радянська влада висушила сльози народу Закарпатської України, принесла йому волю, щастя, навіки звільнила його від іноземних загарбників, перетворила його на господаря власної землі <...>. Сумну річницю насильницького запровадження унії у Закарпатській Україні глава Ватикану <...> обрав для атаки проти Радянської України. Міжнародна реакція не може і не хоче погодитись з тим, що 40-мільйонний український народ на найдемократичніших основах будує на своїй возз'єднаній землі вільне життя <...>. Реакція мріє, щоб українські землі були знов розшматовані, а народ уярмлений іноземними загарбниками. Пій XII і виступив одвертим підголоском цих чорних сил. У Ватикані вигадуються бруталні нісенітниці, сфабрикований спеціальний документ, урочисто названий енциклікою, щоб ревізувати кордони Радянської України. Ватикан і міжнародна реакція прагнуть відштовхнути суверенну демократичну державу – Радянську Україну від участі у міжнародному житті, ізолювати її <...>. Ніякими підступами главі Ватикану не вдасться перешкодити возз'єднаному українському народові будувати своє щасливе життя у сім'ї радянських народів <...>. Ціна енцикліки Пія XII лише у тому, що нею Ватикан ще раз продемонстрував усьому світові свою запеклу реакційність і ворожість проти нашої радянської Батьківщини» [21, с. 5].

1946 р. закарпатські друковані засоби масової інформації продовжували пропагандистську кампанію, спрямовану на дискредитацію кліру Мукачівської єпархії ГКЦ. Одна за одною з'являлися публікації-репортажі про «закарпатських квіслінгів», «архізрадників у сутані» – духовних місцеві Греко-католицької церкви [28; 34, с. 2].

25 березня 1948 р. у Києві під головуванням міністра державної безпеки УРСР

С.Р. Савченка та за участю голови Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР І.В. Полянського, Уповноваженого Ради у справах РПЦ при РНК СРСР по УРСР П.С. Ходченка та Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР по УРСР П.Я. Вільхового було остаточно затверджено «план ліквідації унії у Закарпатській області». Того ж вечора план доповіли першому секретареві ЦК КП(б)У М.С. Хрущову, який схвалив його, внісши незначні корективи [38, ф. 4648, оп. 3, спр. 49, арк. 10].

Цікава ідеологічно-чекістська мотивація, що нею розпочиналася «Довідка щодо заходів з ліквідації греко-католицької (уніатської) церкви у Закарпатській області УРСР»: «Ввиду того, что греко-католическая униатская церковь в Закарпатской области УССР проводит открыто активную антисоветскую работу против всех мероприятий партии и советского правительства, является, по существу, массовой иностранной резидентурой на нашей территории, каналом антисоветского влияния Ватикана на верующее население и базой иностранных разведок, которым служит Ватикан, в целях пресечения ее враждебной деятельности греко-католическая церковь должна быть ликвидирована ...» [38, ф. 4648, оп. 3, спр. 49, арк. 14; 23, с. 407].

План відповідних «ліквідаційних» заходів мав розпочинатися з «відповідної підготовки» громадської думки населення радянського Закарпаття шляхом публікації у місцевій пресі Закарпатської області статей, які б викривали «реакційну роль уніатської церкви як знаряддя уярмлення у минулому руського й українського населення Закарпаття австро-угорськими феодалами й німецько-угорськими окупантами під час війни й знаряддя боротьби Ватикану у теперішній час проти закарпатського народу» [23, с. 408]. Очевидно, що укладачі плану були настільки «компетентні», що не звернули уваги на ту обставину, що «відповідна підготовка» так званої громадської думки області вже тривала ледь не з самого початку 1945 р. –

принаймні саме з цього часу місцева преса перманентно вміщувала статті, спрямовані проти Римо-католицької й Греко-католицької церков, їхніх окремих ієрархів й рядових священнослужителів.

План заходів передбачав й належну деталізацію цієї пропагандистської кампанії. За браком у Закарпатті постатей належного формату, які б взяли на себе ганебну місію таврувати історію й усю діяльність УГКЦ у регіоні (кілька вірогідних претендентів на роль місцевого Костельника відмовилися брати участь у реалізації владного сценарію), на вістря головного удару знову було висунуто львівського «Володимира Россовича» (Ярослава Галана): «Поручить «Владимиру РОССОВИЧУ» написати статтю об історії Закарпатської унії, в якій показати, як була навязана православної церкви унія з Ватиканом, непримиримую боротьбу закарпатського народу проти Ватикана, руками якого австро-венгерские феодалы проводили полонизацию и мадьяризацию закарпатского народа в целях его порабощения. В этой же статье использовать в качестве разоблачающего материала факты предательства и измены народу со стороны греко-католического духовенства Закарпатья во время Отечественной войны и немецко-венгерской оккупации Закарпатской Украины. Статья должна быть подписана другим псевдонимом ...» [38, ф. 4648, оп. 3, арк. 49, арк. 15].

Через деякий час після появи відповідної публікації «В. Росовича» малося на меті надрукувати у місцевій закарпатській пресі виступ-звернення від імені групи місцевих інтелігентів – греко-католиків – з вимогою тіснішого «єднання закарпатського народу з його братніми руським та українським народами, шляхом возз'єднання греко-католицької церкви у Закарпатті з російською православною церквою». Обидві статті невдовзі мали бути надруковані у вигляді окремих брошур масовим накладом [38, ф. 4648, оп. 3, арк. 49, арк. 15-16]. Серед додаткових заходів «содействия воссоединению греко-католической униатской церкви Закарпатской

области УССР с Русской православной церковью» передбачалося надрукувати у місцевій пресі низку статей про боротьбу «закарпатських народних мас проти унії з використанням відповідних історичних, архівних матеріалів і фотодокументів», залучивши до їхнього написання «місцевих наукових працівників та культурних діячів» [23, с. 413].

Відтак, чергову хвилю наступу на ГКЦ у регіоні засвідчила поява у часописі «Закарпатська правда» вже 27 березня 1948 р. статті «Уніатська церква без маски», авторство якої належало обласному прокуророві І.І. Андрашку [1, с. 2] (стаття, вірогідно, була підготовлена вже заздалегідь й чекала слухного часу). Вже самий лише заголовок відверто промовляв про мету й обвинувальну (прокурорську) спрямованість публікації.

Чекістами було відстежено, який ефект справила ця стаття на закарпатців. З цього приводу МДБ УРСР 13 травня 1948 р. надіслало до ЦК КП(б)У спеціальне повідомлення [14, ф. 16, оп. 22, 1951 р., пор. 3, Т. 13, арк. 25-29]. У ньому йшлося, насамперед, про реакцію верхівки ГКЦ Закарпаття на замовну газетну публікацію. За інформацією спецслужби, капітулярний вікарій М. Мурані й прелат О. Хіра спершу збиралися надіслати до газети спростування, а потім вирішили скерувати до уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Закарпатській обл. делегацію духівництва й мирян із заявою про лояльність ГКЦ до радянської адміністрації, однак згодом відмовилися й від цього наміру – очевидно, враховуючи сумний досвід (за аналогічних обставин) покійного керівника єпархії єпископа Т. Ромжі.

Втім, уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.Я. Вільховий під іншим кутом зору критично оцінював вищезгадану статтю І. Андрашка й заразом висловлював закид на адресу редакції газети: «В статье «Униатская церковь без маски» <...> неубедительно и политически неверно дана характеристика

прогресивному діятелю XIX ст. Александру Духновичу. Всем известно, что в годы черной реакции, когда изменники «доказывали», что закарпатские украинцы якобы представляют собой обособленную этническую единицу, «не имеющую ничего общего с украинцами и русскими по ту сторону Карпат», Александр Духнович заявил: «Свои-то люди за горами, не чужие; Русь едина, у нас в душе общая идея <...> Карпаты не вечно будут разлучать нас...». По мнению же автора статьи Ивана Андрашко, Александр Духнович и другие, во-первых, «были греко-католическими попами заграничной(?) Пряшевской, а не Мукачевской епархии <...>, во-вторых, их произведения давно потеряли характер живой, действующей литературы...» Возможно, для Ивана Андрашко Александр Духнович автор не «действующей литературы», но для советского народа он и сегодня в среде «действующей литературы» ...» [19, с. 152].

Серйозним недоліком редакції газети П.Я. Вільховий вважав відсутність системної роботи після появи публікації І. Андрашка – через сім місяців після надрукування статті у місцевій закарпатській пресі так і не з'явилось жодного відгуку на неї [19, с. 152]. Невдоволення уповноваженого викликав і той факт, що 100 прим. надісланої у Закарпаття ще 1946 р. брошури Г. Костельника «Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави папства» (Львів, 1945) осіли у шафах облвиконкому замість того, щоб нести «правду» про унію місцевим греко-католицьким священикам й «релігійній уніатській інтелігенції Закарпатської області» [19, с. 152-153]. Відтак пропонувався «через сектор прессы ЦК КП(б) У ориентировать работников прессы Закарпатской области по вопросу опубликования ряда статей и организации общественного мнения, направленного против униатской церкви, как враждебно относящейся к Советской власти» [19, с. 159].

Тим не менше, заявлену І. Андрашком тему продовжив того ж року на шпальтах місцевої періодики й відомий поборювач

унії на західних землях України Я. Галан. 24-25 серпня 1948 р. часопис «Советское Закарпатье» вмістив його черговий анти-ватиканський та антиуніатський памфлет «Ті, що вийшли з п'їтьми» [9].

Тематика памфлету не зовсім відповідала визначеному у вищезгаданому плані «ліквідаційних заходів» щодо ГКЦ у Закарпатті напряду – «історія Закарпатської унії». Втім, тут не було провини «Володимира Росовича» – Ярослава Галана. Вклався він і у терміни, визначені владою. Антиуніатський памфлет з історії Греко-католицької церкви у Закарпатті – відомий під остаточною назвою «Годі!» – був ним написаний ще у першій половині 1948 р. Принаймні місце й час написання датовані автором таким чином – «місто Мукачеве, липень 1948 р.» [12, с. 690]. Зволікала з дозволом на публікацію республіканська держбезпека, очевидно, рецензуючи малозрозумілий для її співробітників текст. Принаймні, упорядник творів Я. Галана і особисто з ним знайомий П.М. Довгалюк (1904–1989), у перші повоєнні роки директор видавництва «Мистецтво», пригадував, як за кілька місяців до своєї загибелі Я. Галан у його товаристві блукав київськими вулицями й, серед іншого, заходив до приймальної МДБ на Володимирській – до когось телефонував. Вийшов – похмурий, «санкції» на публікацію «Годі!» все ще не було. Кинув: «А тим часом твір дезактуалізується!».

Попри брак належного пропагандистсько-ідеологічного забезпечення, у краї відбувалася ескалація репресій щодо духівництва ГКЦ. 12 лютого 1949 р. МДБ УРСР надіслало вищим інстанціям спецповідомлення, в якому йшлося про необхідність прискорення процесу ліквідації ГКЦ на Закарпатті й стратегію власних дій з цього приводу. Отже, найближчим часом органи держбезпеки мали намір обезглавити Мукачівську епархію ГКЦ, арештувавши прелата О. Хіру, передати для РПЦ Ужгородський кафедральний собор і єпископську резиденцію, опублікувати (нарешті) у місцевих газетах

статтю Я. Галана «з історії унії на Закарпатті, боротьби російського і українського народів проти угорських феодалів і Ватикану, що викриває реакційну роль уніатської церкви і духівництва», після ліквідації капітули підготувати з допомогою агентури і видати від імені священників, які вже «возз'єдналися» із православ'ям, звернення до унійного духівництва із закликом брати з них приклад і «повернутися» у лоно РПЦ. Задля більшої ефективності чекісти збиралися й надалі «обробляти» священників ГКЦ, щоб переконати їх у необхідності перейти до православ'я, силами агентури, завербованої серед їхніх колег і церковного активу [14, ф. 16, оп. 52, 1952 р., Пор. 3, Т. 4, арк. 52–53].

Серед друкованих засобів масової інформації знову попереду було «Советское Закарпатье», яке у п'яти подачах надрукувало розділи з великого памфлету Я. Галана «Отець тьми й присні», знову ж таки спрямованого проти Ватикану як «центру міжнародної реакції» та його «регіональної агентури» – Греко-католицької церкви [10; 11; 12, с. 576–629; 40].

Розлогий публіцистичний виступ львівського літератора завершувався полум'яними, але не надто переконливими інвективами на адресу Апостольської Столиці, її американських спільників та інших «паліїв війни», які, мовляв, перешкоджали «прогресивному людству» прямувати «єдиноправильним» шляхом – радянського тоталітаризму сталінського зразка й (маніпульованого ним) російського православ'я: «Породжена у темряві середньовіччя, вигодувана людською кров'ю, паразитує на ранах людства ватиканська кліка метушиться, перелякана й ошаліла, біля порога грядущої епохи і каламутить, коверзує, інтригує, плюється, кусає, сіє смерть і могильним смородом отруює грозове повітря наших днів. Дітище одвічної підлоти, запізніла відрижка похмурого минулого, кричущий анахронізм.

Але <...> зміцнілі руки трудового народу під проводом СРСР зуміють осадити оскаженілих коней війни, і твань

загібелі, твань забуття у недалекому майбутньому остаточно засмокче уолл-стрітське і ватиканське поріддя пекла.

Ті, що вийшли з тьми, у п'ятьму і кануть, бо коли сходить світило дня, тьмяніють світила ночі» [13, с. 629].

Публіцистичні лаври Я. Галана (В. Росовича) вочевидь вабили закарпатського обласного прокурора І. Андрашка, чергова викривальна розвідка якого – «Уніатська церква – ідеологічний і політичний посібник угорсько-німецьких окупантів» – була надрукована 6 квітня 1949 р. «Закарпатською правдою» [2, с. 2-3].

У звичному ключі радянської пропаганди вже на самому початку статті безпеляційно стверджувалося: «Ужгородська унія 1646 р. – потворне дітище політичної махінації Ватикану з габсбурзькою династією і малярською аристократією – була на протязі трьох століть духовною зброєю пригноблення закарпато-українського народу, носієм і проповідником ідеології католицизму, яка корінним чином суперечить передовому вченню про виникнення і розвиток суспільства» [2, с. 2]. Маніпулюючи матеріалами судових процесів проти місцевих греко-католицьких душпастирів, обвинувачуваних радянським режимом у співробітництві з угорською окупаційною владою (більшість засуджених була реабілітована вже у середині 1950-х рр.), обласний прокурор констатував, що саме такою є «правда про уніатську церкву, яка підтверджується незаперечними офіційними документами Ватикану і греко-католицької Мукачівської єпархії». Відтак робилося резюме – вирок: «Не може бути ніякого сумніву у тому, що уніатська церква була найпослідовнішим і найважливішим ідеологічним і політичним посібником угорсько-німецьких загарбників, запеклим противником ідеї возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Вона була і залишається найзапеклішим ворогом комунізму і радянської держави, проповідником низькопоклонства перед загниваючою культурою буржуазного заходу. Всі численні церковні організації <...>

і періодичні друковані органи <...> служили імперіалістам, окупантам» [2, с. 3].

Зрозуміло, що автор публікації не мав жодних сумнівів щодо «історичної приреченості» й швидкого відходу у небуття ГКЦ у Закарпатті: «Залишаючись і після визволення Закарпаття маріонеткою у руках Ватикану і угорської реакції, уніатська церква як така, що ніколи не була тісно зв'язана з народними масами, з очевидною швидкістю втрачає всякий ґрунт під своїми ногами. Самі основи уніатської церкви ще більше похитнув недавній процес у Будапешті над зрадником народно-демократичної Угорщини кардиналом Міндсенті. На суді з усією ясністю було встановлено, що верховоди угорських католиків мали тісні зв'язки не тільки з представниками міжнародного імперіалізму <...>, а також і з Мукачівською греко-католицькою єпархією, яка ще й досі продовжує мріяти про нове уярмлення Закарпаття <...>. Уніатська церква закономірно і у суворій відповідності з логікою історичних подій назавжди без слави і честі зійде з сцени суспільного життя. Майбутнє покоління буде знати про неї, як про чорну пляму в історії, як про носія найреакційніших ідей в світі, ідей буржуазного націоналізму і безрідного космополітизму, як про духовного і соціального поневолювача трудящих» [2, с. 3].

Звертає на себе увагу примхливе поєднання у цій публікації антиватиканської, антиуніатської риторики 1945–1947 рр. з кампанією кінця 1940-х – початку 1950-х рр. – поборюванням «безрідних космополітів».

7 вересня 1949 р. популярну агітпропівську тему «Ватикан – зняряддя імперіалістичної реакції» розвинув на шпальтах «Закарпатської правди» В. Чумаченко [39, с. 4]. Прикметним для статті В. Чумаченка було відверте й приховане

(з посиланнями і без) цитування фрагментів з відомого памфлету В. Росовича (Я. Галана) «Що таке унія». Як і більшість подібних публікацій, стаття завершувалася «оптимістичним» запевненням, що усі «войовничі загарбницькі плани сучасних верховодів Ватикану, спрямовані проти країни соціалізму і проти миру в усьому світі», приречені на «безславний кінець»: «Мільйони трудівників – католиків і некатоликів не тільки Радянського Союзу і країн народної демократії, але й капіталістичних країн, бачать, що Ватикан є зняряддям фашизму, зняряддям імперіалістичної реакції, і зуміють приборкати паліїв війни» [39, с. 4].

Звернений проти Греко-католицької церкви на Закарпатті памфлет Я. Галана вже після його загибелі таки був надрукований в обласній пресі. У кількох травневих числах 1950 р. під назвою «Кровь и цепи» він з'явився на шпальтах «Советского Закарпатья», а під назвою «Границы гнева» у травні – червні 1950 р. з памфлетом ознайомилися російськомовні читачі «Львовской правды» [12, с. 690]. Нарешті, наприкінці 1950 р. цей памфлет з'явився українською мовою окремим виданням у Держполітвидаві України – під псевдонімом «Ігор Семенюк» й «канонічною» назвою «Годі!» [33].

Висновки. Пропагандистське забезпечення заходів влади щодо ліквідації Греко-католицької церкви у Закарпатті було неодмінною й перманентною складовою системних дій тоталітарного режиму щодо усунення цієї конфесії з суспільно-політичного й етноконфесійного життя краю. Після формально-фактичної ліквідації Ужгородської унії 1949 р. кампанія проти цієї конфесії переклочилася на фрагментарні публікації щодо дискредитації історії й ролі Греко-католицької церкви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрашко І. Уніатська церква без маски / І. Андрашко // Закарпатська правда. – 1948. – 27 березня.
2. Андрашко І. Уніатська церква – ідеологічний і політичний посібник угорсько-німецьких окупантів / І. Андрашко // Закарпатська правда. – 1949. – 6 квітня. – № 67 (1600).
3. Бажан О.Т. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті рр. / О.Т. Бажан, Ю.З. Данилюк. – К., 2000.

4. Бендас С.М. Священники-мученики, сповідники вірності / С.М. Бендас, Д.С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 503 с.
5. Бендас Даниїл, о. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944-1949 роках / о. Даниїл Бендас // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Ч. 2. – Львів, 2000. – С. 282-291.
6. Боцюрків Богдан. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) / Богдан Боцюрків // Ковчег. Зб статей з церковної історії. – Львів, 1992. – Ч. 1.
7. Войналович Віктор. Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава: передумови Львівського псевдособору 1946 року / Віктор Войналович // Наукові записки. Вип. 14. – К.: ІШЕНД, 2000. – С. 226-241.
8. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс / В. Войналович. – К.: Світогляд, 2005.
9. Галан Я.А. Изшедшие из мрака / Я.А. Галан // Советское Закарпатье. – 1948. – 24, 25 августа.
10. Галан Я.А. Жрецы золотого теленка: [Разделы памфлета «Отец тьмы и присные»] / Я.А. Галан // Советское Закарпатье. – 1949. – 6 января.
11. Галан Я. Новое евангелие папы: [Разделы памфлета «Отец тьмы и присные»] // Советское Закарпатье. – 1949. – 27 февраля; 1, 2, 11 марта.
12. Галан Я. Твори: у 4 т. / Я.О. Галан; Редкол.: [Б.С. Буряк (голова), П.М. Довгалюк, Г.Г. Кулінич та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 2: Памфлети і фейлетони / Упорядкув. і прим. П.М. Довгалюка; ред. тому Г.Г. Кулінич.
13. Галан Я.О. Отець тьми і присні / Я.О. Галан // Галан Я. Твори: у 4 т. / Я.О. Галан; Редкол.: [Б.С. Буряк (голова), П.М. Довгалюк, Г.Г. Кулінич та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 2: Памфлети і фейлетони / Упорядкув. і прим. П.М. Довгалюка; ред. тому Г.Г. Кулінич. – С. 576-629.
14. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України).
15. Гудзяк Б. Образ сили духу: Дослідження живої історії підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви. 1946-1989 / Б. Гудзяк // Другий Міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. II. -Львів. – С. 120-132.
16. Гудзяк Б. Ієрархія та духовенство Української Греко-католицької церкви в підпіллі (1946-1989 рр.) / Б. Гудзяк, О. Турій, С. Гуркіна // Історія релігії в Україні: в 10-ти томах. – Т. 4. Католицизм. – К., 2001.
17. Гуслистий К.Г. З історії боротьби українського народу проти церковної унії / К.Г. Гуслистий // Вільна Україна. – 1945. – 6 липня; Радянська Буковина. – 1945. – 8 липня; Прикарпатська правда. – 1945. – 10 липня; Червоний прапор. – 1945. – 10, 11 липня; Радянське слово. – 1945. – 11 липня; Радянська Волинь. – 1945. – 11, 13 липня; Вільне життя. – 1945. – 14, 15 липня.
18. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
19. Доповідна уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового голові Ради І. Полянському про необхідність ліквідувати унію в Закарпатській обл., 11 листопада 1948 р. // Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу: [Збірник документів] / Упоряд. В. Сергійчук. – К.: Дніпро, 2001. – С. 152-164.
20. Інкулинець Ю. Лиходій в греко-католицькій рясі: [Микола Токач] / Ю. Інкулинець, Й. Кость, А. Манкулич // Закарпатська правда. – 1945. – 20 квітня. – № 47 (74).
21. Корнійчук О.Є. Чому хвилюється Ватикан? / О.Є. Корнійчук // Сучасне і майбутнє. – 1946. – № 1.
22. Культурне життя в Україні: Західні землі: Документи і матеріали / упоряд.: Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів та ін.; автор передм. О. Луцький; редкол.: Ю. Сливка (відп. ред.) та ін.; НАН України. Інститут українознавства ім. І.І. Крип'якевича – К.: Наук. думка, 1995. – Т. 1: 1939–1953.
23. Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.): [Документи] / Публ. Ю. Волошина // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1999. – № 1/2 (10/11).
24. Макара М. Питання релігійної політики в діяльності Народної Ради Закарпатської України (ХІ.1944 – І. 1946 рр.) / М. Макара // Ужгородській унії – 350 років: Матеріали міжнародних наукових конференцій (Ужгород, квітень 1996 р.); відп. ред. І. Гранчак. – Ужгород, 1997. – С. 121-133.

25. Марчук Василь. Українська Греко-Католицька Церква в 1946-1989 роках / Василь Марчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 549-558.
26. Нариси історії Закарпаття. Т III (1946-1991). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003.– 648 с.
27. Палінчак М. Державно-церковні відносини в Закарпатській Україні / М. Палінчак // Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України (Ужгород, 18 листопада 1994 р.); упоряд. В. Задорожний та Р. Офіцинський; відп. ред. В. Є. Задорожний. – Ужгород: Патент, 1995. – С. 75-87.
28. Патрус-Карпатський А. Про тих, хто розпинав Закарпаття: Закарпатські квіслінги, запроданці угорсько-німецького фашизму – Бродій, Демко, Шпак, Бенце, Ортутай, Рішко, Крічфалуші-Грабар і Жегора – перед судом народу / А. Патрус-Карпатський, О. Гіневський // Закарпатська правда. – 1946. – 5 травня. – № 89 (289).
29. Росович Вол. [Галан Я.] З хрестом чи з ножем? / В. Росович [Я. Галан] // Вільна Україна. – 1945. – 8 квітня.
30. Росович Вол. [Галан Я.] З хрестом чи з ножем? / В. Росович [Я. Галан] // Прикарпатська правда (Станіслав). – 1945. – 13 квітня; Радянська Волинь (Луцьк). – 1945. – 15 квітня; Червоний прапор (Рівне). – 1945. – 15 квітня; Радянське слово (Дрогобич). – 1945. – 17, 18 квітня; Вільне життя (Тернопіль). – 1945. – 20 квітня; Радянська Буковина. – 21 квітня.
31. Рублёв А.С. Исторические взгляды Ярослава Галана: дис. ... кандидата ист. Наук: 07.00.09 / Рублёв Александр Сергеевич; НАН Украины. Институт истории. – Киев, 1988. – 64 с.
32. Рубльов О.С. Галан Ярослав Олександрович / О.С. Рубльов // Енциклопедія історії України: у 5 т.; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2004. – Т. 2: Г – Д. – С. 24-25.
33. Семенюк І. [Галан Я.] Годі!: [Памфлет з історії реакційної діяльності уніатської церкви на Закарпатті] / Ігор Семенюк [Я.О. Галан]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1950. – 47 с.
34. Сенько Б. Із зали суду: Архізрадник в сутані: [Е.С. Ортутай] / Б. Сенько // Закарпатська правда. – 1946. – 14 травня. – № 95 (295).
35. Терещук П. Історія одного зрадника: Ярослав Галан / П. Терещук. – Торонто: Ліга Визволення України, 1962. – 144 с.
36. Тисин М. Наша минулість. IV / М. Тисин // Закарпатська правда. – 1945. – 29 червня. – № 77 (104).
37. Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною / В. Фенич. – Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007.
38. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України).
39. Чумаченко В. Ватикан – знаряддя імперіалістичної реакції / В. Чумаченко // Закарпатська правда. – 1949. – 7 вересня. – № 176 (1709).
40. Ярослав Галан (1902-1949): До 80-річчя з дня народження: Бібліографічний покажчик / уклад. М.А. Вальо; відп. ред. Є.М. Стасюк; вступна стаття Л.В. Ступницького АН УРСР; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 1982. – С. 46.

РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

RELIGIOUS SITUATION IN MODERN UKRAINE: STATE, PROBLEMS, PERSPECTIVES

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних відносин
Ужгородського національного університету*

Бурхливі суспільно-політичні події, що останнім часом відбулися в Україні, вплинули на різні сфери. Осторонь цих подій не залишилося і релігійно-церковне життя. На сучасну релігійну ситуацію в Україні певний відбиток накладає політика щодо релігії і церкви, яка проводилася у минулому, зокрема під час перебування України у складі Радянського Союзу.

Ключові слова: церква, держава, релігія, механізми.

Бурные общественно-политические события, произошедшие за последнее время в Украине, повлияли на различные сферы. В стороне от этих событий не осталась и религиозно-церковная жизнь. На современную религиозную ситуацию в Украине определенный отпечаток накладывает политика в отношении религии и церкви, которая проводилась в прошлом, в частности во время пребывания Украины в составе Советского Союза.

Ключевые слова: церковь, государство, религия, механизмы.

Stormy social and political events, recently occurred in Ukraine, influenced various spheres. Apart from these events, the religious and ecclesiastical life did not remain. The current religious situation in Ukraine is influenced by the policy regarding religion and the church, which was conducted in the past, in particular, during Ukraine's stay in the Soviet Union.

Key words: church, state, religion, mechanisms.

Постановка проблеми. Бурхливі суспільно-політичні події, що останнім часом відбулися в Україні, вплинули на різні сфери. Осторонь цих подій не залишилася й релігійно-церковне життя. Певних змін зазнали суспільно-релігійні, державно-церковні та міжконфесійні відносини, що суттєво позначилося на загальній релігійній ситуації.

Метою статті є аналіз релігійної ситуації, яка склалася у сучасній Україні, а також визначення стану та проблем церковно-релігійного життя.

Виклад основного матеріалу. На сучасну релігійну ситуацію в Україні певний відбиток накладає політика щодо релігії і церкви, яка проводилася у минулому, зокрема під час перебування України у складі Радянського Союзу.

Невдалі спроби на початку ХХ століття створити свою державу не дали Україні

можливості визначити власну внутрішню і зовнішню політику, стратегію, основні засади, напрями та механізми здійснення релігійної політики. Перебуваючи у складі Радянського Союзу, український народ змушений був впродовж майже сімдесяти років жити за законами, які розроблялися у Москві, а не у Києві.

Основоположним документом, яким у СРСР визначалися відносини церкви і держави, був Декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (23 січня 1918 р.). Згідно з цим документом припинялося державне та місцеве фінансування релігійних організацій, скасовувалися релігійна присяга або клятва. З усіх державних документів вилучалися дані про релігійну належність громадян, діяльність державних установ не супроводжувалася церковними обрядами та церемоніями. Ведення

актів громадянського стану передавалося до відання світської влади. Заборонялося викладання релігійних віровчень, дозволялося лише приватне навчання релігії. Усі релігійні організації позбавлялися статусу юридичної особи та права власності. Їх культові споруди, майно, земля були націоналізовані. За рішенням органів місцевої влади окремі культові будівлі і майно могли надаватися релігійним громадам у користування [1].

На формування державно-церковних відносин, становище релігійних організацій суттєво вплинула Постанова «Про релігійні об'єднання» (8 квітня 1929 р.). Нею запроваджувалася процедура реєстрації релігійних громад, служителів культу, керівників центрів релігійних об'єднань, а також визначався порядок використання ними культових споруд і майна. Цей документ забороняв релігійним організаціям створювати каси взаємодопомоги, кооперативи, виробничі об'єднання, надавати матеріальну підтримку своїм членам.

Функції контролю та нагляду за діяльністю релігійних об'єднань покладалися на органи влади, які здійснювали їх реєстрацію. За порушення встановлених положень і норм релігійні об'єднання знімалися з реєстрації, а їхня діяльність заборонялася [2].

Встановлений порядок на практиці виявився надмірно забюрократизованим, що давало можливість державним органам та посадовим особам, особливо на місцях, довільно тлумачити положення нормативно-правових документів і вирішувати релігійні питання на власний розсуд.

На основі цих, а також партійних документів розроблялася і впроваджувалася у життя радянська релігійна політика, кінцевою метою якої була ліквідація релігії як ідеологічного конкурента. Її реалізація здійснювалася шляхом масового закриття храмів і молитовних будинків, витіснення релігії з усіх сфер суспільного життя, обмеження її рамками індивідуальної свідомості та побутової сфери, пересліду-

вання вірян, активної антирелігійної (атеїстичної) пропаганди.

Залежно від політичної кон'юнктури та особистих уподобань керівників держави релігійна політика періодично змінювалася, внаслідок чого тиск на релігію та церкву то посилювався, то послаблювався. Проте кінцева її мета залишалася незмінною.

Наслідком цієї політики стало те, що на середину 1980-х років рівень релігійності серед дорослого населення СРСР залежно від регіону становив 15-20 відсотків, релігійність серед молоді не перевищувала 3 відсотків.

В умовах масштабних суспільно-політичних перетворень, що відбувалися у СРСР наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., тоталітарна радянська політика щодо релігії і церкви зазнала краху.

23 квітня 1991 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який суттєво вплинув на релігійну ситуацію в Україні. Цим законом визначалися основні засади і принципи державно-церковних відносин, права та обов'язки держави щодо вірян і релігійних організацій, а також вірян і релігійних організацій щодо держави.

Важливе значення мало закріплення на законодавчому рівні таких положень і принципів як відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави і школи від церкви, рівність усіх релігій, віросповідань і релігійних організацій перед законом, рівність громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії, заборона надання привілеїв чи обмежень за ознаками релігійних чи інших переконань, набуття релігійними організаціями права юридичної особи, захист державою законних прав та інтересів вірян і релігійних організацій.

Кожному громадянину гарантувалося право на свободу совісті, яке містило у собі свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не спо-

відувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання і діяти відповідно до них.

Держава не втручалася у внутрішні справи та діяльність релігійних організацій. Релігійні організації, у свою чергу, не виконували державних функцій.

Зважаючи на тяжку радянську релігійну спадщину, одним із завдань закону було «подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви» [3].

Релігійним організаціям надавалося право участі у громадському житті, провадження ними суспільно значущої діяльності, використання нарівні з громадськими об'єднаннями засобів масової інформації.

На громадян, які працювали у релігійних організаціях та на створених ними підприємствах, поширювалася дія законодавства про працю, оподаткування, державне соціальне страхування [3].

Після проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України у неї з'явилися нові можливості для визначення і втілення у життя власної релігійної політики, відродження та розвитку релігійно-церковного життя, розбудови цивілізованих відносин між державою і церквою.

Стратегія держави на повноцінне забезпечення релігійних прав і свобод надалі знайшла своє відображення у Конституції України (1996 р.). Деякі положення, що містилися у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» (відокремлення церкви від держави і школи від церкви, право кожного на свободу совісті і віросповідання, випадки його обмеження та ін.), були закріплені на конституційному рівні. Релігійний плюралізм в українському суспільстві визначався конституційною формулою – «жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [4]. У разі, коли виконання військового обов'язку суперечило релігійним переконанням громадянина, Основний Закон надавав право заміни його альтернативною (невійськовою)

службою [4]. Порядок проходження цієї служби визначався Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» [5].

З урахуванням поліетнічності та поліконфесійності українського суспільства, держава взяла на себе конституційний обов'язок щодо сприяння розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України. З метою уникнення етнонаціональних та міжконфесійних конфліктів, забезпечення миру і злагоди в українському суспільстві, Конституцією України заборонялося «утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на... розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі» [4].

Таким чином, в Україні з'явилася правова база для формування такої моделі державно-церковних відносин, яка передбачала надання широких релігійних свобод. Обмеження права на свободу совісті і віросповідання, відправлення релігійних культів, релігійну діяльність встановлювалися лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей [4].

Надалі було прийнято ще низку галузевих законодавчих та інших нормативно-правових актів, наслідком чого стало створення правової системи, яка всебічно регламентувала відносини держави і церкви, діяльність релігійних організацій у різних сферах суспільного життя.

Таким чином, зі здобуттям Україною незалежності колишня конфронтаційна модель державно-церковних відносин була зруйнована і закладені основи для формування партнерських відносин між державою і церквою.

Кожна з релігій отримала можливість відкрито заявити про своє існування, безперешкодно здійснювати свою культову і позакультову діяльність, розбудовувати власну інфраструктуру, вільно спілкуватися з одновірцями за кордоном.

Однією із найважливіших характеристик релігійної ситуації в Україні

є інституційна мережа, її конфесійна та регіональна динаміка. Станом на 1 січня 2015 р. загальна мережа релігійних організацій в Україні становила 35 317 одиниць 55 віросповідань, течій, напрямів. Релігійні потреби вірян в Україні задовольняли 31 781 служитель культу, з яких 693 іноземці [6].

При цьому, останнім часом у релігійно-церковному житті досить чітко проглядається тенденція щодо уповільнення темпів зростання релігійної мережі. Якщо з 1988 по 1990 рік кількість релігійних організацій зросла на 41,7 відсотка, у 1990-х роках їх щорічний приріст становив 5-8 відсотків, то нині – менше ніж 2 відсотки [7].

Це свідчить про те, що Україна поступово наближається до створення оптимальної релігійної мережі, необхідної для повноцінного забезпечення релігійних потреб віруючих громадян.

Для підготовки кадрів священнослужителів релігійними організаціями створено широку мережу з 198 духовних навчальних закладів, де навчається 17 829 слухачів. У 516 монастирях в Україні несуть службу 6939 ченців і черниць [6].

Релігійно-церковне життя в Україні висвітлюють 370 періодичних релігійних видань. Крім того, релігійна інформація поширюється через світську пресу, радіо, телебачення, електронні засоби масової інформації.

У загальній релігійній мережі України, як і раніше, домінує православ'я, яке складає понад 51 відсоток усіх релігійних організацій. Нині воно представлене трьома церквами – Українською православною церквою Московського патріархату, Українською православною церквою Київського патріархату та Українською автокефальною православною церквою.

Найчисельнішою за кількістю релігійних організацій є Українська православна церква Московського патріархату. Станом на 1 січня 2015 р. вона нараховувала 12 241 релігійну громаду, 10 200 служителів культу, 207 монастирів з 4869 ченцями і черницями, а також

105 періодичних видань. До послідовників цієї церкви відносять себе близько 5 мільйонів вірян. Переваги цієї церкви перед іншими православними церквами полягають в її канонічності, розгалуженій мережі, чіткій структурованості. Однак підпорядкування Московському патріархатові, проросійська орієнтація керівництва церкви, частини її єпископату та духівництва – це те, за що вона найбільше піддається критиці.

З року у рік зміцнює свої позиції Українська православна церква Київського патріархату, яка представлена 4738 релігійними громадами, 3230 священнослужителями, 62 монастирями, 18 духовними навчальними закладами, де навчається 1717 учнів та слухачів, 35 періодичними виданнями [6]. Порівняно з Українською православною церквою Московського патріархату, вона демонструє вищі темпи розвитку інституційної мережі. Нині цю церкву підтримує 40 відсотків українців. За даними соціологічних досліджень, близько 10 мільйонів українців відносять себе саме до цієї церкви. За політичною орієнтацією ця церква є проукраїнською, її єпископат, духівництво, миряни твердо стоять на патріотичних позиціях.

В окремих регіонах впливовою релігійною організацією є Українська автокефальна православна церква. Її мережа складає 1225 громад, які обслуговують 710 служителів культу. Нею створено 13 монастирів, 7 духовних навчальних закладів, вона має 6 періодичних видань [6]. З самого початку свого відродження Українська автокефальна православна церква позиціює себе виключно національною релігійною інституцією, богослужіння здійснюються українською мовою, всіляко підтримуються народні обряди, звичаї, традиції.

Потужною релігійною структурою є Українська греко-католицька церква, яка змогла відновити свої структури і вплив на значну частину населення України. Нині вона має 3769 релігійних громад, 2743 священнослужителів, 120 монастирів з 1173 ченцями і черницями, 17 духо-

вних навчальних закладів, в яких навчається 1336 слухачів. Нею засновано 27 періодичних видань [6]. З часу свого відродження церква поступово долає регіоналізм і набуває поширення по всій Україні. Ієрархи, священнослужителі, парафіяни цієї церкви незмінно демонструють свою патріотичну проукраїнську налаштованість.

На українських теренах досить успішно функціонує Римо-католицька церква, яка представлена 931 релігійною громадою, 603 священнослужителями, серед яких 237 іноземців, 109 монастирями з 637 ченцями і черницями, 9 духовними навчальними закладами, де навчається 411 слухачів, та 10 періодичними виданнями [6]. Церква займає виважену політичну позицію. Розвитку цієї церкви сприяє наявність дипломатичних відносин України з Ватиканом, плідна співпраця з ним у духовно-релігійній та культурній сферах. Розширення і зміцнення дружніх відносин з Ватиканом сприяє інтеграції України в європейське співтовариство.

Розширює свою мережу в Україні протестантизм, який складає приблизно третину загальної релігійної мережі [6]. Досить впливовими є протестантські релігійні організації – євангельські християни баптисти, християни віри євангельської, Адвентисти сьомого дня, свідки Єгови. Порівняно з іншими релігійними організаціями, протестантизм розвивається прискореними темпами. Якщо за 10 років (з 2000 по 2010 р.) кількість православних громад в Україні збільшилася на 47 відсотків, то протестантських – на 63,5 відсотка. Чітка організація, внутрішня дисципліна, активна місіонерська діяльність сприяють подальшому зміцненню позицій протестантизму в Україні.

Протестантські організації дбають за формування позитивного іміджу церкви, розвиток партнерських відносин з державою, співпрацю з громадянським суспільством, поєднання євангелізаційної роботи із соціальним служінням, благодійною діяльністю, роботу з молоддю.

Оскільки Україна є поліетнічною державою, на її території діють релігійні організації національних меншин – кримських татар, юдеїв, угорців, вірмен, німців та ін. Відродження їх релігій відбувалося в умовах значного піднесення їхньої національної самосвідомості за значного сприяння цьому процесу утворених ними громадських об'єднань. Релігія для цих народів виступає своєрідним ідентифікатором їх національної належності, засобом збереження та розвитку їхньої духовності і культури. Відповідно до Конституції України «державою сприяє... розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [4].

В Україні значного поширення набули новітні релігії. На сучасній конфесійній карті України вони представляють широкий спектр. Це – неохристиянські, неорієнталістські релігійні течії, засновані в основному на буддизмі та індуїзмі, неоязичницькі та синтетичні (синкретичні) течії, езотеричні об'єднання, сайєнтологічні рухи, сатанинські культури та ін. Найбільше поширення і вплив серед цих релігій мають неохристиянські харизматичні течії.

Особливе місце серед новітніх релігій посідає неоязичництво, яке являє собою реформоване давнє українське язичництво. Його прихильниками є національно орієнтовані українці, які вважають, що саме ця релігія має виключно українські витоки.

Неорелігіям вдалося значно урізноманітнити конфесійну карту України. Вони набули поширення в тих регіонах, де вплив традиційних релігій слабкий.

В українському суспільстві до неорелігій склалося неоднозначне ставлення. Одні розцінюють їх поширення як ознаку демократичності та відкритості українського суспільства, Інші – навпаки, вважають неорелігії деструктивними і шкідливими як для окремої особи, так і для суспільства у цілому і вимагають їх заборони. Особливо на цьому наполягають

традиційні церкви, які виявилися нездатними конкурувати з неорелігіями.

Як бачимо, українське суспільство характеризується конфесійною багатоманітністю, яка є виявом реального забезпечення закріплених у Конституції України та Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» права на свободу совісті та віросповідання, а також принципу релігійного плюралізму [4; 3]. Разом з тим, поліконфесійність українського суспільства спричиняє конкуренцію між релігіями, яка в умовах відсутності належного рівня міжконфесійної толерантності здатна спричинити напругу у суспільстві.

Нині протистояння відбувається у відносіях православних церков між собою, православних, з одного боку, римота греко-католиків, з другого, традиційних релігій з неорелігіями. У цих умовах для України актуальним є діалог, спрямований на формування у вірян міжконфесійної толерантності, досвід зарубіжних країн, де мирно уживаються між собою представники різних релігій.

Рівень міжконфесійного протистояння могло б значно знизити належне забезпечення релігійних організацій культурними спорудами. Адже нині потреба у них задовольняється приблизно на 67 відсотків. Така ситуація не знімає з порядку денного питання про повернення релігійним організаціям у власність або у користування усіх культурних споруд, які ще й досі використовуються не за призначенням. При цьому не втрачають актуальності й проблеми почергового використання храмів різними релігійними організаціями та нового культурного будівництва.

Однією з особливостей сучасної релігійної ситуації в Україні є конфесійний регіоналізм, який полягає у різній концентрації певних релігій в окремих регіонах. Хоча усі регіони України в основному є поліконфесійними, у деяких із них виразно домінують окремі релігійні організації.

Соціологічні дослідження дають можливість скласти портрет сучасного віруючого українця, дати йому соціально-демо-

графічну характеристику. Вони, зокрема засвідчують, що вірянами в Україні вважають себе близько 70 відсотків населення, невірянами – близько 8 відсотків, такими, що вагаються у своєму світоглядно-релігійному виборі – 12 відсотків. Найвищий рівень релігійності і релігійної активності традиційно фіксується у західному регіоні (89 відсотків), найнижчий – у східному (66 відсотків). Хоча останнім часом відбувається урбанізація релігійного середовища, релігійність сільського населення, як і раніше, залишається вищою – 76 відсотків, тоді як у місті вона сягає лише 66 відсотків. Виявлена також залежність релігійності від віку респондентів: старша вікова група має вищий рівень релігійності. Релігійність пов'язана також з освіченістю населення. Віряни з неповною середньою освітою становлять 83 відсотки, з вищою та неповною вищою – 70 відсотків. Тобто, чим вищий рівень освіти, тим нижчий рівень релігійності.

На загальну релігійну ситуацію в Україні впливає наявність зв'язку між релігією і політикою. У політизованому українському суспільстві релігійні організації не можуть повністю бути поза політикою. Особливості взаємозв'язку релігії і політики на українських теренах полягають у поєднанні поліконфесійності із багатопартійністю, різному рівні політизації релігійних організацій, перебуванні їх під впливом певних політичних сил.

Особливо чітко дія релігійного чинника у політичній сфері України виявляється під час виборчих кампаній – місцевих, парламентських, президентських. Хоча відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій, не надають їм фінансової підтримки, не висувують кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів [3], чимало з них систематично виступають на боці певних політичних сил. Якщо представники політичних сил

намагаються залучити вірян для розширення свого електорального поля, то релігійні організації, підтримуючи певні партії, блоки, окремих політиків, отримують можливість здійснювати через них вплив на українську політику і владу. Крім того, керуючись положенням вищезазначеного закону, згідно з яким «священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами» [3], чимало служителів культу беруть участь у виборах, стають депутатами різних рівнів, переважно місцевого.

Небезпека політизації релігійно-церковного життя в умовах сучасної України полягає у можливості перенесення форм і методів політичної боротьби у релігійне середовище, що може призвести до посилення релігійного протистояння.

Останнім часом у релігійно-церковному житті України відбулися грандіозні суспільно-політичні події, які суттєво вплинули на загальну релігійну ситуацію. Йдеться про Майдан, анексію Криму, окупацію Донбасу.

Активною суспільною силою релігійні організації показали себе у часи Майдану. Чимало з них стали на бік протестувальників, зайняли патріотичні позиції. Особливу активність при цьому виявляли православні, що належать до Української православної церкви Київського патріархату та Української автокефальної православної церкви, греко-католики, протестанти, мусульмани, юдеї та інші. Священнослужителі цих релігій здійснювали духовну опіку учасників Майдану, проводили спільні богослужіння, виконували релігійні обряди, виголошували патріотичні проповіді, надавали допомогу та притулок пораненим тощо.

Під час Майдану низку заяв і звернень до влади, вірян, всього українського народу, спрямованих на захист мирних акцій, засудження насильства, встановлення миру і спокою в Україні, припинення розбрату та ворожечі, досягнення порозуміння зробила Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій.

Учасників Майдану підтримували не лише українські та релігійні організації, а й глави найвпливовіших впливових церков світу та міжнародні релігійні організації – папа Римський Франциск, Вселенський патріарх Варфоломій, Конференція Європейських Церков.

По особливому у цій ситуації вела себе Українська православна церква. Тодішній її глава митрополит Володимир у заяві у зв'язку з подіями на Майдані, закликав українців робити все, щоб політичний процес не виходив за межі Божих заповідей і християнської моралі, за межі Конституції і законів України [8]. При цьому він засудив дії священнослужителів, які на Майдані «займаються нецерковною справою» [9].

Складна релігійна ситуація склалася на території анексованого Криму. Представники кримської влади, грубо порушуючи свободу совісті і віросповідання, вдавалися до політичного та морально-психологічного тиску на українців, кримських татар, які займають проукраїнські позиції. Мали місце непоодинокі факти переслідувань, затримань, побиття представників Української православної церкви Київського патріархату, Української греко-католицької церкви, мусульман з-поміж кримських татар. Політика щодо представників цих релігій спрямована на їх витіснення з Криму.

Особливо у скрутному становищі опинилися кримські татари, їхні релігійні організації, оскільки російська влада здійснює на них всілякі гоніння: з політичних і релігійних мотивів переслідує вірян, проводить обшуки у мечетях, закриває їхні духовні навчальні заклади тощо. На протигагу Духовному управлінню мусульман Криму, яке продовжує перебувати на лояльних до України позиціях, створено альтернативний релігійний центр – Таврійський муфтїят. Це змусило кримських татар, зокрема тих, хто виїхав з півострова на материкову Україну, до перенесення офісу Духовного управління мусульман Криму із Сімферополя до Києва.

Крім того, релігійна ситуація у Криму значно ускладнилася у зв'язку із запровадженням Російською Федерацією обов'язкової перереєстрації усіх юридичних осіб, включаючи й релігійні організації. Запропонована процедура передбачає обов'язкову наявність російського громадянства для тих, хто реєструє релігійну організацію як юридичну особу, та дотримання значної кількості бюрократичних вимог. У зв'язку з цим під загрозою свого подальшого існування опиняються всі проукраїнські релігійні організації.

До значного ускладнення релігійної ситуації призвели події на окупованих територіях Донбасу. Тут спостерігаються значні обмеження релігійних прав і свобод людини. Проголосивши пануючою у донецькому регіоні Російську православну церкву, бойовики проводили рейди з ліквідації інших конфесій, захоплювали і громили їхні культові споруди, нищили церковне майно. Найбільше постраждали від таких дій Українська православна церква Київського патріархату, Українська греко-католицька церква, Римо-католицька церква, протестантські громади, послідовники яких систематично зазнавали погроз, утисків, переслідувань, тортур і навіть вбивств. Бойовики докладають всіх зусиль для витіснення цих церков і релігійних організацій із підконтрольної їм території. У таких умовах представники цих церков та релігійних організацій змушені або залишати ці території, або йти у релігійне підпілля.

Таке ставлення сепаратистів до вірян інших конфесій є грубим порушенням не тільки релігійної свободи, а й основоположного права людини – права на життя. Саме так кваліфікуються дії бойовиків Донбасу у звіті Державного департаменту США про стан релігійних свобод у світі за 2014 рік [10].

Як у часи Майдану, так і під час окупації Донбасу особливу позицію зайняла Українська православна церква. Її священнослужителі на окупованих територіях підтримують сепаратизм і сепаратистів, благословляють керівників самопроголо-

шених республік, беруть участь у заходах, які вони проводять, і навіть у бойових операціях. При цьому ніякого осуду свого церковного керівництва вони не отримали, оскільки сам глава церкви митрополит Онуфрій займає проросійську позицію. У той час, коли багато країн світу визнали і засудили російську окупацію та агресію проти України, він продовжує повторювати штампи кремлівської пропаганди про «братовбивчий конфлікт», «громадянську війну» в Україні. Викликом українському суспільству 8 травня 2015 р. стала демонстративна відмова його, а також духовних осіб, що його супроводжували у Верховній Раді України, вшанувати Героїв України, які захищали територіальну цілісність держави.

Як бачимо, церкви, релігійні організації, віряни в Україні по-різному реагували і продовжують реагувати на події на Майдані, у Криму, Донбасі. У кінцевому підсумку ця реакція відображає їхнє ставлення до української держави, її незалежності, територіальної цілісності.

Події на Майдані, у Криму, Донбасі спричинили в Україні таке явище як зміна юрисдикції релігійними організаціями, що виявляється у формі переходу громад Української православної церкви Московського патріархату до Української православної церкви Київського патріархату. За останні два роки здійснено 60-70 таких переходів. Набуває також обертів кампанія про зміну юрисдикції православних святинь в Україні, зокрема Києво-Печерської лаври. Це пов'язано з тим, що Українська православна церква Київського патріархату більшою мірою відповідає національним і політичним устремлінням українців, ніж Українська православна церква Московського патріархату.

Боротьба за храми в окремих населених пунктах України нерідко переростає у відкриті конфлікти, сутички між вірянами. Якщо Українська православна церква Київського патріархату вважає цей процес цілком законним і кваліфікує його як «об'єднання знизу», то Українська православна церква Московського

патріархату – «захоплення храмів». За безпосередньої підтримки Російської православної церкви вона намагається задіяти всі важелі для «захисту канонічного православ'я», недопущення відходу від неї парафій, храмів, майна.

Місцеві органи влади, посилаючись на відокремленість церкви від держави, намагаються не втручатися у цей процес. До того ж, як показало, Інтернет-опитування, 74,7 відсотка респондентів заявили, що визначати конфесійну належність храму повинна парафіяльна рада разом з настоятелем та парафіянами [11].

Суспільно-політичні події останнього часу призвели до того, що на більшості території України право на свободу совісті і віросповідання забезпечується повною мірою, тоді як у Криму та на окупованих територіях Донбасу значно обмежуються.

Докорінна зміна після Майдану української влади (президента, уряду, парламенту) дала можливість врегулювати питання та розв'язати нагальні проблеми відносин держави і церкви, релігійно-церковного життя, які тривалий час не вирішувалися.

Так, після довгих дискусій почали розв'язуватися проблеми капеланства. Зокрема, на законодавчому рівні врегульовані питання щодо організації та порядку здійснення душпастирської опіки засуджених, спеціальної підготовки священнослужителів (капеланів) для проведення цієї роботи, а також визначені обов'язки адміністрацій установ виконання покарань щодо забезпечення права на свободу совісті і віросповідання позбавлених волі осіб.

Значна робота ведеться також по створенню та законодавчому закріпленню інституту військового капеланства. Зокрема, Міністерством оборони України розроблено і затверджено «Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України», де визначаються засади, принципи та напрями діяльності, головні завдання цієї служби, права і обов'язки військових священників, врегульовуються

питання їх взаємодії з органами військового управління [12].

До Положення додається «Кодекс військового священика (капелана)», яким передбачається сумлінне виконання капеланами своїх обов'язків, повага до релігійних переконань і традицій вірян військовослужбовців, співпраця з капеланами інших конфесій, недопущення у військовому середовищі міжконфесійних суперечок, намагання бути прикладом у дотриманні духовних практик, праведності та здорового способу життя та ін.

Хоча питання військового капеланства врегульовано лише на підзаконному рівні, станом на 1 січня 2016 р. у Збройних Силах України близько двохсот капеланів уже здійснюють душпастирську опіку військовослужбовців. На черзі – врегулювання цих питань на законодавчому рівні.

На релігійну ситуацію в Україні суттєво впливають також процеси, пов'язані зі зближенням освіти з релігією. Догматичне трактування принципу відокремлення школи від церкви тривалий час не давало можливості розв'язати цю проблему. Нині у загальноосвітніх школах можуть викладатися предмети духовно-морального спрямування – «Етика», «Основи християнської етики», «Основи релігійної етики». Вибір одного з цих предметів здійснюється на підставі письмових заяв батьків або осіб, що їх замінюють, з урахуванням побажань учнів.

У руслі зближення освіти і релігії спеціальність «богослов'я (теологія)» внесена до переліку, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах. Передбачається відкриття теологічних факультетів та відділень у вищих навчальних закладах різних форм власності. Очікується відкриття аспірантури, докторантури, створення Вченої ради із захисту дисертацій зі спеціальності «богослов'я», прийняття рішення щодо визнання наукових ступенів доктора теології, здобутих у держаних навчальних закладах за кордоном.

У 2015 р. Верховною Радою України було прийнято закон, який надає релігій-

ним організаціям право на заснування навчальних закладів різного рівня – від дошкільних до вищих [13].

Останнім часом на законодавчому рівні було врегульовано питання щодо звільнення релігійних організацій від оподаткування об'єктів нерухомості, що перебувають в їх власності і використовуються для забезпечення їхньої статутної діяльності. Крім того, релігійним організаціям надано право постійного користування земельними ділянками, які перебувають у державній або комунальній власності, якщо вони використовуються ними виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель.

Якщо у сфері державно-церковних відносин законодавчого регулювання питань релігійно-церковного життя України вдалося досягти певних успіхів, то у міжконфесійних стосунках існує чимало проблем.

Однією із них є проблема єдності православних церков і створення в Україні єдиної Помісної церкви. Адже наявність кількох православних структур, напруженість у стосунках між ними негативно впливає не лише на релігійно-церковну, а й на суспільно-політичну ситуацію. Розв'язання цієї проблеми ускладнюється тим, що різні церкви знаходяться під впливом різних політичних сил і пропонують різні шляхи об'єднання. Українська православна церква Київського патріархату та Українська автокефальна православна церква підтримують ідею щодо проведення об'єднавчого собору, наслідком якого має стати утворення єдиної Помісної церкви. Проти такого варіанту досягнення єдності українського православ'я рішуче виступає Російська православна церква, оскільки його впровадження призведе до звуження її «канонічних територій», послаблення позицій, що ускладнить реалізацію ідеї «руського мира». В утриманні Української православної церкви у лоні Московського патріархату зацікавлена не лише Російська православна церква, а й кремлівська влада. Тому, як зазначає патріарх Філарет,

найбільшою перешкодою на шляху до єдності українського православ'я є «вплив Москви на українську церкву» [14].

Українська православна церква Московського патріархату пропонує свій варіант створення єдиної церкви в Україні – приєднання до неї Української православної церкви Київського патріархату та Української автокефальної православної церкви з попереднім розкаянням їх духовництва за розкол православ'я. Однак такий план є неприйнятним для церков з проукраїнською орієнтацією оскільки його реалізація приведе до того, що в юрисдикції Московського патріархату може опинитися все українське православ'я. Неоднакове ставлення до питання єдності православних церков викликане різною їх політичною орієнтацією, впливом на них різних політичних сил.

Характерно, що відсутність організаційної єдності притаманна не лише православ'ю, а й іншим релігіям в Україні. Так, наприклад, українські юдеї мають 4 центри, мусульмани – 5 центрів. При цьому, однією із проблем релігійно-церковного життя залишається те, що більшість релігійних центрів, яким підпорядковуються розташовані в Україні релігійні організації, знаходяться за кордоном, що дає їм можливість здійснювати на вірян не лише релігійний, а й політичний вплив.

Висновки. Таким чином, отримавши від Радянського Союзу нелегку релігійно-церковну спадщину, за роки незалежності Україна зуміла створити систему законодавчого регулювання релігійних питань, встановити партнерські відносини між державою і церквою, виробити власну релігійну політику, проголосити і реально забезпечити право кожному на свободу совісті та віросповідання, розбудувати релігійну мережу, необхідну для повноцінного задоволення релігійних потреб віруючих громадян, врегулювати основні питання діяльності релігійних організацій у сфері соціального служіння, освіти, у збройних силах, місцях позбавлення волі. З урахуванням національних інтересів, потреб вірян, кращого досвіду

європейських країн Україна йде шляхом цивілізованого розв'язання релігійно-церковних проблем та поліпшення релігійної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Об отделении церкви от государства и школы от церкви: Декрет СНК РСФСР // Собр. Узак. РСФСР, 1918. – № 18. – С. 263.
2. О религиозных объединениях: Постановление ВЦИК та СНК РСФСР // Собр. Узак. РСФСР. – М.: НКЮ, 1929. – № 35. – С. 474-483.
3. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст. 283.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
5. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст.188.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2015/60129/>.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/php_uploads/files/artides/ArtideFiles_40664_prz_2011_Rlg_sml.pdf.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kr.ua/politics/426696-mytropolyt-vladymyr-obratytsia-k-mytnhuuischym-y-polytykam>.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/uploads/posts/2014-04/1398871633_0^.
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/artidesbytag?tag=3361>.
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/30152-uarc-prijnyala-u-svoyu-yurisdikciyu-monastir-upc-mp.html.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main>.
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 31, ст.294.
14. День. – 2015. – № 232.

ЗАКАРПАТСЬКІ ВІЗІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

TRANSCARPATHIAN VISIONS OF MIKHAIL HRUSHEVSKY

Світлик Н.М.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Михайло Грушевський відома постать у культурному та науковому дискурсі, значна особистість для національної історії. Його наукові історичні здобутки важко переоцінити. Як автор комплексної праці «Історія України-Руси» він назавжди вписав своє ім'я в історичну науку. Коло наукових зацікавлень вченого було багатогранне, даний же нарис пропонує вивчити таку грань наукової діяльності М. Грушевського як його вклад у дослідження історії та культури Закарпаття. У статті аналізуємо праці вченого, в яких зачіпаються проблеми минулого Закарпаття, характеризуємо його погляди на історію краю, економічне та соціокультурне становище.

Ключові слова: білі хорвати, Закарпаття, комітати москвофільство, Австро-Угорська імперія.

Михаил Грушевский известная фигура в культурном и научном дискурсе, значительная личность для национальной истории. Его научные исторические достижения трудно переоценить. Как автор комплексной работы «История Украины-Руси» он навсегда вписал свое имя в историческую науку. Круг научных интересов ученого был многогранен, данный же очерк предлагает изучить такую грань научной деятельности М. Грушевского как его вклад в исследование истории и культуры Закарпаття. В статье рассматриваются труды ученого, в которых затрагиваются проблемы прошлого Закарпаття, характеризуются его взгляды на историю края, экономическое и социо-культурное положение.

Ключевые слова: Венгерская Русь, Закарпатье, москвофильство, Австро-Венгерская империя.

Mykhailo Hrushevsky is the prominent figure in the literary and scientific discourse, the significant personality of national history. The contribution of the Mykhailo Hrushevsky to historical science of Ukraine is not the lesser. This essay offers to explore such aspect of scientific activity of Mykhailo Hrushevsky as his contribution to the study of history and culture of Transcarpathia. In the article, the works of scientist devoted to analysis of sources from Transcarpathia are reviewed, his views on the history of the region, as well as economic and socio-cultural situation are characterized. Also defined role of Hrushevsky for cultural unity on both sides of the Carpathians, in a context when Western Ukrainian lands belonged to the Austro-Hungarian Empire.

Key words: Hungarian Rus, Transcarpathia, Russophilism, Austro-Hungarian Empire.

Постановка проблеми. У 2016 р. науковий світ відзначив 150 років від дня народження Михайла Грушевського (1866–1934) – одного з найвидатніших істориків України, вченого, який вписав своє ім'я у вітчизняну та зарубіжну науку, створивши національну історію. В українському і світовому історичних процесах часами появляються унікальні одиниці, які своєю діяльністю і здобутками творять цілу історичну епоху та безпосередньо впливають на історичний розвиток нації. До таких постатей належав і Михайло Грушевський, який побіч Тараса Шев-

ченка й Івана Франка, відносився до цих унікальних і геніальних людей, що створили цілу еру в історії України.

Метою статті є аналіз праць ученого, в яких зачіпаються проблеми минулого Закарпаття, характеристика його поглядів на історію краю, економічне та соціокультурне становище.

Виклад основного матеріалу. Доба Грушевського кінця ХІХ ст. – першої чверті ХХ ст. позначилася динамічним розвитком української національної культури і національно-державним відродженням української нації, що відбу-

валося у доволі складному політичному становищі. Україна і зараз перебуває у складних економічних і політичних умовах, зумовлених агресією Росії, що спровокувала війну на сході країни. У цей переломний період у житті української нації ще більше відчувається потреба призадуматися та оцінити творчу спадщину і діяльність М. Грушевського як засновника української новітньої національної історіографії, як батька української державності у 1917–1918 роках. Він, як історик і творець історії, заслуговує на повне та об'єктивне вивчення дослідниками.

В анналах української і світової історії М. Грушевський записаний як найвидатніший український історик, неперевершений організатор наукового життя і передовий суспільно-політичний діяч, засновник новітньої української історичної науки. Мабуть добре зрозумів значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії Джеймс Вестфал Томсон, автор монументального нарису світової історіографії, який дав таку оцінку Грушевського та його творчості: «Його 9-томна історія, написана українською – це монумент ерудиції, справжня енциклопедія досліджень цілого покоління українських, російських і польських вчених. Цією працею Грушевський, який головував у парламенті, що проголосив Україну (тимчасово) у 1917 році, дав своєму народу наукову базу його національної ідеології» (Цит. за Винар Л.) [4, с. 176].

М. Грушевський також став архітектором нової моделі історії України, яка znana у сучасній історіографії, як історична схема Грушевського, ставши автором праці «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Вперше побачила вона світ у Санкт-Петербурзі 1904 року і стала загально визнаною схемою української історіографії до 1920-х років в Україні, а до 1939 року у Галичині та у головних еміграційних українських наукових осередках (Варшава, Прага, Берлін і інші). З часом звичайно ця схема української

історії була доповнена і самим ученим і його учнями.

Діапазон наукової творчості М. Грушевського надзвичайно широкий: крім історії, він досліджував допоміжні історичні дисципліни й археологію, історію української літератури, географію, соціологію, право, етнографію й інші науки. Творча спадщина історика включає також белетристику, поезію, драми і мемуаристику та літературну критику. Грушевський був також провідним українським публіцистом ХХ ст. і часто свої історіософічні й історіографічні концепції подавав у доступній формі у публіцистичних статтях, які мали винятковий вплив на тогочасне суспільно-політичне життя України.

Перу вченого належить близько двох тисяч наукових і науково-популярних праць, в яких досліджена історія та культура українського народу з давніх часів до початку ХХ століття. Серед них – 10 томів у 12 книгах «Історії України-Русі», 5 томів «Історії української літератури», численні монографічні дослідження: «Нарис історії українського народу», «З політичного життя Старої України. Розвідки, статті, промови» та інші, сотні наукових статей. У них учений не лише узагальнив наслідки досліджень своїх попередників, а й використав найновіші дані археології, етнографії, філології, опублікував великий документальний матеріал, виявлений в архівах України, Росії, Швеції, Польщі, ввів у науковий обіг величезну кількість нових фактів, що значно збагатило українську історичну науку і підняло її на європейський щабель.

Заслуга М. Грушевського і у тому, що він у своїх працях осягав і досліджував історію всіх українських земель, незалежно від того, під владою якої держави вони знаходились. Вчений збирав до купи і органічно поєднував усе, що стосувалося української національності, подавав історію свого народу як безперервний еволюційний процес. Учень М. Грушевського і видатний український історик Іван Крип'якевич писав: «Коли україн-

ська нація почувається тепер одноцільною й однодумною, то це у неمالій мірі заслуга саме Грушевського» [2, с. 16].

Свій науковий інтерес М. Грушевський звернув і на Закарпаття, тим самим поєднавши цю українську землю з іншими. Не дивлячись на тодішню державну приналежність краю до Угорщини, вчений вказав на спільну історичну спадщину українців Закарпаття зі всією Україною. Для дослідження історії краю вчений широко використовував староруські літописи, угорські джерела та праці російських, українських, угорських, чеських, словацьких, німецьких та закарпатських істориків. У цьому плані його заслуга не тільки як дослідника краю, а й як історіографа історії Закарпаття.

Історію Закарпаття М. Грушевський пробує поєднати зі всеукраїнською історичною концепцією, висунутою в «Історії України-Русі», а саме:

1) Підкреслює органічну тяглість і єдність українського історичного процесу протягом усіх періодів історії України, починаючи від ранньої доби аж до найновішого періоду української історії у ХХ ст.;

2) Вказує, що історичний процес охоплював цілість діяння і життя українського народу на всій його території у контексті суспільно-політичного, культурного, релігійного, правного і державного розвитку.

3) Наголошує, що київська середньовічна держава, право, культура була витвором одної народності – українсько-руської, Московська (Володимиро-Московська – другої, російської).

4) Вважає, що найбільш раціональним у дослідженні Східно-Європейської історії є реконструкція і представлення кожної народності (народу) зокрема в її генетичнім приємстві від початків аж до нині.

М. Грушевському належить ціла низка блискучих положень з історії Закарпаття. У таких працях, як багатотомній «Історії України-Русі», монографіях «Ілюстрована історія України», «Очерк истории украинского народа», «Як жив україн-

ський народ», «Про старі часи на Україні», також в окремих наукових статтях, таких як «Справа українського університету у Львові», «Справа українських кафедр та інші наукові потреби», вчений зачіпає цілий ряд актуальних проблем з історії закарпатського краю. Вивчення різноманітних джерел та літератури допомогло вченому побачити за уявною одноманітністю ціле розмаїття складових частин історії Закарпатської України як єдиного загальноукраїнського процесу.

Одна з найперших проблем карпатоукраїніки, до якої звертається М. Грушевський стає питання автохтонності слов'ян у карпатському регіоні, яке не втрачає актуальності і у наш час. Для вирішення проблеми автохтонності місцевого населення М. Грушевський звертається до джерел, а саме «географії руських племен» Нестора у його «Повісті временних літ». Останній говорить про заселення Карпатських гір племенами білих хорватів. Грушевський критично вивчає джерела і подає своє бачення проблеми хорватів. Зокрема він приходить до висновку, що у період великого переселення народів закарпатська земля прийняла щедро не один народ. Вчений говорить про племена даків, кельтів та інших. Використовуючи письмові пам'ятки, твори арабських та візантійських авторів, М. Грушевський дає досить правильну схему розселення різних народів на території Закарпаття.

Разом з тим, учений вказує те, що джерела, які містили звістки про хорватів, були надзвичайно скупі. Зокрема: «Повість минулих літ» <...> нічого не каже де ті хорвати жили, і нема ніяких певних вказівок на якесь хорватське плем'я, якусь хорватську територію у нас...» [8, с. 210]. Виходячи з літописного опису про розселення східних слов'ян, вчений приймає до уваги літописне твердження, що на заході за дулібами сиділо руське плем'я хорватів. Він підкреслив, що це положення опирається на звістку візантійського історика Костянтина Порфірородного про Білу Хорватію. М. Грушевський вказує, що «...виходячи зі звістки про руських хор-

ватів (властиво здогадів про їх осад) і звістки Костянтина, що на білих хорватів нападають печеніги, припускають звичайно Білу Хорватію, що тягнулася по Карпатському підгір'ю від басейну Лаби над верхній Дністер (або як приймають інші – на полудневім згір'ї Карпатів у теперішній Угорщині)» [8, с. 211].

Учений зауважує, що сукупність історичних джерел мають підсилити або замінити археологічні знахідки. І тому, будучи істориком чесним і справедливим, він констатував, що питання про білих хорватів слід вважати відкритим, бо «...сумнівна річ, чи було українське плем'я зване хорватами і не знати, де воно сиділо» [8, с. 213]. Та головний висновок для М. Грушевського полягав зовсім в іншому: «... яке плем'я мешкало на підгір'ї Карпатським і у Галичині, літописці не кажуть. Але і там і тут мешкали також українські племена, або краще сказати – східно-полудневі племена слов'янські, з котрих вийшов нинішній український народ» [7, с. 36].

Таким чином, академік зробив висновок, що населення, яке заселяло Закарпаття, є українським, автохтонним. В «Історії України-Русі» вчений писав: «Русини в Угорщині такі ж давні осадники, як і Угри, що у Карпатських горах вони жили вже від непам'ятних часів – коли ще Угри мандрували до Угорщини» [8, с. 223].

Також у першому томі багатотомної «Історії України-Русі» історик широко досліджує українське розселення на західних кордонах. Вказуючи на територію, яку заселяла українська людність Закарпаття у давнину, вчений наголошує, що з обох сторін Карпат живуть українці. Він пише: «Сучасна етнографічна українська територія виступає далеко на захід узьким клинцем, затиснена між польською і словацькою людністю. Клинцеві сей майже досягає верхів'я Дунайця й звідси границя йде у північно-східнім напрямі, займаючи верхів'я Попрада, Ропи, Вислоки й до Сяну... На полудні від Карпат українські осаді зачинаються

також від басейну Дунайця, вже порозриваною і обтятою словацькою колонізацією українські осаді йдуть по згір'ям Карпатів вздовж угорської границі над Попрадом, по верхів'ям Ториці, Топді, Ондави, Лаборця, аж над Угом починається більше неперервна українська територія, що йде далі між Карпатським хребтом та верхньою Тисою й її притокою Вишевою, поки не зустрічається на верхів'ях Вишеви, Бистриці, Молдови з волоською колонізацією» [8, с. 213-214].

Не залишає поза увагою М. Грушевський і інше важливе питання – політичну приналежність Закарпаття. Вчений чітко висловлюється про те, що Закарпаття певний час входило до складу Київської Русі. Вчений допускається і такої думки, що Закарпаття у IX столітті було у залежності від Велико-Моравської держави, а вже з X століття залежало від Київської Русі. Тільки з середини XI століття ці землі потрапили у залежність від Угорщини. Він писав: «Підгірська карпатська країна остаточно ввійшла до складу Угорської держави ледве чи скоріше XI ст.; перед тим вона, разом з галицьким підгір'ям, могла, бодай часами входити у коло політичного впливу Києва. Але з XI ст. належала вона до Угорщини певно, і Карпати зветься на Русі Угорськими горами вже у кінці XI і на початку XII століття, з огляду на їх політичну приналежність, тим часом як Угрин Кеза, XIII ст. зве їх «Руськими горами» – з етнографічного погляду, чи може з огляду на Закарпатську, Галицьку Русь» [8, с. 224].

Опрацювавши всі наявні на той час документи, М. Грушевський вважає, що першими авторитетними доказами про владу угорського короля над руськими землями є повідомлення німецького літописця від 1031 року про смерть сина короля Стефана Генріха, якого називає «князем руським». Через століття, теж німецький літописець, говорить про «руську марку» Угорщини, де перебував угорський король.

Ще одна з актуальних подій з давньої історії Закарпаття стосовно приналеж-

ності краю до Галицько-Волинського князівства. Зокрема, деякі науковці твердять, що у 1281–1321 рр. частина території Закарпаття знаходилася під владою галицько-волинського князя Лева. М. Грушевський теж не обійшов мовчанням цей історичний факт. В «Ілюстрованій історії України», посилаючись на угорські, чеські, польські й німецькі джерела, вчений стверджував, що Лев «...пробував заволодіти... закарпатською угорською Україною, користуючись з замішань на Угорщині, і, здається якийсь час володів нею, бо в однім документі Григорій, надзупан бережської столиці називав себе його урядником» [7, с. 127]. Разом з тим, вчений писав, що придбані Левом Даниловичем закарпатські території були незначними.

М. Грушевський у своїх працях звернув увагу також на таке важливе питання – як проблему етнічної назви закарпатців. Досліджуючи етнічні назви по всій Україні, вчений висловлює досить цікаві думки з приводу назв «русини», «українці». Для нього не викликало сумнівів, що «різномірність цих назв не має особливого значення, бо покриває поняття саме по собі ясне; вона цікава тільки як характеристичний прояв тих історичних перемін, які прийшлося пережити сьому народові» [10, с. 98-99].

Далі М. Грушевський пише, що нема вини українців у тому, що вони були покинуті на «різдоріжжі політичного життя», «як безборонна, беззахисна здобич для заборчих апетитів» [3, с. 28]. Непрохані гості намагалися довести українцям, що вони «руснаки», «карпатороси», «угроси», хто завгодно, тільки не українці, а земля, на якій вони живуть з давніх часів «земля без імені». Терміни «українець», «український» були фактично заборонені. Можливо саме тому на Закарпатті і на західноукраїнських землях терміни «Русь», «руський» ще й досі у повній силі затрималися [3, с. 28].

Ще однією важливою проблемою, яку у своїх працях порушує М. Грушевський є територіально-адміністративний устрій

Закарпаття. Край у складі Угорщини не мав окремої державності. Вчений вказував, що сформований у XIII столітті поділ Угорщини на комітати або жупи, поширився і на Закарпатську Україну. Уже на початку XIII століття у документах зустрічаються назви комітатів: Спішський, Шаришський, Земплинський, Березький, Угочанський, але їх кордони не були ще кінцево встановлені. Найпізніше був сформований Мараморошський комітат, хоч сама назва Мараморош зустрічається у документах на межі XII–XIII століття. До утворення Мараморошського комітату землі по верхній Тисі зачислялись то до Угочанського то до Бережського комітатів, і тільки у другій чверті XIV століття сформувався остаточно Мараморошський комітат.

Важлива проблема, яку також порушив М. Грушевський – це стан національних відносин. Дослідник зізнається, що цю проблему йому так і не вдалося вирішити. Дійсно, про рівень національних відносин XIII століття важко судити, бо зовсім відсутні документи, які б характеризували взаємовідносини різних народностей, які вже тоді проживали у краї. М. Грушевський впевнений лише в одному – головна етнографічна маса русинів була зосереджена в основному у гірських районах. Виходячи з догадки про те, що, якщо «угорська народність була правительственною, зверхнею, а руська підвладною і провінціальною», він робить висновок, що вище урядництво і пани були переважно мадярські. Бували тут й русини, але, певно, значно рідше [9, с. 501].

Досліджуючи історію закарпатського краю, М.С. Грушевський звертає увагу на спільність місцевих українців з українською людністю Галичини й Надніпрянської України. Так, у праці «Як жив український народ» він наголошує, що «... край, де наш народ живе, звемо Україною, а народ українцями. З давніх часів він звався Русь, а люде – русини; так і досі звать себе здебільшого наші люде у Галичині та на Угорщині – русини, руснаки <...> і на Угорщині, під горами Карпат-

ськими, де міста Ужгород і Мукачів, теж наші люде» [14, с. 9]. Аналогічні думки М. Грушевський висловив у праці «Хто такі українці і чого вони хочуть»: «Україною ми називаємо край, де більшість має український народ, себто, де українців живе більше, ніж якого-небудь народу. Коли порахувати українців і неукраїнців, то виходить, що українці мають більшість на просторони від середини Карпатських гір до середини північного Кавказу, і від Чорного моря до ріки Прип'яті. Українська земля окружає широким поясом північне узбережжя Чорного моря, приблизно на тисячу, а місцями і на півтори тисячі верств вздовж, а 700-900 верств вшир <...> На сій землі, український народ, або краще сказати – ті люде, від яких пішов теперішній український народ, бо вони себе звали давніше різними іншими йменнями, – живуть не менше як на півтори тисячі літ» [13, с. 109-110]. Таким чином, М. Грушевський чітко притримується ідеї соборності всіх українських земель, включаючи до них і ті, які «на порозі нової України» належали різним імперіям.

Велику увагу М. Грушевський приділяє і питанню культурного життя краю. Зокрема, у другому томі «Історії України-Русі» він вмістив замітку «Історична література Угорської Русі». Тут він подає характеристику розвитку науки і культури Закарпаття. М. Грушевський вказує на низький культурний рівень русинів, однак віддає належне тим працям, які вже на той час були видані тут. Зокрема він пише: «Література історії Угорської Русі не бідна титулами, бідніша своєю вартістю». Історик вказує на наявність великої кількості історичних праць про Закарпаття і згадує авторів і їх праці. Зокрема Д. Бабиловича, М. Лучкая, К. Мейсароша, Г. Бідермана, І. Дулішковича та інших. Тут же М. Грушевський пише: «На сім спинилася та література. Але є крім того чимало монографій, давніших і новіших присвячених чисто комітатам залюдненим русинами, чи то поодиноким місцевостям, виданих осібно і в місцевих

періодичних виданнях. Досі цінні старі монографії Сірмая: 1804 і 1798 років... Для столиць Ужської і Бережської: Мейсарош «Історія Унгвара» (1861), «Історія Мункача» (1861) та інші» [9, с. 581]. У цій же замітці М. Грушевський вказав на наявність рідкісних матеріалів з історії Закарпаття XII-XIII ст., що містяться у багатотомних збірках документів, які публікувалися в Угорщині у XIX ст. під редакцією Г. Феєра (1829–1841), Г. Вензеля (1860-1874), І. Мігалі (1900), а також в архівах знатних родин [9, с. 583].

М. Грушевський подав також детальну характеристику релігійного життя краю. Він вважав віру на Закарпатті одним проявом національності русинів: «Одиноким проявом національним і zarazом єдиним національним зв'язком була тут віра, як і сусідній Галичині. Довгий час закарпатські землі одначе не мали своєї організованої православної церкви, мабуть стояли під зверхністю перемишських владиків, що й пізніше не раз розтягають свої впливи на закарпатські парафії. Відомостей про церковне життя з давніх століть також маємо дуже мало: вони стають трохи багатші тільки з часів унії і боротьби з нею викликаної, і тоді вперше кидають світло на тамошнє життя. З пам'яток письменності XVII–XVIII століть бачимо, що закарпатські землі жили одним спільним духовним життям із сусідніми галицькими землями: ті самі твори й рукописи поширювалися тут і там, і така спільність між ними, розуміється, мусила існувати й раніше» [7, с. 438].

У своїх працях М. Грушевський не раз наголошує й на тому, що релігійними центрами на Закарпатті для українського населення були в основному монастирі: св. Миколая на Чернечій горі у Мукачеві у Березькому комітаті і св. Михайла у Грушеві Мараморошського комітату. М.С. Грушевський не погоджується з тими дослідниками, які заснування Мукачівського монастиря пов'язують з приходом на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича. Що стосується останнього, то історик зазначав: «Федір

Корятювич забрався на Угорщину, з якою його уже перед тим зв'язували якісь блидше нам неясні зв'язки. Від короля одержав він Мукачів в державу і володів нею до смерти, справляючи також уряд бережського надзупана, але при тім не покидав свого титула князя подільського. Умер в р. 1414. З його побутом на Угорській Русі зв'язалася потім легенда про руську колонізацію угорського підгір'я» [7, с. 438-439]. Також вчений вважав Ф. Корятювича вагомою історичною особою, який поклав початок не тільки різних національних інституцій, а й самого часткового заселення краю. Багато істориків саме від нього і приведеної ним дружини виводили українське розселення за Карпатами. М. Грушевський, даючи в основному позитивну оцінку діяльності Ф. Корятювича в історії краю, вважав, що Мукачівський монастир заснований набагато раніше, і тільки потім його стали виводити з часів Корятювича та нібито подарованої ним спеціальної грамоти. Щодо Грушівського монастиря, вчений вважав, що його історія теж ведеться здавна – з часів ще передтатарських. У кінці XIV століття Грушівський монастир одержав від патріарха ставропігійні права і його ігумени мали зверхню владу над церквами і духівництвом у столиці Мараморошській і Угочській, замість владиків [7, с. 439].

М. Грушевський подає також ґрунтовну характеристику заснування і діяльності Мукачівської єпархії. Хоча перша звітка про заснування Мукачівської єпархії відноситься до 1490 року, М. Грушевський вважав, що час її заснування слід віднести до другої половини XVI століття. Дослідник твердить, що «... трудне було її існування, бо ті монастирські маєтки, з яких владики могли мати дохід, заграблені були під час розрухів XVII ст., і єдиним доходом владиків були оплати за ставлення священників і річна данина від них. Єпархія обіймала все закарпатське підгір'я; в XVII в. тут рахували 200 тис. православних і коло 400 священників, однак се духовенство розкидане було нерівно-

мірно: були села без попа, а були такі, де сиділо їх по кілька» [7, с. 439]. М. Грушевський підкреслює низький освітній і культурний рівень церковнослужителів з Угорської Русі, необізнаність народу у церковних справах. У своїй «Ілюстрованій історії України» вчений пише: «За нестачею скільки небудь порядних шкіль духовенство було темне, наповняло ся ріжними захожими людьми з Галичини і Молдави. Просвітний рух кінця XVI в. не видко аби захопив закарпатську Україну. Є звістки про друкарню в Грушівському монастирі, але досі нема новітших відомостей про неї. Як доносили католицькі духовні –... нарід в справах віри був зовсім темний...» [7, с. 439].

Звісно, що М. Грушевський торкається і проблеми запровадження унії на Закарпатті. І хоча церковна унія була проголошена у Закарпатті 1646 р., М. Грушевський вважав, що вона почала укріплюватися у краї з кінця XVII ст., коли Австрія зміцнила свої позиції у східній Угорщині і за допомогою австрійського уряду церковна унія стала швидко поширюватися у Західній частині Угорської України, у столицях Бережській, Ужанській і далі на заході. Однак, як пише вчений, поширювалася унія не так легко, а лише через насильство: «Поширювалася однак не стільки добрими способами, скільки насильствами, воєнною силою, ріжними тяжкими карами на тих, що верталися на православ'я» [7, с. 441].

У своїх працях М. Грушевський дає також характеристику революції 1848 року та її впливу на Закарпаття. Зокрема, дослідник вважає, що дана революція була найважливішою подією середини XIX століття і вона «...глибоко зворушила місцеве життя» [7, с. 496]. М. Грушевський пише: «Глибокі потрясення, які заважили на всім пізнішій житті її, прийшло ся пережити в 1848 році Україні Угорській. Велике повстання підняте для визволення Угорщини від австрійського панування було задавлене завдяки воєнній помочі, присланій Росією австрійському цісареві, і австрійське правительство, щоб

ослабити Угрів, готове було підтримати народности Угорщини, подавлені досі угорським пануванням – в тім і угорських Українців» [7, с. 497]. Серед тогочасних закарпатських суспільно-політичних діячів, М. Грушевський високо оцінив діяльність Адольфа Добрянського, хоч і зауважив, що він «...міг би відкрити нову добу в житті угорської України, якби зостався на національному ґрунті» [7, с. 497].

Як і більшість тогочасної галицької інтелігенції, М.С. Грушевський вважав, що національному відродженню на Закарпатті завадили москвофільські настрої А. Добрянського і та політика, яку він проводив. Зокрема, дослідник пише: «Все це обіщувало дуже гарні наслідки – але все напсувало русофільство Добрянського; він був прихильником всеросійського єдинства, і замість української мови заводив російську, ширив російський вплив. Тому угорська аристократія, здобувши собі назад вплив в державі, під вражінням російської окупації, що знищила її пляни, першим ділом звернула ся проти Добрянського. Його скоро відсунено від усього, а все що пахло русофільством на Україні Угорській, – взято під гострий і підозрілий догляд» [7, с. 497-498].

М. Грушевський вважав, що саме москвофільські позиції закарпатської інтелігенції призвели до надзвичайного занепаду культурного життя краю: «Тим часом під впливом Добрянського вся тутешня інтелігенція пішла сею русо-

фільською стежкою і тепер під гострим угорським доглядом присіла й залишила майже всяку діяльність. На народній українській основі працювати не хотіла, на російській – не сміла, і так по тім бурхливим руху 1849 року наступає тут на довго – по нинішній день застій і мертвота – гірші, ніж де небудь на українській землі» [7, с. 498].

Висновки. Ось таким проблемам з історії Закарпаття приділив увагу відомий історик М. Грушевський. Найголовнішим є те, що вчений органічно поєднав історію краю з історією всієї України, вказавши на їх етнічну і культурну спорідненість. Історичний процес та й історична наука не стоять на місці. У світлі сучасних наукових дискусій та побудови нових історичних концепцій, багато у чому погляди М. Грушевського переглянуті і доповнені. Та не дивлячись на це в основному можна погодитися з видатним дослідником Ярославом Дашкевичем, який в опублікованому аналізі історичної спадщини М. Грушевського писав: «Подвиг М. Грушевського, як автора «Історії України-Русі», індивідуального твору, подібним до якого може похвалитися небагато націй світу, не повторив і не продовжив ні один з пізніших українських істориків. Правда, перешкоджала підневільність їхнього існування, часто трагічний їхній кінець. Михайло Грушевський залишається найбільшим істориком України» [4, с. 177].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вегеш М. Грушевський Михайло / Микола Вегеш / Історичні дослідження: Українська історична наука в біографіях і портретах. – Ужгород, 2000. – Т. 5. – С. 29 – 54.
2. Вегеш М.М., Горват Л. В. Михайло Грушевський: деякі аспекти наукової і політичної діяльності. / Микола Вегеш. – Ужгород, 1998. – 37 с.
3. Вегеш М., Пальок В. М. Грушевський (1866 – 1934) / Микола Вегеш та ін. / Вчені, письменники і політичні діячі про Україну. Збірник наукових праць. – випуск 1. – Ужгород, 1996. – С. 22 – 40.
4. Винар Л. Михайло Грушевський в історії України. / Любомир Винар / Наукові записки. – Серія «Історичні науки». – Випуск 21. – 2013 – С. 176 -181.
5. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (у 50-ліття смерті 1934-1984) / Любомир Винар/ Історія і сучасність. – С. 85-112.
6. Данилюк Д. Д. М. С. Грушевський про наш край / Дмитро Данилюк / Закарпатська правда, – 1992. – 27 жовтня. – № 95. – С. 3.
7. Грушевський М. Ілюстрована історія України. / Михайло Грушевський. – К., 1990. – 524 с.

8. Грушевський М. С. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1. – До початку XI віка. – 648 с.
9. Грушевський М. Історія України Руси / Михайло Грушевський. – К.: «Наукова думка», 1992. – Т. 2. XI – XIII вік. – 643 с.
10. Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – К.: «Наукова думка», 1993. – Т. 3. До року 1340. – 588 с.
11. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. / Михайло Грушевський. – К.: «Либидь», 1990. – 398 с.
12. Грушевський М. Твори у п'ятидесяти томах. / Михайло Грушевський. – Серія історичні студії та розвідки (1895 – 1900). – Львів: «Світ», 2004. – 675 с.
13. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. / Михайло Грушевський. – К., 1991. – 240 с.
14. Грушевський М. Як жив український народ. / Михайло Грушевський. – К.: «Веселка», 1992. – 112 с.
15. Тельвак В.В. П'ять ювілеїв Михайла Грушевського / Віталій Тельвак / Український історичний журнал. Випуск 2. – 2016. – С. 4-50.
16. Фенич В. І. Релігія та церква в житті й творчості Михайла Грушевського / Володимир Фенич / Спадщина великого українця. – Ужгород, 1997. – С. 95 – 103.

РОЗДІЛ 2 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 94-021.51(477)«1850/1917»

ФІНАНСОВА ПУБЛІЧНА ЗВІТНІСТЬ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1850–1917 РР.)

FINANCIAL PUBLIC REPORTING OF CREDIT INSTITUTIONS AS A SOURCE OF HISTORY STUDY OF CREDIT AND BANKING SYSTEM OF UKRAINE (1850–1917 YEARS)

Радченко Н.М.,
доцент кафедри історії України
Ужгородського національного університету

Стаття присвячена аналізу публічної фінансової звітності банківських та кредитних установ другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як першоджерело фінансової статистики. Фінансова звітність кредитних установ – це бухгалтерська звітна документація, в якій у цифрах відбивалися підсумки проведення основних кредитних операцій за рівні періоди часу. Банки та кредитні товариства були зобов'язані надавати таку звітність у Міністерство фінансів, казенну палату і публікувати у пресі. Ці матеріали поточного контролю за діяльністю кредитних установ накопичувалися увесь період їх існування до весни 1917 р., тобто до моменту, коли система збору та публікації цих даних припинила своє існування. Комплекс фінансової звітності банків виявляється, описується, досліджується з точки зору ступеня повноти, однаковості, порівнянності і достовірності його даних.

Ключові слова: банк, кредитні товариства, кредитно-фінансова система, ломбард, ощадні каси.

Статья посвящена анализу публичной финансовой отчетности банковских и кредитных учреждений второй половины ХІХ – начала ХХ ст. в качестве первоисточника финансовой статистики. Финансовая отчетность кредитных учреждений – это бухгалтерская отчетная документация, в которой в цифрах отражались итоги проведения основных кредитных операций за равные периоды времени. Банки и кредитные общества были обязаны предоставлять такую отчетность в Министерство финансов, казенную палату и публиковать в прессе. Эти материалы текущего контроля деятельности кредитных учреждений накапливались весь период их существования до 1917 г. Комплекс финансовой отчетности банков определяется, описывается, исследуется с точки зрения степени полноты, единообразия, сопоставимости и достоверности его данных.

Ключевые слова: банк, кредитные общества, кредитно-финансовая система, ломбард, сберегательные кассы.

This article analyzes the public financial reporting of banks and credit institutions of the second part of ХІХ – early ХХ century, as a source of financial statistics. Financial credit reporting, it is accounting documentation, which made the main results of credit operations for equal periods of time. Banks and credit institutions were required to provide such reports to the special office of the Ministry of Finance, official chamber and publish major articles in newspapers. These current control materials of credit institutions accumulated during all period of its existence till Spring of 1917, till the moment, when the system of collecting and publishing this information ceased to exist. This practice is one way of state control and the form of disclosure regarding transactions of credit institutions.

Key words: bank, credit organizations, credit-financial system, pawnshop, savings banks.

Постановка проблеми. Особливістю дослідження історії розвитку кредитних установ є те, що їхні висновки базуються на статистичних даних. А отже, важливою складовою роботи з вивчення джерел з історії розвитку кредитно-банківської сфери України другої половини XIX – початку XX ст. є аналіз статистичної інформації.

Стан опрацювання проблеми. Багатий та різноманітний матеріал статистичних джерел привернув увагу багатьох дослідників, до нього у своїх дисертаційних дослідженнях зверталися О.М. Краснікова [1], І.Е. Новікова [2], М.Г. Казьмирчук [3] та інші. Безпосередньо джерелознавчий аналіз публічної фінансової звітності акціонерних комерційних банків Російської імперії здійснила російська дослідниця С.О. Саломатина, однак вона зосередила увагу винятково на петербурзьких та московських банках [4].

Метою нашої статті є аналіз інформаційного потенціалу публічної фінансової звітності банківських та кредитних установ України (1850–1917 рр.).

Виклад основного матеріалу. Фінансова звітність кредитних установ – це бухгалтерська звітна документація, в якій у цифрах відбивалися підсумки проведення основних кредитних операцій за рівні періоди часу. Ще у 1817 р. у Статуті державних кредитних установлень стосовно обов'язків Комерційного банку зазначалася необхідність публічної фінансової щомісячної та щорічної звітності: «Правління предоставляет Министру... месячные и годовые ведомости о движении всех сумм и капиталовъ въ Коммерческомъ Банкѣ обращающихся» [4]. Поступово це правило закріплювалося і у подальших правових актах, які регулювали кредитно-банківську галузь.

Практика публікації піврічних і щомісячних балансів кредитних установ з'явилася одночасно з виникненням перших комерційних банків у Росії у 1860-ті роки, як результат перейняття практики закордонних держав, зокрема Франції. Вимоги щодо трьох видів звіт-

ності (щорічної, піврічної та щомісячної) є обов'язковою умовою їхнього опублікування, зафіксовані в уставах кредитних установ [5; 6]. Дана система передбачала поєднання регулярної публічної звітності та аудиторських перевірок, призначуваних час від часу. У цій системі публічна звітність, або звітність перед державними органами, вважається первинним контролем, що призначений для двох видів аналізу: по-перше, виявлення динаміки в операціях кредитної установи за кілька років; по-друге, порівняння операцій декількох установ між собою. Іншими словами, за результатами аналізу динаміки операцій, наприклад, окремого банку або за даними порівняльного вивчення становища всіх банків за рік могла бути призначена аудиторська перевірка окремих кредитних установ. Таким чином, фінансова звітність призначена для з'ясування не фінансового стану банку чи кредитного товариства, а тенденцій розвитку усієї кредитної системи [4].

Банки та кредитні товариства були зобов'язані надавати таку звітність в Особливу канцелярію по кредитній частині Міністерства фінансів, у казенну палату і публікувати її головні статті у пресі. Ці матеріали поточного контролю за діяльністю кредитних установ накопичувалися увесь період їх існування до весни 1917 р., тобто до моменту, коли система збору та публікації цих даних припинила своє існування. Подібна практика була одним зі способів здійснення державного контролю та формою оприлюднення інформації стосовно операцій кредитних установ. «В начале 1870-х годов деятельность Министерства финансов и Государственного банка придавала мощный импульс развитию статистического дела в банковской сфере. В результате финансовая статистика коммерческих банков заработала в стране как система» [4].

Як зазначалося вище, фінансова звітність кредитних установ ділилася на щорічну, піврічну і щомісячну. Щорічно банки публікували звіт, який готувався до щорічних зборів акціонерів. У повному

вигляді він являв собою брошуру, надруковану типографським способом і містив три види звітності: звіт про обороти за операціями, рахунок прибутків та збитків, підсумковий річний баланс на 31 грудня минулого року. У випадку банку у звіті публікувався також перелік цінних паперів, що знаходилися у його портфелі. Щомісячна та піврічна документація представлені одним документом – балансом. Затвердженої державою стандартної форми звіту до 1872 р. не було, і кожна установа самостійно обирала ту чи іншу форму. Наприклад, «Отчет о действиях Чигиринского городского общественного банка за 1869 год» складався з трьох частин:

1. Касовий рух сум.

2. Власні капітали банку із зазначенням основного та запасного.

3. Капітали благодійні та такі, що мають конкретне призначення [7, с. 2-3].

З іншою більш детальною формою звіту можна ознайомитися на прикладі звіту Роменського міського громадського банку за 1870 р., він містить сім пунктів прибутків та витрат банку:

1. Баланс на 01.01.1871 р. – рахунок прибутків та витрат за 1871 р. із зазначенням сум витрачених на утримання співробітників, будинку та приміщень, канцелярські та інші потреби.

2. Суми, видані за відсотками вкладів.

3. Витрати на протест прострочених векселів та на інші потреби.

4. Відрахування відсотків за строковими виплатами, що переходять на 1871 рік.

5. Прибуток за 1870 р.: на міські потреби, примноження запасного та основного капіталу.

6. Залишок з 1869 р. відсотків, що переведені по строку на 1870 р.

7. Сума отриманих прибутків протягом року: по обліку, позикам під заставу, відсоткових паперів на нерухому власність, різне.

Підсумок [8, с. 3-4].

Але, попри відсутність стандартної форми фінансової звітності кредит-

них організацій, ці документи зберігають істотну однаковість, Починаючи з 1870-х рр. це стало можливим ще й завдяки заходам з уніфікації звітності, проведеним Міністерством фінансів та Державним банком в 1872 – 1874 рр. Першим і найважливішим кроком у цьому напрямку стало формування «Статуту кредитного». За законом 31 травня 1872 р. банки отримали типовий статут, в якому був записаний стандартний перелік дозволених операцій: «Устанавлять для публикуемых кредитными учреждениями балансовъ обязательную форму, съ показаніемъ отдельныхъ операций, согласно ихъ Уставамъ, и, въ нужныхъ случаяхъ, требовать отъ Правленій сихъ чрежденийъ надлежащихъ объясненій» [9, арк. 758]. Таким чином уніфікувався перелік рахунків, за якими кожен банк повинен був звітувати.

Наступним кроком на шляху до створення однакових банківських балансів стало скликання 24 листопада 1873 р. у Санкт-Петербурзі Першого з'їзду представників акціонерних банків комерційного кредиту. За ініціативи Міністерства фінансів на з'їзді був прийнятий проект типового балансу. З 1874 р. більшість банків поступово перейшло на новий перелік рахунків.

Так, річний звіт Київської, Одеської, Харківської, Севастопольської, Катеринославської, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Полтавської, Миколаївської та Херсонської контор та відділень Державного банку за 1878 р. містив наступні, подані за кожен місяць, дані (див. таблицю 1).

Схожу форму мали і фінансові звіти товариств взаємного кредитування. Так, у 1872 р. Полтавське товариство взаємного кредитування надало звіт за наступними операціями установи (див. таблицю 2):

Необхідно зазначити, що ми маємо справу з відомостями, які банки та кредитні товариства хотіли повідомити про себе у межах обов'язкової інформації, необхідної від них Міністерством фінан-

сів і податковими органами. Однак, у дореволюційній літературі достатньо свідчень про угоди, які не відображені у статутах і просто заборонених, які установи проводили у формі дозволених операцій.

Фінансова звітність банків та кредитних закладів формувалася під впливом російського законодавства. Російське податкове законодавство регламентує лише звітність про капітали і прибутки кредитних товариств. Ця практика продиктована системою оподаткування. Так, банки платили основні податки на капітал і на прибуток. Звіт про капітали і прибутки

встановлювався ще законом від 6 грудня 1836 р. [10]. «Статут про прямі податки» за законом від 15 січня 1885 р. встановлював додатковий збір з великих підприємств, включаючи кредитні, у розмірі 3% чистого прибутку. За цим законом «...обязаны въ теченіи мѣсяца по утвержденіи Общимъ Собраніемъ годоваго ихъ отчета, предоставитъ сей отчетъ, съ протоколомъ Общаго Собранія, въ Губернское Податное Присутствіе той губерніи, гдѣ Правленіе имѣеть свое мѣстопребываніе, а равно препроводитъ для ихъ напечатанія, за установленную плату, въ Вѣстникъ

Таблиця 1

Приклад форми звіту контор та відділень Державного банку на 1878 рр.

	Актив	31.12.1877	січень 1878	1878
1.	Каса: 1) золото				
2.	2) срібло				
3.	3) розмінні монети				
4.	4) кредитні білети				
5.	Облік та переоблік векселів				
6.	Облік строкових паперів				
7.	Позики під заклад: 1) державних% паперів				
8.	2) акцій та облігацій				
9.	3) товарів				
10.	Рахунок с Банком				
11.	Протестовані векселі				
12.	Прострочені позики				
13.	відсотки видані під вклади				
14.	Витрати				
15.	Різне: а) гербовий папір та марки				
16.	б) різне				
17.	Баланс				
	Пасив				
18.	Капітал				
19.	Вклади: 1) строкові				
20.	2) безстрокові				
21.	3) суми, на поточному рахунку				
22.	Вклади: а) відсотковий				
23.	б) безвідсотковий				
24.	Відсотки нараховані вкладникам				
25.	Суми на перевірку білетів та телеграм				
26.	Відсотки по операціях				
27.	Перехідні суми				
28.	Різне				
29.	Баланс				

Финансовъ, Промышленности и Торговли, заключительный баланс и извлечение из годового отчета» [11, арк. 11]. Також, ця публікація повинна була включати підсумковий баланс підприємства та витяги з річних звітів, що містять такі відомості: 1) сума основного, запасного, резервного та інших капіталів; 2) рахунок прибутків і збитків за звітний рік; 3) розподіл чистого прибутку із зазначенням розміру виданого або призначеного до видачі дивіденду на кожну акцію [11, арк. 11].

Особливості форми і змісту фінансової звітності банків та кредитних товариств, що відображали їхню специфіку, сформувалися під впливом наступних факторів: традицій діловодства, розвитку

кредитного законодавства та політики Міністерства фінансів щодо кредитних установ [4]. Ієрархія цих факторів складалася так, щоб розвиток законодавства і політика Міністерства фінансів лише уніфікували практику діловодства та рахівництва. Першооснова фінансової звітності кредитних установ – це комерційна практика і традиції.

Висновки. Отже, фінансова звітність банків та кредитних установ являє собою великий комплекс матеріалів, що охоплює весь період історії кредитних організацій до 1917 року. Фінансова звітність за весь період подібна в основних групах балансових рахунків, тому дані мають дуже високий ступінь порівнянності. Дані

Таблиця 2

Приклад форми звіту товариства взаємного кредиту

Дебет:	
1.	Зобов'язання 288 членів
2.	Зобов'язання за внесками
3.	Каса
4.	Поточний рахунок у Полтавському відділенні Державного Банку
5.	Суми забезпечені відсотковими паперами
6.	Позики під заставу:
	а) державних відсоткових паперів
7.	б) акцій
8.	в) різних відсоткових паперів
9.	Облікові векселі: а) соло-векселі забезпечені
10.	б) векселі за двома підписами
11.	Майно та витрати по управлінню
12.	Відсоткові папери, що належать товариству
13.	Баланс
Кредит:	
14.	Капітал забезпечення:
	а) оборотний
15.	б) перехідні суми
16.	Поточний рахунок членів
17.	Вклади з відсотками: а) строкові
18.	б) безстрокові
Відсотки за операціями:	
19.	1. Позики під заставу:
	а) державних відсоткових паперів
20.	б) акцій
21.	в) різних відсоткових паперів
22.	2. Облік векселів
23.	Різне
24.	Суми витрат на повідомлення векселедавців та на публікацію повідомлень
25.	Баланс

фінансової звітності відображають основні тенденції розвитку кредитно-банківської системи та загальноекономічної кон'юнктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Краснікова О.М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861–1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.04 / О.М. Краснікова; КНУ – К., 1999. – 17 с.
2. Новікова І.Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / І.Е. Новікова. – К., 2009. – 235 с.
3. Казьмирчук М.Г. Соціальна діяльність ломбардів під російської України (1886-1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 / М.Г. Казьмирчук; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
4. Саломатина С.А. Коммерческие банки в России: динамика и структура операций 1864-1917 гг. / С.А. Саломатина. – М.: РОССПЭН, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istina.msu.ru/media/publications/book/34a/bfa/2944522/Salomatina_Kommercheskie_banki_v_Rossii.pdf.
5. Свод законов Российской империи. Устав государственных кредитных установлений. – Р. 4. – гл. 1. – ст. 99.
6. Повне зібрання законів Російської імперії (надалі ПЗЗРІ). Вид. 2. – Т. 37 (1862). – 37950. – С. 115; Т. 14 (1894). – 10767. – С. 14; Т. 15 (1895). – 11755. – С. 12.
7. Киевские Губернские Ведомости. – № 99. – 20.08.1870. – С. 2-3.
8. Полтавские Губернские Ведомости. – № 35. – 12.05. 1871. – С.3-4.
9. ПЗЗРІ. Вид. 2. – Т. 47 ч.1. (1872). – 50913. – арк. 758.
10. ПЗЗРІ. Вид. 2. – Т. X. ч. 1. – Ст. 2139-2198.
11. ПЗЗРІ. Вид. 2. – Т. V. (1885). – 2664 – арк. 11.

РОЗДІЛ 3 МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327.7(4)

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ (ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СЕГМЕНТ)

REGIONAL DIMENSION OF THE FOREIGN POLICY OF UKRAINE (POLITICAL AND LEGAL SEGMENT)

Кулчар Т.Ф.,
*викладач кафедри історії Угорщини
та європейської інтеграції
Ужгородського національного університету*

Метою дослідження є аналіз транскордонного співробітництва між Україною і Угорщиною. Транскордонне співробітництво між двома межуючими країнами, на регіональному та локальному рівнях, що визначає його як важливий елемент Європейської інтеграційної політики. Таким чином, автор визначає, що євро-інтеграційна політика України може стати більш прагматичною, засобом розвитку транскордонного співробітництва та системи євро-регіонів.

Ключові слова: Україна, Угорщина, транскордонне співробітництво, регіон, конвенція.

Целью исследования является анализ трансграничного сотрудничества между Украиной и Венгрией. Трансграничное сотрудничество между двумя граничащими странами, на региональном и локальном уровнях, определяет его как важный элемент Европейской интеграционной политики. Таким образом, автор определяет, что евро-интеграционная политика Украины может стать более прагматичной, средством развития трансграничного сотрудничества и системы евро-регионов.

Ключевые слова: Украина, Венгрия, трансграничное сотрудничество, регион, конвенция.

The aim of the study is to analyze cross-border cooperation between Ukraine and Hungary. Cross-border cooperation between the two bordering countries, at the regional and local levels, defines it as an important element of the European integration policy. Thus, the author determines that the euro-integration policy of Ukraine can become more pragmatic, a means of developing cross-border cooperation and a system of euro-regions.

Key words: Ukraine, Hungary, cross-border cooperation, region, convention.

Україна як суб'єкт системи міжнародних відносин в центральноевропейському регіоні після східного розширення Європейського Союзу намагається якомога ефективніше адаптуватися до системи європейських норм та механізмів у сфері міжрегіонального і транскордонного співробітництва. Безперечно, перш за все важливим є відповідність власне принципам *aquis communitarie* регіональної політики Європейського Союзу. Отже, одним з пріоритетних напрямів реалізації зовнішньої політики країни є регіональний, міжрегіональний та транскордонний рівні. Безперечно, це

стосується питань децентралізації – розширення повноважень місцевих влад регіонів, передачі їм частини повноважень державного центру, в тому числі у сфері міжнародних відносин, і що особливо важливо – це формування нової системи фінансування регіонів.

З-поміж низки політико-правових документів країн Європи, які стосуються міжрегіональної кооперації та транскордонної співпраці, рельєфно визначається так би мовити базовий європейський документ Ради Європи – так звана Мадридська конвенція, а саме – *Рамкова Конвенція про транскордонне співробіт-*

ництво між територіальними общинами або властями (ETS No106), яку було підписано у Мадриді 21 травня 1980 року. Дана Конвенція визначає сутність “*транскордонного співробітництва*”, яке означає будь-які спільні дії, спрямовані на поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох держав, та на укладення з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей» (стаття 2) [1].

Мадридську Конвенцію ратифікувала як Верховна Рада України, так і Державні Збори Угорщини. Таким чином, як зазначають експерти, цей важливий європейський документ, його *положення* (міжнародно-правові норми стосовно транскордонного співробітництва, закріплені у Конвенції) стали частиною національного законодавства України і Угорщини, отже **мають пріоритет над внутрішнім правом сусідніх країн**, згідно зі статтею 27 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [2].

Наступні положення, статті визначають власно суб’єктів співробітництва – територіальні власті та общини (стаття 2), механізм реалізації домовленостей і угод, їх типологія (стаття 3-7). У додатку визначені типові міждержавні угоди про транскордонне співробітництво на місцевому та регіональному рівнях, а також рамкові угоди, договори та статути, які можуть слугувати основою для транскордонного співробітництва між територіальними общинами або властями [3].

В контексті нашого дослідження у політико-правовому вимірі на особливу увагу заслуговують три додаткові протоколи до цієї Конвенції. Додатковий Протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який набув чинності 1 грудня 1998 року, по суті, посилює Рамкову Конвенцію, визначаючи право територіальних общин або властей: «укладати угоди про тран-

скордонне співробітництво з територіальними общинами або властями інших держав у рівноцінних сферах компетенції відповідно до процедур, передбачених в їхніх статутах, із дотриманням національного законодавства» (стаття 2) [4]. Принципово важливим є і можливість створення сторонами органу транскордонного співробітництва (стаття 3-4), що є основою для розбудови інституційної інфраструктури транскордонного співробітництва по обидва боки кордону [5].

Протокол № 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується між територіального співробітництва, спрямований встановити правові рамки для взаємовідносин між територіальними общинами або властями двох та більше Договірних Сторін, які розташовані поблизу одна одної. Згідно статті 1 «Міжтериторіальне співробітництво» означає будь-яку спільну діяльність, спрямовану на започаткування відносин між територіальними общинами або властями двох та більше Договірних Сторін, крім відносин транскордонного співробітництва між сусідніми властями, включаючи укладання з територіальними общинами або властями інших держав угод про співробітництво» [6].

На сьогодні, найактуальнішим документом для регіонів України, з точки зору ратифікації і реалізації його положень, є Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями стосовно Об’єднань євро регіонального співробітництва (ОЕС). Протокол має на меті закласти фундаментальні правові засади, що регулюють правосуб’єктність та порядок утворення ОЕС. Правила імплементації закладені у національному законодавстві договірних сторін, навіть стаття 1 і 2 – зобов’язання і терміни, спрямовує на використання положень Мадридської конвенції [7].

На міждержавному рівні між Україною та Угорською Республікою у Будапешті 11 листопада 1997 року було підписано

Угоду між урядом України та урядом Угорської Республіки про транскордонне співробітництво: «Уряд України та Уряд Угорської Республіки, які надалі іменуються «Договірні Сторони», усвідомлюючи переваги співробітництва між органами місцевого та регіонального самоврядування, що було сформульовано в «Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями», підписаної в місті Мадриді 21 травня 1990 року, до якої приєдналися країни Договірних Сторін, враховуючи набутий досвід співробітництва між місцевими та регіональними владами в Європі, які створюють умови для ефективного виконання їх завдань, а також сприяють розвиткові адміністративних одиниць, домовились про підтримку та сприяння транскордонному співробітництву між органами місцевого та регіонального самоврядування (стаття 1) [8].

Статті 2 і 3 визначають дефініції та суб'єктів співпраці, статті 5 і 6 визначають можливість, механізм створення і фінансування Змішаної Комісії з метою координування конкретних завдань співробітництва [9].

Особливої уваги заслуговує стаття 7, де конкретно дано перелік транскордонного співробітництва у наступних сферах:

- розвиток населених пунктів і регіонів;
- транспорт та зв'язок;
- енергетика;
- охорона навколишнього середовища та природи;
- охорона водних ресурсів та їх раціональне використання;
- забруднення повітря та зниження рівня шуму;
- освіта, професійне навчання, наукові дослідження;
- охорона здоров'я;
- туризм
- проблеми населення прикордонної зони;
- питання, пов'язані із створенням та функціонуванням контрольно-пропускних пунктів;

- транскордонне економічне співробітництво;
- гуманітарне співробітництво [10].

Організаційно-правовий вимір українсько-угорської транскордонної співпраці регулюється також і на регіональному, локальному рівнях – підписано низку угод між прикордонними областями Закарпатською областю України та комітатом Саболч-Сатмар-Берег Угорщини.

На національному рівні жодна європейська країна, включно і Угорська Республіка, не мають окремих законів про транскордонне співробітництво. Втім, Україна має такий закон – Закон про транскордонне співробітництво, який набрав чинності 24 червня 2004 року [11], і Постанову Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. «Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів» [12], де чітко визначається: «Розвиток єврорегіонів на території України здійснюється відповідно до вимог актів законодавства, зокрема Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про зовнішньоекономічну діяльність», Указу Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики та Угоди про партнерство і співробітництво між Європейськими співтовариствами, їхніми державами-членами та Україною, інших міжнародних договорів України» – які також визначають організаційно-правове регулювання транскордонного співробітництва в Україні. Важливою інституційною формою транскордонного співробітництва є *єврорегіони* – двохсторонні і багатосторонні міжнародні асоціації та об'єднання прикордонних адміністративно-територіальних одиниць України та Угорщини. Українські і угорські прикордонні регіони, а також Польщі, Словаччини і Румунії у лютому 1993 року заснували *міжнародну асоціацію Карпатський Єврорегіон*.

Таким чином, вищезазначені європейські документи є базовими з розвитку транскордонного співробітництва між

регіонами України та Угорщини. У політико-правовому, організаційному вимірах сформовано європейського рівня міжнародно-правову, договірну базу українсько-угорського транскордонного співробітництва, яка створює правові рамки і засади двосторонніх транскордонних стосунків

для ефективного співробітництва прикордонних адміністративно-територіальних одиниць України і Угорщини. На нашу думку, саме засобом розвитку транскордонного співробітництва можливо і активізувати євро інтеграційні прагнення України на регіональному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (ETS No106) – Мадрид, 21 травня 1980 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
2. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Кіш Є. Ужгород: Ліра, 2008; Балян А.В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу / А.В. Балян – Ужгород: Ліра, 2005.
3. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (ETS No106) – Мадрид, 21 травня 1980 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
4. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
5. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
6. Протокол № 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
7. Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
8. Режим доступу: www.rada.kiev.ua/laws; <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
9. Режим доступу: www.rada.kiev.ua/laws; <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
10. Режим доступу: www.rada.kiev.ua/laws; <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
11. Закон України “Про транскордонне співробітництво” 24 червня 2004 року. № 1861-IV. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
12. Постанова КМУ від 29 квітня 2002 р. № 587 “Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів” (із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабміну № 270 від 01.03.2003 р. та № 1402 від 04.09.2003 р.).

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE CARPATHIAN REGION IN THE CONDITIONS OF EURO-INTEGRATION

Кушнір Н.О.,

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

У статті проаналізовано соціально – економічний потенціал областей Карпатського євро регіону крізь призму транскордонного співробітництва. Розглянуто зовнішньоекономічну та інвестиційну діяльність регіонів Українських Карпат. Надано характеристику стратегічного документу Інструмент Європейського Сусідства і Партнерства: Транскордонне співробітництво Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна (2007 – 2013).

Ключові слова: євро регіон, транскордонне співробітництво, прикордонний регіон, євроінтеграція, зовнішньоекономічна діяльність.

В статье проанализированы социально – экономический потенциал областей Карпатского евро региона сквозь призму трансграничного сотрудничества. Рассмотрены внешнеэкономической и инвестиционной деятельности регионов Украинских Карпат. Охарактеризованы стратегического документа Инструмент Европейского Соседства и Партнерства: Трансграничное сотрудничество Венгрия – Словакия – Румыния – Украина (2007 – 2013).

Ключевые слова: евро регион, трансграничное сотрудничество, пограничный регион, евроинтеграция, внешнеэкономическая деятельность.

The article analyzes the socio – economic potential of the Carpathian Euroregion regions through the prism of cross – border cooperation. Considered foreign economic and investment activities of the regions of the Ukrainian Carpathians. The strategic document of the European Neighborhood and Partnership Instrument: Transboundary cooperation Hungary – Slovakia – Romania – Ukraine (2007 – 2013) is characterized.

Key words: Euroregion, cross-border cooperation, border region, eurointegration, foreign economic activity.

Вступ. Активізація світових інтеграційних процесів у Європі дала поштовх поширенню та поглибленню транскордонного співробітництва (ТКС) у посткомуністичних країнах. Так, Європейський Союз впритул наблизився до кордонів України після вступу центральноєвропейських держав – сусідів – Угорщини, Словаччини та Польщі до Європейської спільноти 1 травня 2004 року, що зумовили якісні зміни в системі транскордонного співробітництва України з її західними сусідами та Євросоюзом в цілому. Поступове набуття практичного досвіду України на просторах Європейського співтовариства щодо інтенсивної розбу-

дови транскордонних зв'язків дає можливість впроваджувати таку ж або й більш вдосконалену модель спільної політики розвитку із пострадянськими державами – Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова.

Транскордонне співробітництво виникло як альтернатива “залізній завісі” та конфліктам, що відбувалися по різні сторони барикад (Схід – Захід). Сьогодні Україна опинилася у сучасному вимірі транскордонного співробітництва, що відкриває неабиякі можливості для її прикордонних регіонів.

На сьогодні Євросоюз виступає з'єднувальною ланкою у сучасних від-

носінах “Схід – Захід”, а транскордонне співробітництво є авангардною формою відносин Заходу і Сходу Європи.

Розвиток транскордонного співробітництва базується на двох принципах: розширення і поглиблення. Все це здійснюється з метою уникнення будь – яких спроб ізоляціонізму, у тому числі і на новому східному кордоні ЄС. Нині на європейському просторі нараховується 27 країн – учасниць та 5 країн – кандидатів. Наразі Євросоюз взяв курс в східному напрямі (Україна, Росія, Білорусь), тобто розбудова “нового східного кордону Європейського Союзу” (НСК) – “the European Union’s Eastern Border” (UEB).

Метою статті є дослідження соціально – економічного розвитку прикордонних регіонів Українських Карпат в контексті транскордонного співробітництва. Окреслити перспективи розвитку Карпатського регіону в розрізі документу Інструмент Європейського Сусідства і Партнерства: Транскордонне співробітництво Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна (2007 – 2013).

1. Соціально-економічний аналіз стану розвитку Карпатського єврорегіону

Карпатський єврорегіон був утворений в лютому 1993 року на територіях українського, словацького, угорського, польського та румунського прикордоння. Нині до його складу входять: 4 області України – Закарпатська, Івано – Франківська, Львівська та Чернівецька, а також Підкарпатське воєводство Польщі, Кошицький край Словаччини, область Саболч – Сатмар – Берег Угорщини, повіт Сату Марє Румунії. Даний єврорегіон – це зразок першої інтеграційної організації, до якої було залучено колишнього суб’єкта СРСР, тобто його створення стало результатом прагнення України інтегруватися в європейський економічний простір.

Основна мета Карпатського єврорегіону полягає у покращенні рівня життя населення країн – членів даного регіону, збереженні миру, сприяння добросусідським відносинам по обидва боки кордо-

нів, зменшенні ефекту ізоляції на кордонах, забезпеченні прозорих кордонів для вільного руху населення, товарів, послуг і капіталів.

18 – літній досвід діяльності цього утворення підтвердив важливість такого інструменту у вирішенні важливих проблем розвитку й гармонізації добросусідських і взаємовигідних партнерських відносин прикордонних регіонів.

Територія Карпатського єврорегіону є унікальною за своїм географічним розташуванням, кліматичними та природними умовами, економічним розвитком та інфраструктурою, прагненням державних регіональних і місцевих органів влади цього регіону до співпраці. Тож міжрегіональне співробітництво є одним з пріоритетів у повсякденній діяльності Карпатського єврорегіону.

Як відомо, до складу Карпатського єврорегіону входять 5 країн, 4 з яких є членами Європейського співтовариства. Кожна країна – учасниця даного регіону є особливою та неповторною за своїм географічним положенням, природними ресурсами, соціально – економічним розвитком, населенням, адміністративно – територіальним поділом тощо, що надають Карпатському єврорегіону багатого колориту європейського характеру і виділяють його серед інших єврорегіонів, що знаходяться на теренах України та країн пострадянського простору (Росії, Білорусі).

Діяльність Карпатського єврорегіону є проявом європеїзації, адже вже сьогодні можна відзначити значні досягнення його членів з питань охорони здоров’я, торгівлі, діяльності університетів та органів правопорядку. Метою створення цього єврорегіону було сприяння процесам стабілізації та регіонального економічного розвитку у цій частині Європи, використання, з цією метою, зовнішньої допомоги та інвестицій, та, загалом, розгалуження добросусідських відносин між країнами даного регіону [3, с. 90].

На сьогодні Карпатський єврорегіон є активним учасником спільних між-

народних проектів, що дають можливість зміцнювати дво- та багатосторонні партнерські зв'язки як між областями, так і між конкретними територіальними громадами. До прикладу, Закарпатська область у складі Карпатського єврорегіону має укладені двосторонні угоди про дружбу і співробітництво з Кошицьким та Пряшівським самоврядними краями Словаччини, Марамурським та Сату – Марським повітами Румунії, Саболч – Сатмар – Березькою областю та областю Гевеш Угорщини, Підкарпатським воєводством Польщі.

Аналіз Карпатського єврорегіону дасть можливість більш детально ознайомитися та дослідити соціально– економічний потенціал кожної прикордонної адміністративної одиниці п'яти держав з метою отримання повної картини соціального – економічного розвитку Карпатського єврорегіону (таблиця 1).

Закарпаття – наймолодша область України, займає південно-західні схили північної частини Східних Карпат і північно-східну частину Середньодунайської низовини по річці Тиса та її притокам. Закарпатська область межує з Львівською та Івано – Франківською областями України. Має вигідне географічне розташування, адже межує з чотирма країнами Євросоюзу: на північному – заході область межує з Республікою Польща, протяжність загального кордону з якою становить 33,4 км, на заході – зі Словаччиною (98,5 км), на південному – заході –

з Республікою Угорщина (130,0 км) і на півдні – з Румунією (205,4 км).

Майже дві третини території області займають Карпатські гори. На території Закарпатської області розміщена сама найвища точка Українських Карпат і України – гора Говерла (2061 м над рівнем моря).

Рекреаційні ресурси Закарпатської області складають 5,2% об'ємного і 5,1% вартісного потенціалу природних ресурсів рекреації України. Їх комплекс складається із 75 розвіданих типів мінеральних вод з добовим дебетом біля 3,3 тис. куб. м, із яких 38 занесено в Кадастр мінеральних вод України. Ці мінеральні води унікальні у своєму роді і відповідають водам типу “Єсентуки”, “Боржомі”, а за своїм хімічним складом і лікувальними властивостями не поступаються відомим водам Кавказу, Чехії, Польщі та Франції [6, с. 6].

Територією області проходять 2 автодороги державного значення, зокрема, найпотужнішою з яких є 140 – км ділянка автодороги Чоп – Київ, виходить на 8 пунктів пропуску через державний митний кордон України, 6 з яких мають статус міжнародних. Їх пропускна спроможність перевищує 900 вантажних автомобілів на добу і регіональна Мукачєво – Рогатин довжиною 207,5 км та міжнародний транспортний коридор № 5 (Критський) Лісабон – Трієст – Любляна – Будапешт – Київ – Волгоград [5].

Пріоритетними напрямками прикордонного регіону Закарпаття є добувна

Таблиця 1

Порівняльна характеристика Карпатського єврорегіону*

	Закарпатська область (Україна)	Підкарпатське воєводство (Польща)	Кошицький край (Словаччина)	Область Саболч – Сатмар – Березька (Угорщина)	Регіон Сату Маре (Румунія)
Територія тис. кв. км.	12,8	17,9	6,8	5,9	4,4
Чисельність населення, тис. чол.	1251,1	2100,0	766,7	572,4	369,1
Густота населення, чол./ кв. км.	98	117	113	97	84
Кіл-ть населених пунктів	579	1532	439	228	285

* Таблиця побудована на основі [6, с. 13]

промисловість (видобуток золота Берегівський район), хімічне виробництво (Перечинський, Свалявський хімкомбінати), металургійне виробництво, переробна промисловість, сільське і лісове господарство, будівництво, торгівля, діяльність готелів, діяльність ресторанів, діяльність транспорту та зв'язку, діяльність водного наземного транспорту (трубопроводи), діяльність авіаційного транспорту, фінансова діяльність тощо. Більш розвинутими є машинобудування і металообробна промисловість, харчова, легка і целюлозна галузі. В загальному, на ці галузі припадає 66,7% промислового виробництва області.

Наш край багатий також і на електроенергію, зокрема має понад 25% водних енергоресурсів (наприклад, Теремблецька електростанція).

Головними орієнтованими на експорт галузями Закарпаття є:

- деревообробна
- легка
- машинобудування та металообробка
- харчова.

Закарпатська область має добре розгалужену залізничну мережу та Міжнародний аеропорт “Ужгород” з пропускною спроможністю 100 пасажирів у годину.

Підкарпатське воєводство – один з найбільш привабливих регіонів Польщі, розташоване в південно – східній частині республіки і межує з Любельським, Светокжським і Малопольським воєводствами. Південні і східні кордони регіону одночасно представляють собою кордони Польщі зі Словаччиною і Україною (протяжність кордону із Закарпатською областю – 33,4 км).

Воєводство багате природними ресурсами, зокрема, сира нафта, природний газ, а також мінеральними ресурсами – піщаник, вапняк, гіпс, керамічна глина, пісок і гравій, забезпечують сировинну основу для розвитку промисловості.

Структура земельного фонду:	
Орні землі	35,3%
Ліси	35,9%

Неорні землі	11,4%
Луги	9,3%
Пасовища	7,5%
Сади	0,6%
Адміністративно-територіальний поділ:	
Повіти	21
Міста зі статусом повіта	4
Міста	45
Села	2166
Число адміністративних одиниць	1532
Гміни:	
Селища міського типу	45
Сільські населені пункти	115

Кошицький край знаходиться в південно-східній частині Словаччини. На півдні межує з Угорською Республікою із довжиною кордону 163,8 км та на сході з Україною (протяжність кордону із Закарпатською областю – 98,5 км). На півночі та заході межує з Пряшевським та Банськобистрицьким краєм.

Територія регіону – 6753 кв. км, що складає 14% території Словаччини. Регіон складається з двох великих систем – Північно – європейської долини і гірної системи Спиш – Гемер карст. Важлива частина регіону – це широка, що простягається на південь, Кошицька долина. Ліси займають 39% території регіону (2 659 га).

Кошицький край багатий енергетичною, рудною і нерудною сировинами. Енергетичні ресурси: природний газ, нафта, буре вугілля, які зосереджені в районі Михайловце, Гнійне, Собранце і Требішов. Із неметалічних ресурсів виділяють доломіти, вапняк, білу сіль, керамічну і вогнестійку глину, каолін, андезит, кварцовий пісок, магнезит, будівельний камінь, гравійно – піщану сировину.

Адміністративно-територіальний поділ:	
Кількість районів:	11
Міста	17
Населені пункти:	439

Найбільші міста Кошицького краю: Гельніца, Кошіце, Молдава над Бодвой, Медзев, Михайловце, Стражське, Велке

Капу шани, Рожнява, Добшина, Собранце, Спишська Нова Вес, Кромпахи, Спишське Влахи, Требишов, Черна над Тисой, Сечове і Кралевські Хлмец.

Кошицький регіон володіє 338,4 тис. га сільськогосподарських земель із яких 210,2 тис. га (62%) – орні землі, 3,1 тис. га (0,9%) – виноградники, 15,5 тис. га (4,8%) – сади і 109,1 тис. га (32,2%) – пасовища. Також в краї вирощують зернові, соняшник, цукровий буряк, картопля, овочі і виноград. Регіон славиться своїми виноградниками, розташованими в Требишовському регіоні, який являє собою невіддільну частину всесвітньо відомого виноградного регіону Угорщини – Токай. Тваринництво та птахівництво зорієнтовані на отримання телятини, свинини, молока, сиру, включаючи і особливий вид словацького сиру – бринза, а також на виробництво шерсті для експорту.

У структурі промисловості найважливішими секторами краю являються: металургійна, хімічна та електротехнічна промисловість. Домінує металургія, оскільки на неї припадає 60% промислової продукції та 50% експорту краю (рис. 1).

Область Саболч – Сатмар – Берег розташована на північному сході Угорщини і межує з Румунією, Словаччиною

та Україною (протяжність кордону із Закарпатською областю – 130 км).

Загальна протяжність області сягає 5 938 кв. км. Регіон можна розділити на дві основні території: долина Верхньої Тиси і Ніршег.

Саболч – Сатмар – Березька область славиться своїми природними мінеральними і термальними водами, що приваблює туристів до відпочинку на її території.

Для даної області характерна наступна структура економіки: питома вага таких галузей як сільське, лісове та рибне господарство, тваринництво складають 9,1%, промисловість, сфери послуг – 10,8% тощо.

Структура земельного фонду:	
Ліси	23%
Пасовища	14%
Плантації овочів, виноградників, фруктів	6%
Орні землі	57%
Адміністративно-територіальний поділ:	
Населені пункти, в тому числі:	228
Міста	17
Села	211

Найбільші міста: Ніредьгаза (обласний центр), Кішвард, Матесалка, Фегер-

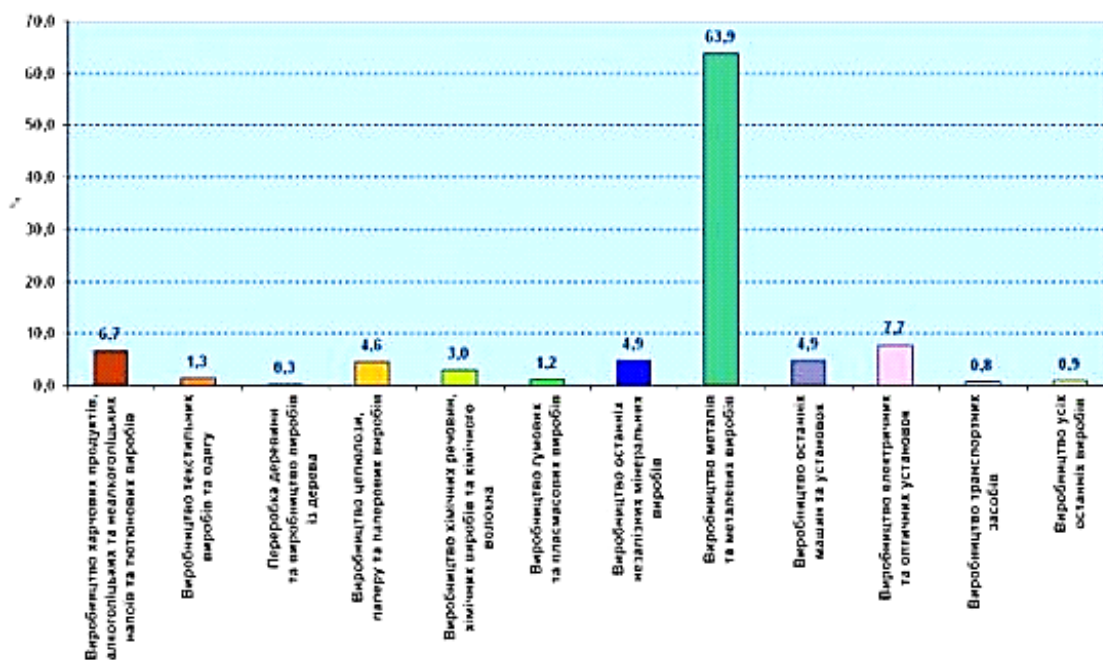

Рис. 1. Структура промислового виробництва у Кошицькому краї

Джерело: побудована автором на основі [2]

дермат, Загонь, Вашарошнамень, Надькалло, Нірбатор.

За останні роки в області інтенсивно розвивається промисловість. До найбільш важливих промислових галузей належать машинобудування, харчова, хімічна і легка промисловості. Досить хороші перспективи розвитку мають також метало – і деревообробні підприємства.

У сільському господарстві переважає розвиток плідництва, овочівництва, вирощування зернових і кормових культур, тютюну. В тваринництві переважають скотарство, свинарство і вівчарство. Також в області розвинуто бджільництво, вирощування диких і домашніх тварин.

Основними партнерами по експорту – імпорту підприємств Саболч – Сатмар – Березької області являються Німеччина, Україна, Росія, США, Франція і Казахстан.

Значну частину експорту становлять ліс і продовольчі товари. Взагалі, продукти овочівництва займають важливе місце серед товарів експорту. Проте основними складовими експорту являються продовольчі товари і текстильні вироби. Значну роль у структурі експорту відіграють пластмасова і резинова продукція.

У структурі імпорту провідне місце займають текстильні і шкіряні вироби, а також значна частина резинових і пластмасових виробів.

Повіт Сату Марє знаходиться в північно – західній частині Румунії в басейні річки Сомеш. На півночі він межує із Закарпатською областю України, протяжність їх спільного кордону складає 205,4 км, на заході – з Угорщиною, на півдні – з регіоном Бігор, на південному сході – з регіоном Салай і на сході – з регіоном Марамуреш. Територія регіону – 4 405 кв. км, що становить 1,85% території країни.

Сату Марє являється частиною північно – західного Регіону, а також частиною Карпатського єврорегіону.

Структура земельного фонду:	
Сільськогосподарські угіддя	72%
Ліс	18%

Ріки	3%
Інші землі	7%
Адміністративно-територіальний поділ:	
Найбільша міста:	2
Сату Марє, Карей	
Міста:	2
Негрешти Оас, Тешнад	
Комуни:	57
Сільські населені пункти	226

Сату Марє являється агропромисловим регіоном зі спеціалізацією в харчовій і меблевій галузях. Валовий внутрішній продукт на душу населення дозволяє розмістити регіон серед перших 20 регіонів Румунії.

Промисловий та будівельний сектори складають 36% ВВП, сфера послуг – 34% ВВП, а сільськогосподарський сектор і лісове господарство – 30% ВВП.

Сільське господарство являється основним сектором регіону Сату Марє (48,8% занятого населення). Територія сільськогосподарських угідь займає 317 500 га, із яких 223 200 га – орні землі (70,5% загальної площі).

Зернові культури займають 63,2% орних земель (55,7% кукурудзи і 24,4% пшениці). Цукровий буряк, овочі і картопля займають 7,9% сільськогосподарських угідь, а соняшник – 12,1%.

Регіон Сату Марє є одним з найбільших виробників фруктів в Румунії з об'ємами виробництва 31 000 тонн фруктів, із яких 16 800 тонн – виноград і 10 000 тонн – полуниця. Частка експорту сільськогосподарської продукції в загальному експорті товарів складає 1,7%.

Основою промислового виробництва у повіті Сату Марє є легка і харчова промисловість, машинобудування та виробництво меблів.

Кожний окремо взятий прикордонний регіон в рамках функціонування Карпатського єврорегіону має досить потужний соціально – економічний потенціал, що дає можливість розвивати та поглиблювати тісні зв'язки між ними в умовах євроінтеграції.

2. Зовнішньоекономічна діяльність і транскордонне співробітництво – фактори прискорення євроінтеграційних процесів

Завдяки сприятливому гео економічному та геополітичному розташуванню західних областей Українських Карпат (Закарпатської, Львівської, Івано – Франківської та Чернівецької) і спільним кордонам з країнами Європейського союзу дало можливість перетворення західного прикордоння в найбільш активного співробітника з Європейським співтовариством. В умовах розширення ЄС відбулися позитивні зміни у механізмі взаємодії і співробітництва України та Європейського союзу. Особливу увагу слід звернути на співробітництво безпосередніх сусідів – прикордонних територій України та їх партнерів на Заході. Міжнародні інтеграційні процеси західних прикордонних областей України із сусідніми країнами – членами ЄС перетворилися в тісне міжнародне економічне співробітництво в рамках діяльності “Карпатського євро регіону”.

Зовнішньоекономічна діяльність Карпатського регіону розглядається як один з можливих підходів інтенсифікації економічного зростання та сприяє поглибленню міжнародної економічної інтеграції. На сьогодні ЗЕД західних областей Українських Карпат характеризується тенденціями до тіснішої співпраці, особливо між сусідніми країнами – членами Європейського співтовариства, що підтверджують проаналізовані показники зовнішньоторговельного обороту в аналізованих регіонах (табл. 2, 3).

Показники, які відображені у таблиці 2 свідчать про такі особливості західних прикордонних областей у зовнішній торгівлі України:

- найбільша питома вага у зовнішній торгівлі України серед західних прикордонних областей у 2009 р. припадає на Львівську область (2,58%), а найменша – на Чернівецьку (0,24%);
- стосовно показника обсягу зовнішньої торгівлі на 1-го мешканця України (2182,07 дол. США) впродовж 2009 року найбільш наближеною є Закарпатська

Таблиця 2

Позиції західних прикордонних областей у зовнішній торгівлі України*

Області		Питома вага у зовнішній торгівлі України (у%)		Місце серед 27 адміністративно-територіальних одиниць України		Обсяг зовнішньої торгівлі на 1-го мешканця в доларах США	
		2004	2009	2004	2009	2004	2009
Закарпатська	Експорт	1,66	1,99	27	11	506,3	788,0
	Імпорт	2,14	1,93	22	9	505,6	787,9
	Оборот	1,87	1,96	26	12	1011,8	1576,0
Львівська	Експорт	1,80	1,80	11	12	267,2	351,1
	Імпорт	2,56	3,33	8	7	294,5	665,0
	Оборот	2,13	2,58	10	9	561,7	1016,2
Чернівецька	Експорт	0,23	0,26	24	27	96,1	140,0
	Імпорт	0,30	0,22	25	26	96,1	120,8
	Оборот	0,26	0,24	25	27	192,3	260,8
Івано-Франківська	Експорт	2,33	0,72	*	20	638,5	258,3
	Імпорт	1,65	0,54	*	21	350,07	198,33
	Оборот	2,03	0,63	*	21	988,7	456,6
Україна	Експорт	100%	100%	—	—	818,8	1076,7
	Імпорт	100%	100%	—	—	634,0	1105,3
	Оборот	100%	100%	—	—	1452,9	2182,0

* – відсутня інформація, але це не вплинуло на результат аналізу

** Таблиця побудована на основі [1, с. 255]

область з показником 1576,00 дол. США, а найбільш віддалений показник у даному розрахунку припадає на Чернівецьку область – 260,84 дол. США;

- проаналізувавши позиції західних прикордонних регіонів України у зовнішній торгівлі можемо відмітити негативну динаміку експортно-імпоротної діяльності Чернівецької області, яка за відповідні роки погіршила (особливо по експорту) свій рейтинг порівняно з сусідніми областями західного регіону. Крім несприятливих показників експортно-імпоротної діяльності, Чернівецька область має найменший приріст зовнішньої торгівлі

на одного мешканця, що здебільшого пов'язане з уповільненими темпами соціально-економічного розвитку цієї прикордонної області.

Дослідження, які відображені в таблиці 3 свідчать, що структура зовнішньоторговельного обороту в усіх аналізованих областях Українських Карпат в контексті сукупних часток експорту та імпорту за період 2003 – 2008 рр. змінилася в позитивний бік. Однак, у зв'язку із світовою фінансовою кризою (листопад 2008 р.) показники експорту/імпорту товарів в зазначених регіонах різко скоротилися.

Таблиця 3

Загальні відомості про експортно-імпорتنу діяльність областей Українських Карпат*

(млн. дол. США)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009 в % до:	
								2003	2008
Закарпатська область									
Загальні обсяги експорту товарів	414,6	605,5	552,7	676,9	1148,0	1220,6	935,0	225,5	76,6
Загальні обсяги імпорту товарів	453,3	614,4	686,5	951,7	1552,5	1866,1	952,9	210,2	51,1
Коефіцієнт покриття експортом імпорту (%)	–	–	–	–	0,74	0,65	0,98	–	–
Івано-Франківська область									
Загальні обсяги експорту товарів	680,7	867,3	813,5	885,8	1005,4	721,7	336,0	49,3	46,5
Загальні обсяги імпорту товарів	365,5	477,1	573,6	757,0	789,0	726,4	256,2	70,1	35,3
Коефіцієнт покриття експортом імпорту (%)	–	–	–	–	1,27	0,99	1,31	–	–
Львівська область									
Загальні обсяги експорту товарів	495,6	639,7	621,0	804,8	1036,7	998,5	794,0	160,2	79,5
Загальні обсяги імпорту товарів	700,6	726,7	934,6	1118,8	1454,0	2572,4	1622,5	231,5	63,1
Коефіцієнт покриття експортом імпорту (%)	–	–	–	–	0,71	0,39	0,49	–	–
Чернівецька область									
Загальні обсяги експорту товарів	72,2	85,7	102,3	112,1	157,5	166,3	119,8	165,9	72,1
Загальні обсяги імпорту товарів	73,3	86,2	164,4	171,4	134,0	194,9	104,4	142,4	53,5
Коефіцієнт покриття експортом імпорту (%)	–	–	–	–	1,17	0,85	1,15	–	–

– дані відсутні.

* Таблиця побудована на основі: [7, с. 597, 602, 609, 626]

На сьогодні зовнішньоекономічна діяльність західних областей Українських Карпат характеризується тенденціями до тіснішої співпраці, особливо між сусідніми країнами – членами Європейського співтовариства, що підтверджують проаналізовані показники зовнішньоторговельного обороту в аналізованих регіонах.

Для західних областей Українських Карпат найвагомішими партнерами в зовнішньоекономічній діяльності були й залишаються сусідні прикордонні країни – Угорщина, Словаччина, Польща та Румунія, на яких припадає найбільша частка в експорті/імпорті товарів та послуг.

Інвестиційне співробітництво регіонів Українських Карпат із суміжними країнами ЄС займає провідне місце у процесі вкладання прямих іноземних інвестицій. За інформацією Держкомстату, станом на 1 січня 2009 року обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України з країн Європейського союзу на 1 січня 2010 року склав 31,4 млрд. дол. США, що складає 78,3% загального обсягу інвестицій в Україну [4].

За даними таблиці 4 у зв'язку із світовою фінансовою кризою в цілому по регіонам Українських Карпат проявляється тенденція нарощування ПІ в економіку кожної з аналізованих областей

Таблиця 4

Прямі іноземні інвестиції в регіони України* (на початок року; млн. дол. США)

	1996	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010 в % до	
								1996	2009
Закарпатська	18,0	244,3	261,3	295,0	345,3	356,4	355,0	1972,2	99,6
Івано-Франківська	18,0	120,9	136,7	183,5	385,2	480,8	615,9	3421,6	128,1
Львівська	43,6	358,2	426,9	515,0	771,5	891,0	1111,9	2550,2	124,8
Чернівецька	4,2	24,5	28,4	36,8	51,2	60,1	61,9	1473,8	103
Україна	896,9	9047,0	16890,0	21607,3	29542,7	35616,4	40026,8	4462,8	112,3

* Таблиця побудована на основі [7, с. 795]

Таблиця 5

Динаміка інвестиційної діяльності між Україною і сусідніми країнами – членами ЄС*

	2004 рік		2007 рік		2009 рік		2009 до 2004 (у %)	
	в Україну	з України	в Україну	з України	в Україну	з України	в Україну	з України
Євросоюз, всього	4652,4	23,4	22944,5	5926,4	31350,5	5908,3	85,2%	99,6%
Польща	192,3	0,3	670,5	30,1	864,9	49,4	77,8%	99,4%
Словаччина	45,8	-	102,9	-	106,7	-	57,1%	-
Угорщина	179,1	-^	400,9	0,1	675,2	-*	73,5%	-^
Румунія	-	-	12,0	0	18,6	-*	100%	-^
Західні країни – сусіди, у натур. од.	417,2	0,3	1186,3	30,2	1665,4	49,4	75,0%	99,4%
Західні країни – сусіди, у% до заг. по ЄС	9,0%	1,3%	5,2%	0,5%	5,3%	0,8%	-	-

* – інформація конфіденційна відповідно до Закону України “Про державну статистику”.

^ – дані невідомі.

* Таблиця побудована на основі [1, с. 253]

за винятком Закарпатської області, де ПІІ у 2010 році у порівнянні з 2009 р. зменшилися на 0,4%.

Головними країнами інвесторами, на які припадає понад 77% загального обсягу інвестицій з ЄС, є Кіпр – 8593,2 млн. дол. (27,4% загального обсягу інвестицій з країн ЄС), Німеччина – 6613,0 млн. дол. (21,1%), Нідерланди – 4002,0 млн. дол. (12,8%), Австрія – 2604,1 млн. дол. (8,3%) та Сполучене Королівство – 2375,9 млн. дол. (7,6%) [1, с. 253].

Дослідження, які відображені в табл. 5 свідчать, що, по-перше, у 2004 році західні європейські країни вклали в економіку України 9,0% ПІІ від загальних вкладень Євросоюзом, то у 2007 році – тільки 5,2%, а у 2009 році – 5,3% іноземних інвестицій; по-друге, кризові явища (зокрема, світова фінансова криза 2008 року) не вплинули на обсяги інвестицій, що надійшли до України від сусідніх країн – членів Євросоюзу, а саме: Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії; по-третє, найбільш динамічним інвестиційним партнером України за останні роки була Польща.

Понад 22% обсягів прямих інвестицій з країн ЄС зосереджені на промислових підприємствах. При цьому, серед галузей переробної промисловості за значимістю обсягів інвестицій виділяються виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; металургійне виробництво готових металевих виробів [4].

3. Інструмент Європейського Сусідства і Партнерства (ІЄСП): Транскордонне співробітництво Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна

Відповідно до стратегічного документу Інструмент Європейського Сусідства і Партнерства: Транскордонне співробітництво (2007 – 2013), загальною метою програми Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна є інтенсифікація та поглиблення економічного, соціального та екологічного співробітництва між українськими Закарпатською, Івано-

Франківською, Львівською, Чернівецькою областями та відповідними прикордонними територіями Угорщини, Словаччини та Румунії, а також уникнути утворення глибокої політико – економічної демаркаційної лінії на межі європейської спільноти та України. Право на отримання допомоги претендують такі території: Саболч – Сатмар – Березька та Боршод – Абауй – Земпленська області (Угорщина), Кошицька та Еперйеш області (Словаччина), Сатмарська, Марамурешська та Сучавська області (Румунія). Серед потенційних претендентів на отримання грантів виділяють місцеві та обласні ради, державні та адміністративні структури, неприбуткові організації, сільські кооперативи, центри розвитку, екологічне та водне господарства, національні парки, університети, туристичні фірми, центри зайнятості. З-поміж 4-ох країн, що беруть участь у програмі, дві повинні претендувати на грант, із яких одна сторона має бути українською, а інша – однією з вищевказаних країн – членів Європейського співтовариства. Для реалізації програми виділено 68,64 млн. євро і подаються проекти починаючи 2009-го року.

Отже, в умовах ринкових трансформацій формуються якісно нові засади подальшого розвитку регіонів України, зокрема і Закарпатської області, яка має значний економічний, виробничий, трудовий та експортно – імпорتنний потенціали для транскордонного співробітництва із суміжними територіями сусідніх країн в тому числі в рамках Асоціації “Карпатський євросерегій”.

Висновки. Співробітництво прикордонних територій Українських Карпат з суміжними європейськими країнами в рамках функціонування Карпатського євросерегій перебуває на важливому етапі визначення засад подальшої співпраці між Україною та Євросоюзом. Поетапна інтеграція України до Європейської спільноти дасть можливість їй брати участь у відповідних програмах, проектах Євросоюзу тощо.

Завдяки плідній та активній діяльності державної адміністрації та органів місцевого самоврядування, Карпатський регіон розширює географію свого співробітництва з країнами Європей-

ської спільноти. Реалізація запланованих міжнародних проектів відкриває нові можливості для регіонів Українських Карпат в умовах транскордонного співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жуков С.А. Міжнародне економічне співробітництво України та її західних прикордонних областей в контексті євроінтеграції / С.А. Жуков // Науковий вісник УжНУ Серія «Економіка». – 2010. – № 31. – С. 251-256.
2. Кошицький автономний край [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eplato.eu/ua/infocenter/0032/0122/>.
3. Мікловда В.П., Лендел М.А., Сембер С.В. Особливості сучасної транскордонної діяльності Закарпаття // Транскордонне співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу на Схід: Монографія / В.П. Мікловда, М.А. Лендел, С.В. Сембер та ін. – Ужгород.: Карпати, 2006. – 496 с.
4. Офіційний сайт Держкомстату України. – <http://ukrstat.gov.ua>
5. Причини інвестування / Закарпатське інвестиційне Агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investy.biz/ua/reasons-to-invest.html>.
6. Путеводитель для предпринимателей по Карпатскому региону Мукачево, октябрь 2004, 111 с.
7. Статистичний збірник “Регіони України” за 2010 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. Ч.ІІ. – Київ, 2010. – 804 с.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА НА БАЛКАНАХ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

EUROONTEGRATING POLICY ON THE BALKANS: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Меренич І.О.,

Ужгородський національний університет

Стаття присвячена дослідженню заходів, здійснених країнами Балканського регіону у напрямку інтеграції до Європейського Союзу. Авторка намагається показати, які саме «балканські уроки» повинна засвоїти Україна для того, щоб її інтеграційна політика була не менш успішною.

Ключові слова: європейська інтеграція, дорожня карта, безвізовий режим, реадмісія.

Статья посвящена исследованию мер, осуществленных странами Балканского региона в направлении интеграции в Европейский Союз. Автор пытается показать, какие именно «балканские уроки» должна усвоить Украина для того, чтобы ее интеграционная политика была не менее успешной.

Ключевые слова: европейская интеграция, дорожная карта, безвизовый режим, реадмиссия.

The article is devoted to the study of measures taken by the countries of the Balkan region towards integration into the European Union. The author is trying to show what "Balkan lessons" Ukraine must learn in order for its integration policy to be no less successful.

Key words: European integration, road map, visa-free regime, readmission.

Балкани – поліетнічний регіон, особливостю якого є велика кількість відкритих та прихованих конфліктів, що носять тривалий історичний характер. Незважаючи на це, сьогодні колишні югославські республіки можуть з упевненістю стверджувати, що їх майбутній розвиток історія фіксуватиме вже як розвиток країн-членів Європейського Союзу. Останнє, зокрема, не стосується Словенії, якій вдалося піти шляхом «Вишеградської четвірки» (швидка ліквідація наслідків комуністичного правління та інтенсивні реформи в усіх сферах суспільного життя), ставши повноправним членом європейської спільноти ще у 2004 році. Зараз подібну стратегію використовує Хорватія, яка в тому ж 2004 році отримала статус кандидата ЄС. Хорватський уряд провів усі необхідні реформи, відповідно економіка країни та її населення готові приєднатися до «великої європейської сім'ї». Їх прагнення поділяють й самі країни-члени Євросоюзу. Про це свідчать недавні слова голови Єврокомісії Ж.-М. Баррозу:

«Вступ Хорватії до ЄС уже близько» [3]. Якщо конкретніше, то Хорватія приєднається до ЄС 1 липня 2013 року, ставши 28 учасником організації.

Дещо тривалішим та складнішим виявився євроінтеграційний шлях решти балканських держав (йдеться про Сербію, Чорногорію, Македонію, Албанію та Боснію і Герцеговину). Хоча й тут вдалося досягти значного прогресу. Перший крок був зроблений, коли Європейський Союз розпочав переговори з балканськими країнами про угоди щодо полегшення візового режиму та реадмісії у 2006 році, майже одночасно такі переговори розпочались з Україною. Поєднання двох окремих питань – полегшеної візової процедури в обмін на реадмісію, якого так прагнув ЄС, було важливим, оскільки надалі воно стало основою підходу до скасування візового режиму. Проте, вирішальну роль зіграло усвідомлення міністрами внутрішніх справ держав-членів ЄС, що в обмін на безвізовий режим вони можуть спонукати балкан-

ські країни вирішити численні питання, які є дійсно важливими для ЄС; справді, вони могли переконатись, що те, чого вони остерігались – нелегальна міграція та організована злочинність, – будуть контрольованими. Так виникла ідея створення певного каталогу умов та вимог для їх втілення в обмін на безвізовий режим. А саме, 2 січня 2008 року Євросоюз погодився розпочати візовий діалог із п'ятьма країнами Західних Балкан – Албанією, Боснією і Герцеговиною, Македонією, Чорногорією, Сербією та оголосив про роботу над детальними «дорожніми картами», що встановлюють чіткі критерії, яких повинні досягти всі країни регіону для того, щоб вони поступово наближались до скасування візового режиму.

Вже через кілька місяців, в травні та червні 2008 року всі п'ять країн отримали «дорожні карти». «Дорожні карти» були однотипними, проте в кожній країні вони були пристосованими до дещо відмінних ситуацій. Структурно «дорожні карти» склалися з таких пріоритетів: 1) безпека документів (паспортів, ID-карток), їх відповідність європейським стандартам, у тому числі через запровадження біометричних компонентів, боротьба з корупцією в системі видачі паспортів; 2) боротьба з нелегальною міграцією та виконання угод про реадмісію, політика охорони кордонів та процедури надання притулку; 3) громадський порядок і безпека, боротьба з організованою злочинністю, співпраця у правовій та правоохоронній сферах; 4) зовнішні зносини і фундаментальні права громадян, у тому числі забезпечення прав меншин та біженців [6]. У заключній частині документа відзначено, що моніторинг досягнень у зазначеній сфері здійснюватиметься регулярно, а додатковим критерієм готовності країни до безвізового режиму має стати зниження рівня відмов у наданні віз до 3% від загальної кількості заяв (для порівняння: в Україні зараз цей показник становить, за даними ЄС, 6–8%, у попередні роки становив 12–14%). План Європейського Союзу пропонує балкан-

ським країнам технічну та експертну допомогу з метою якнайшвидшого і повного досягнення ними критеріїв, необхідних для запровадження безвізового режиму.

До 1 вересня 2008 року країни повинні були надіслати звіти до Єврокомісії, чітко вказуючи, на якому рівні вони перебувають в межах кожної вимоги, і що вони планують зробити, щоб втілити їх. На основі поданих звітів у листопаді 2008 року Комісія розробила перші оцінки для кожної країни. Оцінки продемонстрували сильні та слабкі сторони кожної країни так, щоб країни усвідомили, на чому потрібно зробити акцент у майбутньому. Проте, Комісія покладалась не тільки на те, що написали країни Західних Балкан про самих себе. Між січнем та березнем 2009 року вона організувала місії для оцінювання кожної країни. Місії були різними, а загалом експерти провели приблизно три тижні в кожній країні. Вони здійснювали несподівані візити до пунктів перетину кордонів, до реєстраційних служб, які видавали свідоцтво про народження, на основі яких люди отримували паспорти. В результаті оцінювальних місій Македонія отримала зелене світло для безвізового режиму в липні 2009 року, в той час як Сербію та Чорногорію попросили більше попрацювати над декількома питаннями, які ще залишились невирішеними. До жовтня того ж року визначені проблеми були вирішені. Отже, у листопаді 2009 року Рада Євросоюзу, на якій були представлені всі держави-члени ЄС, прийняла рішення скасувати візові вимоги для Македонії, Чорногорії та Сербії. У повідомленні Ради міністрів також зазначалося, що у відношенні Албанії та Боснії і Герцеговини подібне рішення поки не прийнято здебільшого через те, що прогрес цих країн у реформах ще не настільки очевидний [2].

Таким чином, скасування віз для Західних Балкан засвідчило, що не тільки критерії для безвізового режиму були чіткими, а й сам процес був чітким, оскільки включав конкретні часові рамки та конкретні результати. Уряди країн усвідом-

лювали, чого від них очікували, Комісія також за потреби надавала рекомендації, що полегшило втілення вимог балканськими країнами. До цього часу (від моменту скасування віз для трьох країн з 19 грудня 2009 р.) безвізове пересування було успішним. Крім того, воно сприяло ще більшому зближенню ЄС та Західних Балкан, спрямувавши інтеграційний процес у якісно нове русло.

Подібно до Балкан, відбувається євроінтеграційний поступ України. Зокрема, у червні 2007 року Україна підписала угоди з ЄС про спрощення візового режиму та реадмісію, які набрали чинності в січні 2008 року. У травні – червні 2010 року велися переговори між Україною і ЄС про внесення поправок до угоди. А 22 листопада 2010 року Україна і ЄС підписали угоду про План дій з метою майбутнього скасування віз для короткострокового перебування українських громадян в ЄС [1; с. 13].

Хоча у «дорожній карті» для України немає дискримінаційних мір, однак цей документ відрізняється від «дорожніх карт», які ЄС розробляли для держав Західних Балкан. Зокрема, для України цей документ носить двофазовий характер: спершу законодавче забезпечення безвізового режиму, а на другому етапі – перевірка якості імплементації прийнятих законів. Крім того, як наголосив представник Єврокомісії: «це не буде дорожня карта, як для Балкан, не буде автоматизму, буде постійна процедура моніторингу виконання» [4].

Варто також підкреслити, що «дорожні карти» балканських країн складають список методичних рекомен-

дацій та обов'язкових приписів, яких мають дотримуватися країни, щоб якнайшвидше отримати безвізовий режим. Тоді як українська «дорожня карта», крім технічних вимог, містить ще й певні приховані аспекти. З приводу цього досить влучно висловився науковий директор Інституту Євро-Атлантичного співробітництва О. Сушко: «...по-перше, Європа намагається захиститися від мігрантів, і тому цей захист буде гальмувати процес набуття безвізового режиму з ЄС. По-друге, імідж України у світі – не бездоганний. Корупція та інші негативні моменти не сприятимуть політичній визначеності ЄС щодо безвізового режиму з Україною...» [7]. Тут слід також додати, що основними чинниками скептичного ставлення до швидкої євроінтеграції України з боку ЄС є: по-перше, низький рівень економічного та соціального розвитку України; по-друге, незрілість громадянського суспільства, низький рівень демократичного розвитку та незадовільна якість державного управління; по-третє, відверто негативне ставлення Росії до української євроінтеграції; по-четверте, дуже повільний процес адаптації до європейських стандартів і суспільних відносин.

Незважаючи на всі ці фактори, безвізовий режим є реальним для України. Але він не стане подарунком, а, навпаки, вимагатиме наполегливої роботи. Та цю роботу можна виконати, і успіх України в цьому питанні відповідає інтересам ЄС. Без сумніву, безвізовий режим є метою, яка вартує зусиль, і досвід балканських країн в цьому випадку служитиме за хороший наочний приклад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Весела Н. 2010: євроінтеграційний поступ України / Наталія Весела // Зовнішні справи. – 2010. – № 11-12. – С. 12-14.
 2. Евросоюз отменил визы для трех стран бывшей Югославии // режим доступу: <http://lenta.ru/news/2009/11/30/visas/> – 2009. – 30 листопада.
 3. Евросоюз натякнув Хорватії про її вступ в ЄС // режим доступу: <http://tyzhden.ua/news/24326>. – 2011. – 9 червня.
 4. План дій про безвізовий режим з Україною передбачатиме постійний моніторинг // режим доступу: <http://eunews.unian.net/ukr/detail/194751>. – 2010. – 17 листопада.
 5. Соколов В. Євроінтеграційні прагнення України: досягнення та перспективи / Віктор Соколов // Віче. – 2010. – № 22. – С. 25-28.
 6. Сушко О. Перспективи візового діалогу між Україною та ЄС // режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/perspektivi_vizovogo_dialogu_mizh_ukrayinoyu_ta_es-54655.html. – 2008. – 30 серпня.
- Форум Парламентського клубу Україна-ЄС // режим доступу: <http://uapolicy.org/ru/more-about-joomla/rtabs/289-dfbf.html>. – 2011. – 20 серпня.

УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКЕ ПРИКОРДОННЯ: ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

UKRAINIAN-SLOVAK BRIDGE: INVESTMENT AND INNOVATION COMPOSITION OF REGIONAL DEVELOPMENT

Приходько В.П.,

*доктор економічних наук, професор,
старший науковий співробітник,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Стаття присвячена узагальненню перспектив та актуального стану співробітництва прикордонних регіонів України та країн Центрально-Східної Європи в контексті євроінтеграційних процесів, що є стратегічним пріоритетом аналітичного доробку регіональних центрів Національного інституту стратегічних досліджень та посідає помітне місце у комплексі міждисциплінарних досліджень.

Ключові слова: Центрально-Східна Європа, Україна, прикордоння, інвестиції, інновації, товарообіг, імпорт.

Статья посвящена обобщению перспектив и актуального состояния сотрудничества приграничных регионов Украины и стран Центрально-Восточной Европы в контексте евроинтеграционных процессов, является стратегическим приоритетом аналитического доработку региональных центров Национального института стратегических исследований и занимает заметное место в комплексе междисциплинарных исследований.

Ключевые слова: Центрально-Восточная Европа, Украина, приграничья, инвестиции, инновации, товарооборот, импорт.

The article is devoted to the generalization of the perspectives and the current state of cooperation between the border regions of Ukraine and the countries of Central and Eastern Europe in the context of Eurointegration processes. It is a strategic priority for the analytical refinement of the regional centers of the National Institute for Strategic Studies and occupies a prominent place in the complex of interdisciplinary research.

Key words: Central-Eastern Europe, Ukraine, border areas, investments, innovations, turnover, imports.

Протягом 2010 р. відбувалось відновлення економік України і Словацької Республіки після світової фінансової та економічної кризи, яке супроводжувалось суттєвим зростанням обсягів зовнішньоторговельного двостороннього товарообігу між країнами у порівнянні з попереднім роком. За даними Державного комітету статистики України зовнішньоторговельний обіг товарами між Україною і СР за 10 місяців 2009 року збільшився проти відповідного періоду 2009 р. на 34,2% і склав 784,128 млн. дол. США. Обсяги експорту українських товарів

до Словаччини збільшилися на 28,0% і склали 443,526 млн. дол. США. Обсяги імпорту словацьких товарів в Україну зросли на 39,2% і склали 340,602 млн. дол. США. Позитивне для України сальдо двосторонньої торгівлі товарами склало 102,924 млн. дол. США.

Станом на 01.07.2010 Словацька Республіка інвестувала в економіку України 61,5 млн. дол. США, що складає близько 0,15% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій, залучених до української економіки. На початок II півріччя 2010 р. прямих інвестицій з України

до СР не зареєстровано. На території України на кінець червня 2010 р. діяло 248 підприємств із словацьким капіталом. Найбільший обсяг інвестицій із Словацької Республіки спрямовано до промисловості – 38,9% від всіх словацьких інвестицій до України, у видобувну промисловість – 23,4%, до переробної промисловості – 15,5% загальної суми словацьких інвестицій до України.

Воротами, через які здійснюються більшість видів державної співпраці України та Словацької Республіки є спільний кордон порівняно невеликої протяжності – 98, 3 км. Його роль у забезпеченні зовнішньо-торгівельного обороту, гуманітарних контактів країн-сусідів, виконанні проектів міжнародної економічної співпраці вимагає від обох держав постійних кроків щодо активізації транскордонного співробітництва і регіональної співпраці.

На взаємодії регіонів українсько-словацького прикордоння після вступу Словацької Республіки до ЄЕС (1 травня 2004 р.) у повній мірі позначаються такі стратегічно важливі виміри як геополітичний (поява нового і в середньостроковій перспективі незмінного східного кордону об'єднаної Європи), регіональний і субрегіональний (що потребує перегляду діючої до 2004 року системи дво- і багатостороннього співробітництва регіонів України та Словаччини), міжрегіональний і транскордонний (чия роль зростає з точки зору забезпечення українських перспектив загальноєвропейської інтеграції та входження Словацької Республіки до структур нової спільноти світового рівня).

Практика показує, що в реалізації міжрегіонального та транскордонного співробітництва як словацька, так і українська сторони вбачають в ньому складову цілісного, ретельно прорахованого механізму регіонального розвитку, що має базуватися на просторовому підході та розвиненому інституційному підґрунті, давати довгостроковий стійкий ефект у вигляді гармонізованого комплексного розвитку держав і їх регіонів

та поглиблення їх участі в міжнародних інтеграційних процесах.

Варто відзначити достатньо синхронну роботу Урядів та повноважних відомств обох держав щодо міжнародно-правової та національної інституціоналізації системи транскордонного співробітництва між Україною та Словаччиною, яка пережила фазу високої активності напередодні отримання Словацькою Республікою статусу члена Євросоюзу та в період після її вступу до зони Шенгенського візового режиму. І хоча в громадській та науковій думці обох країн побутує чимало критичних оцінок транскордонної співпраці з точки зору її недостатньої превентивності, системності вживаних кроків, активності регіональних органів влади та місцевого самоврядування, фактом є наявність постійно діючого механізму формування погодженої позиції з ключових питань транскордонного співробітництва і представлення їх загальноєвропейським інституціям.

Наявність та функціонування такої системи двостороннього узгодження усього спектру питань міждержавних відносин, в тому числі взаємодії прикордонних регіонів дозволили двом державам постійно тримати в полі зору такі фактори геополітичної ситуації як необхідність коригування міжнародно-правових пактів двостороннього співробітництва з урахуванням позиції ЄЕС, який виступає як потужний партнер і регулятор євро-інтеграційної співпраці, поєднання національних інтересів і засад соціально-економічної та міграційної політики європейського співтовариства.

Пожвавленню співпраці Словаччини та України, в тому числі у сфері співробітництва прикордонних регіонів сприятимуть результати офіційних візитів Президента Словаччини Івана Гашпаровича до України в 2010 році, Президента України Віктора Януковича до Словаччини в 2011 році, візити Прем'єр-міністрів, інших провідних постатей державного та громадського життя України та Словаччини.

Україна та Словаччина володіють достатнім потенціалом для нарощування співпраці як на міждержавному, так і на міжрегіональному рівні, обміну практичним досвідом і технологіями реформування багатьох галузей економічного і суспільного життя. Зокрема у докризову добу рушійними факторами високих темпів зростання словацького ВВП та експорту виступали значні внутрішній та зовнішній попит, попит на інвестиції, позитивна динаміка зайнятості та заробітної плати. Збільшенню експорту і зараз сприяє запуск нових експортних виробництв, автомобільних підприємств т. зв. Центрально-Європейського Детройту.

З 1 січня 2009 року в Словаччині введено в обіг євро. Результативними виявилися фіскальна, банківська, адміністративна, податкова, пенсійна, соціальні реформи, приватизація ряду державних монополій у енергетичному, банківському та телекомунікаційному секторах, законодавче стимулювання інвестиційного процесу. Здійснені в період 1999-2008 рр., вони принесли Словаччині світове визнання як країни-реформатора в 2005 році, вивели в першу трійку східноєвропейських країн за показниками ВВП на душу населення в 2009 році, на перші позиції в ЄС за зменшенням податкового навантаження (до 29,5% ВВП) у 2006 році.

Велику ресурсну та інвестиційну привабливість має економіка України і її регіонів. Це зокрема людські та інтелектуальні ресурси, надра, сільськогосподарські, водні та лісові угіддя, висока (на рівні світових показників) забезпеченість основними фондами, розвинена соціальна інфраструктура.

Позитивних можливостей для українсько-словацької співпраці додають вступ України до Світової організації торгівлі та приєднання її до європейського енергоринку. У середньостроковій перспективі нових якісних змін двостороннє співробітництво зазнає після підписання угод між Україною та Євросоюзом про режим вільної торгівлі, безвізовий режим та набуття Україною статусу асоційова-

ного члена європейського співтовариства. Підписання угод України та Євросоюзу з цих питань в щорічному посланні Президента України до українського народу, віднесено до найвищих пріоритетів зовнішньої політики України.

Світова економічна криза 2008-2010 років, її драматичний перебіг в Україні та Словаччині, що мав наслідком відчутний спад ВВП, вказали на ключові виклики для обох держав, які вимагають енергійних і нетрадиційних рішень. В першу чергу це спільні для партнерів проблеми енергетичної безпеки, демографічні проблеми, безробіття і гнучкості ринку праці, переборення корупції та забезпечення прозорого державно-приватного партнерства. Актуальними залишаються необхідність диверсифікації виробництва та переборення депресивності і нерівномірності розвитку окремих територій.

Словацькі дослідники відзначають також такі важливі проблеми як збільшення регіональних відмінностей, концентрацію високих показників частки ВВП на душу населення, прямих іноземних інвестицій, збережених робочих місць на заході країни у порівнянні з високим безробіттям, недостатнім залученням коштів ЄС у східній Словаччині, великим розривом у показниках ВВП у різних регіонах країни. Недостатніми вважаються ділові контакти підприємницьких кіл Словаччини та Закарпатської області України, в економіці якої працювало 66 спільних українсько-словацьких підприємств і було залучено словацьких інвестицій в розмірі близько 9 млн. доларів.

Негативними і водночас спонукаючими чинниками для України є велика зношеність основних фондів та інфраструктури, необхідність остаточного формування ринку землі. На часі якомога швидші імплементація нового Податкового Кодексу, ухвалення стабільного законодавства щодо стимулювання та гарантій іноземних інвестицій, завершення адміністративної, судової та освітньої реформ, здійснення переходу до страхової медицини.

У післякризову добу в середовищі істеблішменту обох країн стає все більше прихильників того, що імперативом подолання наслідків кризи, створення надійного підґрунтя для забезпечення сталого розвитку і підвищення якості життя як для Словаччини так і для України є рух до економіки, що базується на знаннях та інноваціях.

Пошук нових орієнтирів українсько-словацького співробітництва веде до неминучої констатації, що економіки України та Словаччини, зокрема їх прикордонні регіони являють собою один з найпривабливіших в Центральній та Східній Європі плацдармів світового аутсорсінгу, зокрема в таких галузях машино- і приладобудування як автомобільна електротехнічна і електронна промисловість, виробництво необхідних для них компонентів.

Українсько-словацьке прикордоння, як привабливий плацдарм світового аутсорсінгу, спирається на розмаїті транспортно-логістичні можливості для забезпеченні усього комплексу мультимодальних перевезень. Розміщена нижче графіка переконливо ілюструє близькість

підприємств України та Словаччини до потенційних споживачів, високий рівень розвитку існуючої транспортної мережі у вигляді залізниць, автомобільних доріг, водних та повітряних шляхів та їх високий інвестиційний рейтинг, закріплений належністю до 5-го Критського транспортного коридору.

Location and Logistics: Логістичні можливості українсько-словацького прикордоння (рис. 1).

Широкі можливості для конкретизації транскордонного співробітництва, створення нових робочих місць надають інвестиційні проекти в транспортно-логістичній та енергетичній галузях, реалізація яких здійснюється чи передбачена на українсько-словацькому кордоні. Це, насамперед, експлуатація діючих та будівництво нових ліній електропередач, які постачають електроенергію на експорт в Словацьку Республіку та інші країни ЄЕС в рамках європейського енергетичного острову а також міжнародний проект продовження широкої залізничної колії, яка проходить територією Закарпатської області та Східної Словаччини, від Кошице до Відня.

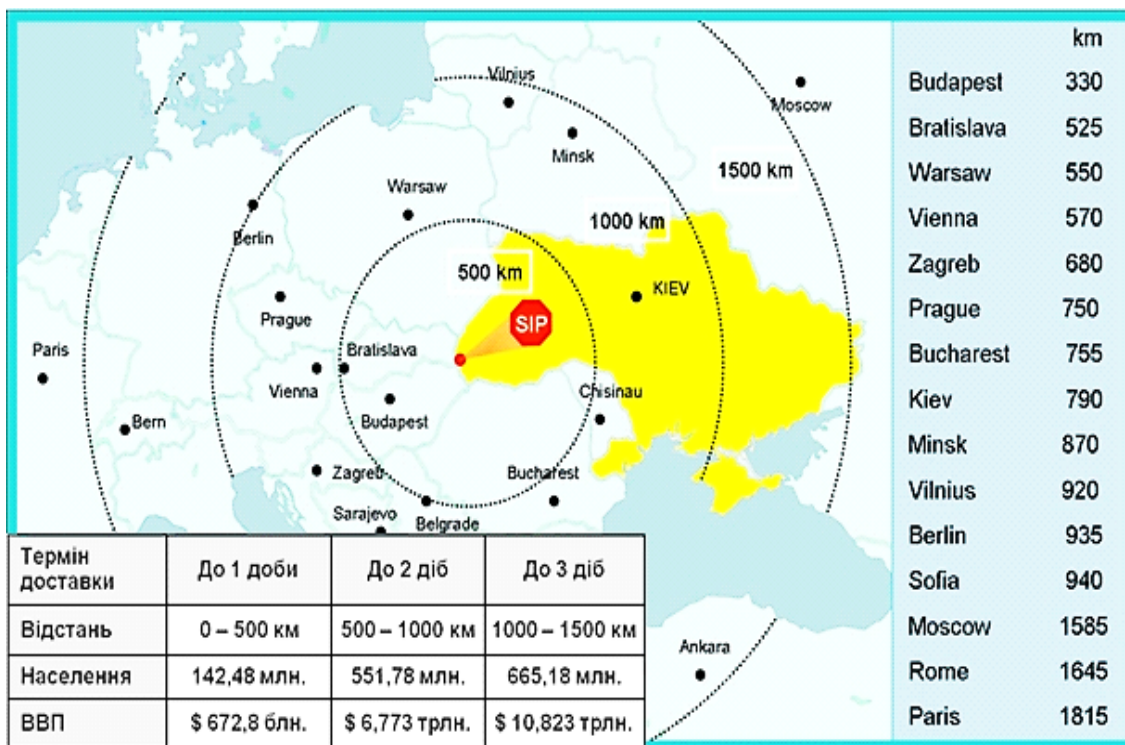

Рис. 1.

Українською стороною вже здійснюються комплекс пошукових та підготовчих робіт в рамках великого інвестиційного проекту по реконструкції Бескидських залізничних тунелів на територіях Закарпатської та Львівської областей за кошти міжнародних фінансових організацій, зокрема Європейського Банку Реконструкції і Розвитку.

Словацька сторона докладає зусиль до завершення будівництва мережі нових автомагістралей в рамках п'ятого транспортного коридору з кінцевою точкою перетину на українсько-словацькому кордоні.

Транспортні можливості українсько-словацького прикордоння (рис. 2).

Великий простір для співпраці в інноваційному розвитку представляють прикордонні регіони обох країн, які мають значний і в недостатній мірі використовуваний для цих цілей науково-технічний потенціал.

Так у Закарпатській області України 2007 році при наявних 16 наукових академічних вузівських та відомчих установах, що здійснюють діяльність в багатьох

десятих напрямків наукових і дослідно-конструкторських робіт, питома вага підприємств, що впроваджували інновації склала тільки 7,2% від загальної кількості підприємств регіону (при аналогічному українському показнику 11.5%). Адекватною відповіддю органів державно-виконавчої влади та місцевого самоврядування України та Словаччини стало прийняття середньострокових (на період до 2017 року) регіональних програм сталого розвитку регіонів та рамкових угод про транскордонне співробітництво, в яких передбачена активізація міжнародної співпраці в інвестиційно-інноваційних проектах. Цій же меті відповідає розгортання в прикордонних регіонах діяльності мережі державних, комунальних та корпоративних регіональних інноваційних центрів, інвестиційних агентств та агентств регіонального розвитку.

Логістичні можливості українсько-словацького прикордоння

Постійною інтелектуальною та методологічною платформою в інтенсифікації інвестиційно-інноваційної складової транскордонного співробітництва здатні

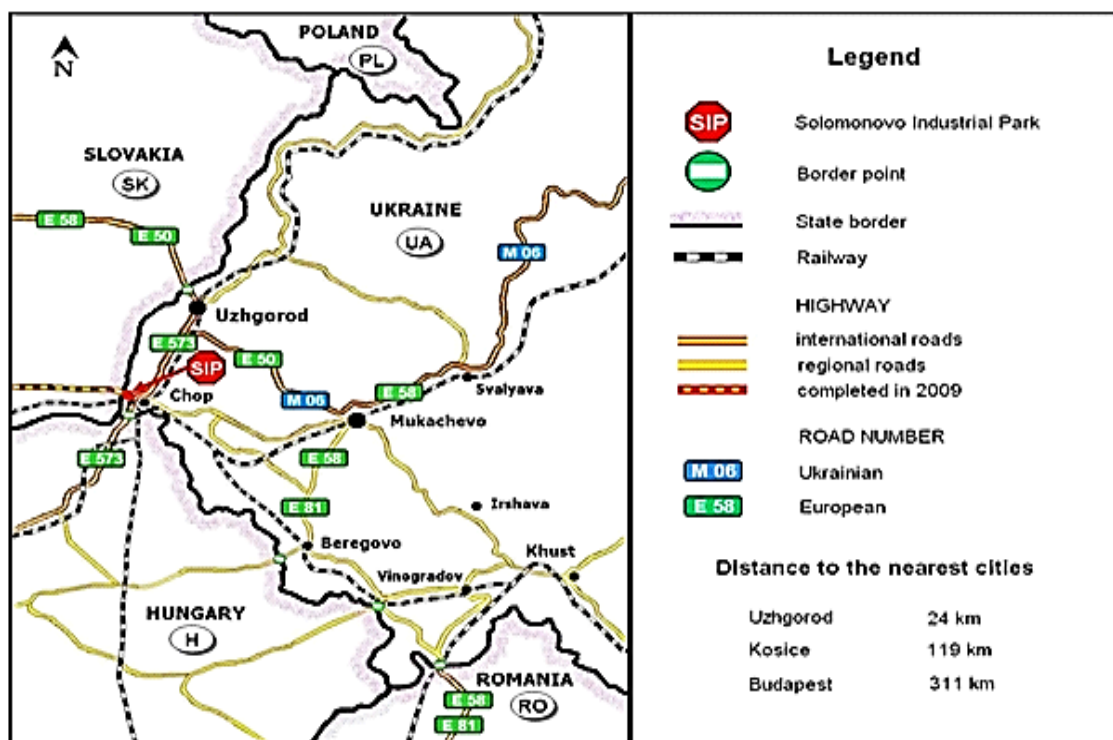

Рис. 2.

стати регіональні Торгово-Промислові Палати та громадські формування Карпатського Єврорегіону. В цьому плані варто відзначити активну спільну роботу представників митних органів і торгово-промислових палат в рамках спільного проекту «SlovakAid» та МЗС Словаччини «Україна в міжнародній торгівлі після вступу до СОТ». Після входження Словацької Республіки до Євросоюзу переломний момент настає і в розвитку Карпатського Єврорегіону, де час переходити від декларативного співробітництва до реалізації конкретних спільних транскордонних проектів, які б відповідали пріоритетам регіонального розвитку.

Грунтовні підстави для такого роду висновків дає і успіх створення індустріальних парків та кластерів на території Словацької Республіки та позитивні передумови формування кластеру автомобільної і електронної промисловості в Карпатському регіоні України (на території Закарпатської, Львівської, Волинської та Івано-Франківської областей) представлені на розміщених нижче схемах.

Аналіз виробничої кооперації, поставок сировини, компонентів, технологій та know-how між словацькими та українськими підприємствами енергетики, гірничо-металургійної, автомобільної і електронної промисловості, заходів урядів обох країн щодо подолання депресивності прикордонних та гірських регіонів робить надзвичайно актуальним питання про формування міжнародних кластерів у цих галузях та супровід цих проектів у вигляді відповідних міжурядових угод і програм.

Успіх Словаччини: Індустріальні парки і кластери прикордоння.

Із досвіду здійснення в 1999-2009 рр Словацькою Республікою політики стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності актуальними для української сторони на нинішньому етапі є форми взаємодії інвесторів та органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування. Це приведені нижче:

- Зарахування вартості проектних, будівельних робіт по облаштуванню митної інфраструктури, підключенню до інженерних мереж в обсяги майбутніх платежів з податку на прибуток;
- Звільнення від дольової участі в розвитку інженерної соціальної інфраструктури на територіях сіл, районів;
- Відшкодування частини витрат підприємств (до 50%) на підготовку та перепідготовку кадрів;
- Резервування земельних ділянок для реалізації інвестиційних проектів з мінімальними ставками и орендної плати, або ціни при викупі, передача в концесію;
- Передача майнових комплексів державної, комунальної власності для реконструкції, або в концесію з право послідуєчого викупу;
- Фіксація цих та інших форм державно-приватного партнерства у формі трьохсторонніх договорів на реалізацію інвестпроекту між державою, інвестором та місцевою громадою.

Передумови формування кластеру автомобільної та електронної промисловості в Карпатському регіоні України

Наявністю у прикордонних районах активних регіональних інноваційних центрів Словацького технічного університету та Державного агентства інвестицій та інновацій України робить реальним запровадження інноваційної моделі прикордонного співробітництва господарських суб'єктів, наукових установ, для яких головною метою є посилення інтегральної конкурентоспроможності регіонів. Цьому сприятимуть позитивні зміни у формуванні інституцій інноваційного розвитку в Україні (створення технопарків, наукових парків, тощо), підготовка урядом України проекту Закону України «Про території перспективного розвитку».

Надійною змістовною основою інвестиційно-інноваційного співробітництва прикордонних регіонів України та Словаччини можуть стати не тільки вироб-

ничо-коопераційні зв'язки підприємств транснаціональних корпорацій, які діють як на територіях Словаччини так і України, а також інтенсивні науково-технічні і освітні обміни між вузами Закарпатської області України та Пряшівського і Кошицького самоврядних країв Словацької Республіки.

Розвиток туризму та рекреації, захист природного середовища розглядається органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування прикордонних регіонів України та Словаччини в якості пріоритетних напрямків діяльності та транскордонної співпраці. Увесь попередній досвід, наявність мережі міжнародних, національних та регіональних програм у цій галузі дають можливість розглянути питання щодо створення в українсько-словацькому прикордонні міжнародного Татрансько-Карпатського туристично-рекреаційного кластеру. Реальних обрисів цей проект може набути у результаті активних дій української сторони по реалізації ініціативи Президента Української Держави Віктора Януковича щодо проведення Зимових Олімпійських Ігор 2022 року в Україні. У підготовці та проведенні цих Ігор ділові кола та спортивні організації Словаччини могли б найбільш повно застосувати свій досвід і технології, набуті під час проведення в Татрах Універсиади, інших змагань із зимових видів спорту високого світового та європейського рівня. Такого роду співпраця могла б дати гарний ефект для розвитку прикордонних регіонів обох країн.

Саме в українсько-словацькому прикордонні сформувався точки високої інвестиційної активності, які потребують підтримки урядів обох країн. Це зокрема Чірна-над-Тісов (СР) та Соломоново (Україна), де визріли об'єктивні передумови утворення масштабного міжнародного транспортно-логістичного комплексу з розбудовою системи логістичних складів на Словацькій території, індустріального парку на українській території та нового мостового переходу через річку Тиса.

Надзвичайно привабливим виглядає залізничний перехід в районі станцій Павлово (Україна) – Матьовце (СР), де проходить широка колія станція Ужгород-3 – Кошице, в безпосередній близькості до якого з української сторони започаткована територія перспективного розвитку електронної та автоагрегатної промисловості та здійснюється реконструкція ліній експортних енергомереж високої напруги.

З огляду на це, Закарпатська обласна рада затвердила «Програму створення логістичних центрів на території Закарпатської області на 2009-2011 роки» та «Програму створення індустріальних парків на території Закарпатської області на 2008-2012 роки». Обидві програми відносяться до пріоритетних напрямків розвитку економіки області.

Серед основних завдань, які переслідують програми: створення сприятливих умов для розміщення в області нових підприємств, у тому числі іноземних; активізація залучення в економіку зовнішніх і внутрішніх інвестицій; здійснення технічного переоснащення, забезпечення збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможних товарів; забезпечення ефективного використання інноваційного потенціалу підприємств виробничої сфери; прискорення процесів реструктуризації в окремих галузях промисловості

Метою Програми з логістики є визначення перспектив та моделювання транспортно-логістичних центрів, в тому числі транскордонних, вдосконаленням технологій міжнародних перевезень за принципами логістичних товаропровідних систем із залученням органів місцевого самоврядування та інституцій транскордонного співробітництва. Програмою створення індустріальних парків передбачається їх створення, в якості «дзеркальних» по обидві сторони кордону.

Міністерство регіональної політики та будівництва України проект «Створення індустріальних парків з елементами логістики» віднесло до пріоритетних та стратегічних проектів для нашого регіону. Цей проект також був нагородже-

ний дипломом на Міжнародному форумі «Інновації та технології вищої якості» в м. Києві як кращий проект.

Наразі ведеться робота по створенню у Закарпатській області індустріального парку «Соломоново» (автомобілебудування) з участю ЗАТ «Єврокар» та індустріального парку «Розівка» (електронна промисловість) з участю ТОВ «Джейбіл сьоркіт Україна». В майбутньому планується створення транскордонних парків і на українсько-словацькому та українсько-румунському кордонах, а також на базі мукачівського аеродрому. Враховуючи географічне розташування міста Мукачеве, Мукачівський транспортно-логістичний центр може стати центром регіонального кластеру.

Взаємодопомога функціональних можливостей індустріальних центрів та логістичних парків значно збільшує їх конкурентноспроможність у залученні інвестицій: індустріальні парки створюють додаткові замовлення на перевезення для суб'єктів логістики, а розвинена транспортна інфраструктура, наявна в логістичних центрах, приваблює інвесторів до індустріальних парків.

Така система індустріальних парків з елементами логістики, в тому числі транскордонних, стане основою формування регіонального кластеру, який разом з іншими аналогічними структурами на кордонах України з Словаччиною, іншими країнами ЄС та ЄП ввійде в кластер національних проектів.

За розрахунками Робочої групи з підготовки проекту закону «Про індустріальні парки», розробленого за участі Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України, представниками ділових кіл, що здійснюють співпрацю і в українсько-словацькому прикордонні, який готується до прийняття Верховною Радою України у другому читанні, на один індустріальний парк планується залучення не менше 200,0 млн. дол. США інвестицій. Очікується створення від десяти до кількох десятків компаній та від 2,5 до 10 тисяч

нових робочих місць. Ця програма дозволить створити понад 300 тисяч робочих місць та залучити в економіку України не менше 8 млрд. дол. США прямих іноземних інвестицій на протязі найближчих 4-5 років.

Законопроект «Про індустріальні парки» враховує досвід Словаччини та інших країн Центрально-Східної Європи і спрямований на суттєве скорочення «часу до ринку» при створенні виробничих об'єктів до 6 місяців. Ухвалення законопроекту насамперед передбачає суттєве спрощення процедури отримання дозволів та ліцензій. Ці функції на території індустріальних парків візьмуть на себе керуючі компанії, які і представлятимуть інтереси інвесторів у стосунках з погоджувальними і контролюючими органами.

Створення транскордонних індустріальних парків з елементами логістики у прикордонних областях України та Словаччини поглибить кооперацію між суб'єктами господарювання України та країн Євросоюзу, підвищить конкурентноспроможність регіонів, покращить стимулювання інвестиційної активності, забезпечить сталий розвиток територій на базі інноваційного розвитку економіки та впровадження новітніх технологій.

Гарною ілюстрацією такого роду скоординованої політики двох урядів є вжиті останніми роками заходи української та словацької сторони, Євросоюзу, які привели до формування субрегіону високої інвестиційної активності в районі Гуменне, Убля (СР) та Малий Березний (Україна), де розбудована інфраструктура митного переходу, працюють підприємства із словацькими інвестиціями, функціонує новітній туристично-рекреаційний комплекс «Красія», який користуються високою популярністю у населення обох країн.

Вищевказані та інші точки високої інтеграційної активності на українсько-словацькому кордоні заслуговують, з нашого погляду, на застосування до них з боку урядів України та Словаччини статусів

міжнародних (спільних) утворень за зразком прикордонних індустріальних парків, логістичних та туристичних кластерів, притаманних спільній інвестиційно-інноваційній діяльності ділових кіл ряду європейських країн.

Аналіз потенціалу інвестиційно-інноваційної складової українсько-словацького співробітництва, в тому числі у прикордонних регіонах, вимагає цілого ряду додаткових рекомендацій на адресу органів державної влади та місцевого самоврядування України. Невідкладними на нашу думку є:

- Приведення схеми інвестиційних процесів у відповідність до стандартів ринкової економіки. Розробка і ухвалення Державної стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку та Інвестиційного Кодексу України;

- Вдосконалення податкових та митних режимів для суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності на території України, зокрема прикордонних територіях, у відповідності до стандартів ЄЕС, Кіотської Конвенції щодо спрощення та гармонізації митних процедур та отри-

маного на цій базі нашими словацькими партнерами досвіду стимулювання інвестиційної та інноваційної активності;

- Надання інвесторам гарантій щодо стабільності законодавчої бази протягом тривалого періоду та прозорих процедур її змін;

- Резервування земельних ділянок державної власності для реалізації інвестиційних проектів промислового виробництва (Greenfield), розміщення індустріальних парків, логістичних центрів в умовах створення ринку землі;

- Цілеспрямована передача застарілих підприємств державної та комунальної власності для здійснення проектів реконструкцій (Brownfield);

- Укладання трьохсторонніх договорів на реалізацію інвестиційних та інноваційних проектів із фіксованою відповідальністю: Держава – інвестиційний клімат, гарантії, стимули, інфраструктура; Інвестор – капіталовкладення, обсяги, розрахунки з бюджетами і фондами, робочі місця; Місцеве самоврядування – земельні ресурси, місцева інфраструктура, сприяння у рекрутіngu персоналу.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

FEATURES OF THE FUNCTIONAL APPROACH TO INVESTIGATION OF INTEGRATION PROCESSES

Савка В.Я.,

*викладач кафедри міжнародних відносин
Ужгородського національного університету*

Предметом дослідження є основних положень концепції функціоналізму щодо розуміння сутності і завдань світових та європейських інтеграційних процесів. Аналіз теоретичних моделей розвитку інтеграційних процесів дає змогу прогнозувати як безпосередньо саму інтеграційну динаміку, так і кінцевий результат інтеграційного процесу, що має великий вплив на розвиток системи міжнародних відносин в цілому. Знання теоретичних основ дозволяє оцінювати і аналізувати кожен наступний крок.

Базові методологічні принципи дослідження – це принцип об'єктивності і історизму, методи аналізу і синтезу. При проведенні дослідження використані системний підхід, а також методи історичного пізнання: синхронний, при якому явища розглядаються в контексті історичних обставин, хронологічний, який передбачає послідовний розгляд подій в їх часовій тривалості.

Ключові слова: інтеграція, функціональна інтеграція, розгалуження, влада менеджерських комісій.

Предметом исследования является основным положениям концепции функционализма в понимании сущности и задач мировых и европейских интеграционных процессов. Анализ теоретических моделей развития интеграционных процессов позволяет прогнозировать как непосредственно саму интеграционную динамику, так и конечный результат интеграционного процесса, имеющего большое влияние на развитие системы международных отношений в целом. Знание теоретических основ позволяет оценивать и анализировать каждый следующий шаг.

Базовые методологические принципы исследования – это принцип объективности и историзма, методы анализа и синтеза. При проведении исследования использованы системный подход, а также методы исторического познания: синхронный, при котором явления рассматриваются в контексте исторических обстоятельств, хронологический, который предусматривает последовательное рассмотрение событий в их временной длительности.

Ключевые слова: интеграция, функциональная интеграция, разветвления, власть менеджерских комиссий.

The subject of the study is the main provisions of the concept of functionalism in understanding the essence and tasks of the world and European integration processes. The analysis of theoretical models of the development of integration processes allows us to predict both the integration dynamics itself and the final result of the integration process, which has a great influence on the development of the system of international relations as a whole. Knowledge of the theoretical basis allows us to evaluate and analyze each next step.

The basic methodological principles of research are the principle of objectivity and historicism, methods of analysis and synthesis. In the study, the system approach, as well as the methods of historical cognition, are used: synchronous, in which phenomena are considered in the context of historical circumstances, chronological, which provides for a sequential consideration of events in their temporal duration.

Key words: integration, functional integration, branching, power of managerial commissions.

Вступ. Вивченням світових (і зокрема європейських) інтеграційних процесів займалося і займаються багато дослідників як у сфері міжнародних відносин, так

і інших наук, а саме економіки, соціології, політології та ін. Безумовно, що інтеграція як явище є складною, комплексною, її розвиток визначає велику кількість чин-

ників, як внутрішніх, так і зовнішніх. Її прояви багатогранні і мають величезне значення для усієї системи в цілому. Тому в міру розвитку інтеграційних процесів дослідниками розроблялися теорії, концепції і моделі, що спрощують розуміння тих процесів, які знаходили своє вираження в становленні і еволюції Європейського Союзу, виокремлюють визначальні чинники його розвитку, і що дають можливість спрогнозувати з більшою або меншою мірою достовірності майбутнє європейської інтеграції і котрі пропонують конкретні стратегії розвитку.

Теоретичні основи інтеграції як процесу взаємного зближення держав з метою створення відносно скоординованого співтовариства почали формуватися у Західній Європі після Першої світової війни, яка спричинила розчарування у міжнародному порядку, що проявлявся в існуванні держав-націй і т. зв. Вестфальської системи, котра базувалася на безумовному пріоритеті національного суверенітету. Виникали наукові школи, які намагалися логічно довести приреченість національних держав і необхідність нового європейського і світового порядку, запропонувати найраціональніший шлях встановлення такого міжнародного порядку, за якого війни були би виключені із життя суспільства.

У цьому контексті необхідно виділити федералізм і функціоналізм. Представники федералізму виходили з переконання, що федеративна система із центральним і місцевим рівнями влади є ідеальною для західноєвропейських держав. На зовсім інших принципах базується функціоналізм. Його прибічники не шукали ідеальну форму міжнародного співтовариства, а пропонували визначити ті функції, які воно повинно виконувати. Суспільство повинно прийти до раціонального розуміння своїх потреб і створити інститути, здатні виконати покладені на них функції.

Аналіз теоретичних моделей розвитку дає змогу прогнозувати як безпосередньо саму інтеграційну динаміку, так і кінце-

вий результат інтеграційного процесу, що має великий вплив на розвиток системи міжнародних відносин в цілому. Знання теоретичних основ дозволяє оцінювати і аналізувати кожен наступний крок.

Методологічною основою роботи є принцип єдності і цілісності буття як універсальної системи, що розвивається, взаємозв'язку предметів і явищ, матеріальності і пізнаваності світу, безперервності і постійного діалектичного розвитку. Базові принципи дослідження – це принцип об'єктивності і історизму. Принцип історизму – це принцип пізнання речей і явищ в їх розвитку, становленні, у зв'язку з конкретними історичними умовами, що їх визначають.

При проведенні дослідження використані системний підхід, а також методи історичного пізнання: синхронний, при якому явища розглядаються в контексті історичних обставин, хронологічний, який передбачає послідовний розгляд подій в їх часовій тривалості. Крім цього, серед використаних методів дослідження слід назвати аналіз і синтез.

Метою статті є аналіз основних положень концепції функціоналізму щодо розуміння сутності і завдань світових та європейських інтеграційних процесів.

Результати дослідження. Теорія функціоналізму пройшла відносно довгий шлях теоретичного формування, який сягає аж до часів пізнього просвітництва і раннього лібералізму XVIII і XIX століть [4, с. 24]. Його базовою теоретичною відправною точкою є класична ідеалістична парадигма, котра з часом розвинулася до ряду теорій, які часто визначаються як транснаціональні теорії. Однією з цих транснаціональних теорій є т. зв. економічний транснаціоналізм, котрий включає в себе декілька теоретичних напрямків, одним з яких є саме функціоналізм та неофункціоналізм. [5, с. 553]

Перші ознаки функціоналістського підходу можна знайти у французького просвітителя і утопічного соціаліста Клода Сен-Сімона, позитивіста Августина Комта, англійських лібералів Джеремі

Бентама і Джона Стюарта Мілля. Базовими витоками функціоналізму вважається ідея Адама Сміта про те, що рівень добробуту країни зростає разом зі зростаючим поділом праці, а поділ праці збільшується з розширенням ринку, тому всі країни мали б бути зацікавлені у поглибленні міжнародної співпраці та створенні глобального світового ринку.

Розвиток функціоналізму як відомої інтеграційної теорії припадає на ХХ століття. Виникнення і розвиток перших не досить успішних міжнародних організацій, зокрема Ліги Націй, яка мала запобігти насильницькому вирішенню конфліктів, викликали зацікавленість у пошуках майбутніх життєздатних альтернатив, які б замінили існуючу до цього анархічну систему, засновану на необмеженому суверенітеті національних держав.

Ліга Націй як універсальна організація для забезпечення всесвітнього миру намагалася створити жорсткі правові рамки, у межах яких за допомогою правових інструментів у вигляді норм і процедур будуть створені необхідні структури і механізми вирішення міжнародних конфліктів без застосування військової сили. У міжвоєнний період і з початком другої світової війни проявився весь спектр ідеалістичного розуміння цього способу вирішення міжнародних відносин.

Відсутність легітимності Ліги Націй (поза організацією були з самого початку США; СРСР та Німеччина стали членами пізніше, а Японія, Італія і Німеччина вийшли з Ліги у 30-х роках), яка була нездатна запобігти військовій агресії з боку своїх членів (Італії проти Ефіопії, Японії проти Маньчжурії) і розв'язанню другої світової війни, поставила перед політиками важливе питання: як у майбутньому не повторювати ті ж самі помилки і створити реально діючу міжнародну організацію, учасники якої добровільно відмовилися б від військового вирішення конфліктів.

І саме функціоналізм є однією з теорій, яка спробувала знайти новий шлях вирішення проблеми всесвітньої інте-

грації. Засновники функціоналізму і його прихильники усвідомлювали, що суверенітет багатьох ізольованих держав є основною перепоною для всесвітнього миру, тим не менше національна політика держав і їх національні інтереси є визначальними, тому необхідно на першому етапі інтеграції відкласти на задній план ідею послаблення національного суверенітету. Замість спроб вирішити чутливі з точки зору національних держав питання, які стосуються наприклад спільної закордонної політики і політики безпеки, функціоналісти звертали увагу більше на розвиток міжнародної співпраці у галузях, які будуть не лише неконфліктними для держав-членів з точки зору національних інтересів і суверенітету, але й будуть одночасно сприяти співпраці людей різних держав при вирішенні конкретних проблем.

Функціоналістська теорія у кінцевому результаті прагне забезпечення миру шляхом загальносвітової інтеграції у галузях, які знаходяться переважно поза сферою політики. Тому теорія функціоналізму зосереджується на виникненні міжнародних організацій, які зорієнтовані переважно на економічну або технічну галузь співпраці.

Ідейним батьком функціоналізму вважається Девід Мітрані (1888-1975), якого надихнула праця британського ліберального економіста Нормана Ангела «Велика ілюзія». Згідно цієї праці взаємна економічна залежність держав перетворює війну на справу ірраціональну. Д. Мітрані у своєму понятті функціоналізму виходив саме з цієї ідеї.

При формулюванні основних принципів і постулатів своєї функціоналістської теорії на Д. Мітрані сильно вплинула діяльність різних міжнародних функціоналістських організацій кінця ХІХ ст., як наприклад Міжнародний телеграфний союз (1865) чи Міжнародний поштовий союз (1865). Згідно Мітрані ці організації постійно і ефективно працювали більше на користь усього світу, ніж окремих держав [8, с. 89-90].

Праці «Прогрес міжнародного уряду» [8] і особливо «Дієва світова система» [6] належать до класичних функціоналістських праць. Д. Мітрані активно публікував праці аж до своєї смерті у 1975 році, в якому вийшла його остання наукова монографія «Функціональна теорія політики», яка містить у собі його попередні праці. [7] Протягом свого життя Д. Мітрані написав цілий ряд статей і досліджень, присвячених різноманітним аспектам функціоналізму і міжнародної інтеграції, які вплинули на багатьох його послідовників.

Особливого розвитку функціоналізм набув в період після другої світової війни. Ряд послідовників Д. Мітрані досліджували різні міжнародні функціональні структури у складі ООН, а в рамках європейського інтеграційного процесу особлива увага приділялася Європейському об'єднанню вугілля і сталі. До головних представників цієї теоретичної течії належали представники першого покоління функціоналістів – Гаррі Манс і Л. Вайт, у той час як наступне покоління представлене передусім працями Патріка Сьюела [9] та Пола Тейлора [10].

Д. Мітрані сповідував ідею створення нового типу міжнародного об'єднання, асоціації держав, які б зберігали свою ідентичність і надалі вели незалежну політику. Це об'єднання мало б бути створене на основі виникнення своєрідної співдружності між окремими акторами (державами). Найважливішою умовою функціонування такої асоціації держав Д. Мітрані вважав функціональний підхід.

Головною метою Д. Мітрані була ліквідація анархічно облаштованої міжнародної системи і її заміна функціонуючою світовою системою. Він підкреслював, що «не можливо забезпечити мир, якщо ми будемо організовувати світ з допомогою того, що його роз'єднує» [6, с. 68]. Д. Мітрані усвідомлював, що це довготривалий процес, який буде супроводжуватися великою кількістю дрібних кроків. Головну проблему функціонуючої світо-

вої системи Мітрані вбачав у поступовому переміщенні суверенітету з національного рівня на рівень міжнародний.

Поки певна міжнародна інституція не отримає від своїх членів конкретне завдання (функцію), до якої приєднуються постійні повноваження та інструменти, необхідно поступово відбирати і частину національного суверенітету держав-членів. За більшої кількості цих завдань (функцій) ця міжнародна організація отримує чимдалі більше суверенітету за рахунок зменшення національного суверенітету держав. Таким чином, згідно Д. Мітрані, життєво важливі соціально-економічні функції держави повинні перейти до компетенції світової організації, яка б своєю діяльністю переконала усіх, що вона може виконувати ці функції успішніше, ніж національна держава.

Ця функціоналістська організація своєю діяльністю у різних неполітичних сферах послаблює суверенітет національних держав. Громадяни держав укладають суспільний договір не лише зі своєю національною державою, а й з іншою наднаціональною інституцією, яка може так само ефективно, або навіть ефективніше забезпечити їхні життєві потреби [3, с. 38]. «Нова світова влада виникає шляхом домовленостей, а не внаслідок завоювання, її статус буде залежати від того, наскільки далеко буде віддалений суверенітет від національних груп» [6, с. 128].

Підтримувана на міжнародному рівні співпраця людей різних держав при вирішенні конкретних соціальних, культурних, освітніх, міграційних та інших проблем має дуже позитивний психологічний вплив на діяльність і поведінку цих людей, оскільки вона ліквідує сталі стереотипи в оцінці представників інших народів і держав. Крім цього подальшим логічним кроком цієї співпраці є створення нових взаємозв'язків, які разом з функціональною реорганізацією міжнародної спільноти призводять до поступового створення наднаціонального співтовариства.

Крім того, успішна співпраця політичного представництва держав у різних суспільних сферах, їхнє розуміння різноманітних позицій своїх партнерів має позитивний вплив також при вирішенні інших проблем, котрі за інших умов могли вважатися як гострі конфліктні проблеми.

Головною передумовою вирішення міжнародних проблем є функціональна співпраця, що здійснюється організаціями, які засновані на зовсім інших принципах, відмінних від принципу влади та суверенітету. Функціоналісти для прикладу наводять такі галузі як економіка, торгівля, культура, зв'язок, туризм, освіта та ін., тобто ті сфери співпраці, які могла б забезпечувати міжнародна інституція без постійних зіткнень з національними інтересами своїх членів.

Д. Мітрані свідомо не цікавився політичними міжнародними міжурядовими організаціями, оскільки питання влади були для нього другорядними. Згідно його поглядів функціоналізм знає лише одну логіку – логіку проблеми; функціональна дія означає постійну адаптацію до мети і умов, що змінюються. Д. Мітрані стверджував, що практична співпраця є більш важливою, ніж формальне підпорядкування меншості волі більшості [6, с. 130].

Д. Мітрані сповідував ідею створення функціоналістської міжнародної організації, якою будуть керувати спеціалізовані установи на чолі з експертами, висновки яких будуть ключовими при прийнятті рішень в окремих сферах, причому питання щодо місця і ролі політичної влади у цьому процесі не мало ніякого значення. Як приклад наводилися спеціалізовані установи ООН (ЮНЕСКО, ФАО та ін.).

Д. Мітрані відкидав традиційну парламентську і владну систему, в рамках якої усі рішення приймаються шляхом складного процесу, а замість цього запропонував т. зв. владу менеджерських комісій (*management committee government*), сутністю яких є утворення «функціональних зборів», до яких входять відповідні фахівці, котрі надають необхідну

професійну експертизу та рекомендації. Їхні професійні знання є гарантією вищої ефективності владних рішень [3, с. 39].

Цю базову тезу про створення т. зв. влади менеджерських комісій Д. Мітрані доповнює важливою ідеєю про те, що ніхто не повинен ділитися владою, якщо він одночасно не ділиться відповідальністю. Функціональні структури могли б бути створені людьми, які б виконували певну конкретну функцію [7, с. 119]. І саме за умови існування «функціональних зборів» рішення фахівців у відповідній сфері було б безпосередньо пов'язане з відповідальністю. Д. Мітрані вважав, що отримання формального представницького статусу також передбачає певну демократичну відповідальність.

Згідно Мітрані так мають бути створені без участі політиків міжнародні технократичні мережі, які будуть пронизувати усю діяльність держав. Ці міжнародні організації повинні бути сфокусовані лише на технічні і неполітичні проблеми. Д. Мітрані завжди підкреслював неполітичний характер цих міжнародних організацій.

Ключовим механізмом у динаміці функціональної інтеграції мало стати, згідно Д. Мітрані, т. зв. розгалуження (*ramification*). Згідно цієї логіки успішна співпраця в одній технічній сфері може сприяти поширенню співпраці в інших сферах. При цьому розгалуження може спиратися на два основні механізми. По-перше, позитивні моменти співпраці у певній сфері будуть спонукати громадську думку до вимог розширити співпрацю і на інші сфери, по-друге, ця співпраця створить об'єктивні передумови для співпраці в інших сферах. Завдяки такому розгалуженню окремі держави будуть чимдалі більше пов'язуватися у багатьох технічних і функціональних сферах і не будуть зацікавлені у порушенні цих зв'язків у випадку серйозних конфліктів, які в іншій ситуації могли б призвести до воєнного конфлікту.

Поняття «функціональний» поєднується у Мітрані не лише з поняттям

«неполітичний», а й з поняттям «неконтр-оверсійний» («безсумнівний»). Національний суверенітет поступово, майже непомітно подрібнюється і змінюється новою мережею зв'язків, де державні кордони вже не мають сенсу і повністю зникають. Результатом цього довгого процесу переміщення суверенітету мало стати, згідно Д. Мітрані, створення всесвітнього мирного суспільства. Навідміну від своїх попередників вирішальну роль у цьому процесі Мітрані відводив секторальній інтеграції, яка поступово «переливається» з однієї сфери в іншу.

Д. Мітрані проте не відстоював принципово як кінцеву мету функціоналізму створення федеративного устрою суспільства (світу), який би обмежував егоїстичні національні інтереси, оскільки він вважав, що політичні федерації через недовгий час повторювали б помилки національної держави, але вже на вищому рівні [4, с. 24].

Д. Мітрані піддавав сумніву ідею існування всесвітньої федерації, вважав її чисто утопічним уявленням, яке неможливо втілити у реальному світі. Існуючі федеративні держави, такі як Німеччина чи Швейцарія, він характеризував як національні федерації, що засновані на історично споріднених коренях, причому їх досвід не можна у жодному разі штучно переносити на міжнародний рівень, який характеризується більшим різноманіттям і складністю. Крім цього він вважав, що федералізоване співтовариство не в змозі вирішувати складні проблеми економічного і соціального життя даного суспільства.

Д. Мітрані і його послідовники не були загалом сильними прибічниками регіональної інтеграції, оскільки утворення локальних структур, участь в яких беруть лише декілька держав, означало б піддати сумніву виникнення всесвітньої системи миру. На його думку функціональні регіони не є географічними одиницями, як наприклад Західна Європа, а практичними сферами, наприклад залізничні перевезення, авіація, епідеміологічний контроль [6, с. 111-116].

Дієва світова система згідно класичної функціоналістської теорії можлива лише на загальносвітовій основі, а не в регіональному співтоваристві. Д. Мітрані вважав європейський інтеграційний процес спробою побудови закритої ексклюзивної системи, головною метою якої було федералізувати Європу, котра проте не буде зацікавлена функціоналістським шляхом вирішувати загальносвітові проблеми. Крім цього він вважав, що регіоналізм може започаткувати нову форму націоналізму, оскільки у процесі свого виникнення він змушений буде чітко визначити поняття «ми» та «усі інші» [4, с. 27-28].

Функціоналізм протягом свого існування також стикався з рядом критичних оцінок. Наприклад Ганс Моргентау гостро критикував функціоналістське ігнорування політичних кордонів; на його думку найвною є ідея функціоналістів про те, що національна держава з часом позбудеться підтримки громадян на користь наднаціонального утворення. [4, с. 28] Другий напрям критики йшов з боку федералістів, які визначали «владу технократії» як недемократичну [9, с. 42].

Висновки. Теорія функціоналізму, і особливо її найвизначніший методологічний інструмент, т. зв. розгалуження (ramification), вплинула на широке коло вчених-суспільствознавців, які досліджують європейську інтеграцію. Функціоналізм як такий принципово вплинув не лише на післявоєнну ліберальну думку, але й став важливим віддзеркаленням цілого ряду європейських інтеграційних теорій і підходів, які спиралися передусім на ідею «раціональної наднаціональності» в проблематиці європейської інтеграції. [1, с. 267] У певній мірі можна знайти вплив класичного функціоналізму на т. зв. всесвітніх федералістів, на послідовників транзакціоналізму, і особливо багато схожих рис можна знайти в неофункціоналізмі та у т. зв. новому неофункціоналізмі.

Функціоналізм відкидав тезу федералістів про неминучість європейського конституційного процесу і чіткого розподілу між функціональною і політичною

владою; замість цього він основну увагу приділяв життєво важливим проблемам, які неможливо вирішити зусиллям лише однієї окремої влади.

З точки зору прийняття рішень в ЄС функціоналізм не має сьогодні значного впливу, проте знання його базових теоретичних джерел і відправних точок є важливим для розуміння загальної динаміки

європейського інтеграційного процесу, і особливо для розуміння його теоретичних основ. Функціоналізм став однією з концепцій європейської інтеграційної стратегії, котра підкреслює практичний і неполітичний характер європейської інтеграції, заснованої на поступовому розширенні співпраці з однієї сфери діяльності на іншу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дейтон Э. История европейской интеграции: историография // История европейской интеграции 1945-1994 / Э. Дейтон; под ред. А. С. Намазовой и Б. Эмерсон. – М.: Наука, 1995. – С. 267-269.
2. Рудяков П. Сучасні європейські інтеграційні проекти: мотиви, моделі, ризики, регіональний та глобальний контекст // Політична думка. – 2002. – № 2-3. – С. 91-107.
3. Chrysochoou D. Theorizing European Integration. – London, 2001. – P. 38.
4. Eilstrup-Sangiovanni M. Interwar and Postwar Ideas of Europe // Debates on European Integration. A Reader. Ed. Eilstrup-Sangiovanni, Mette. – Houndmills, Basingstoke, 2006.
5. Krejčí O. Mezinárodní politika. – Praha, 2001. – S. 553
6. Mitrany D. A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization. Reprinted in Taylor P. and Groom A. J. R. (eds.). The Functional Theory of Politics. London, 1975 // O'Neal M. Theories of integrations. – N.-Y., 1992. – 426 p.
7. Mitrany D. The Functional Theory of Politics. – London, 1975.
8. Mitrany D. The Progress of International Government. – New Haven, 1982. – P. 89-90.
9. Sewell P. Functionalism and World Politics. – London. – 1986.
10. Taylor P. Functionalism and Strategies for International Integration / Groom A. J. R., Taylor P. (eds.). Functionalism. Theory and Practice in International Relations. – London, 1975.

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 2

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Олена Данильченко*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 9,07. Замов. № 08/17. Наклад 200 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.